

**OSMANLI KENTLERİNDE KAMU YAPILARI VE KENTSEL DÜZEN:
BURSA, EDİRNE, ANKARA, KONYA ÖRNEKLERİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Yeniçağ Tarihi Programı**

Hazırlayan: Emre UÇARYİĞİT

Danışman: Prof. Dr. Yasemin AVCI

**DENİZLİ
ARALIK 2017**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Emre Uçaryiğit tarafından Prof. Dr. Yasemin AVCI yönetiminde hazırlanan “**Osmanlı Kentlerinde Kamu Yapıları ve Kentsel Düzen: Bursa, Edirne, Ankara, Konya Örnekleri**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 15.12.2017 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yasemin AVCI

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Yasemin BEYAZIT

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Biray ÇAKMAK

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 20/12/2017 tarih ve 48/10.... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Emre Uçaryiğit

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iv
RESİMLER DİZİNİ.....	vi
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE ANADOLU KENTLERİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ: EDİRNE, BURSA, KONYA VE ANKARA ÖRNEĞİ

1.1. Klasik Dönemde Osmanlı Kent İdaresi.....	5
1.2. Kentlerin Fiziki Yapısı.....	10
1.2.1. İdari Yapılar ve Kamu Binaları.....	19
1.2.2. Kent Çarşısı ve Ticaret Yapıları.....	21
1.2.3. Anıtsal Yapılar.....	27

II. BÖLÜM

OSMANLI MODERNLEŞMESİ DOĞRULTUSUNDA KENTLERDE DÖNÜŞÜM VE MEKÂNSAL SONUÇLAR

2.1. Reform Çağında Osmanlı Devlet Anlayışında İdeal Kent.....	33
2.2. Merkezîyetçilik ve Yerel Yönetim.....	38
2.3. Ulaşım ve Haberleşme Koşullarının Gelişimi.....	45
2.4. Kent Mekânında Değişim.....	51

III. BÖLÜM

ANADOLU'NUN MERKEZ KENTLERİ: ANKARA VE KONYA

3.1. Ankara'nın Tarihsel Gelişim Süreci.....	55
3.2. Osmanlı'da Yönetim Anlayışında Değişim: Ankara Hükümet Konağı..	57
3.3. Ankara Hükümet Konağı Çevre Yapıları.....	62
3.4. Konya'nın Tarihsel Gelişim Süreci.....	64
3.5. Osmanlı'da Yönetim Anlayışında Değişim: Konya Hükümet Konağı...	68
3.6. Konya Hükümet Konağı Çevre Yapıları.....	74

IV. BÖLÜM

OSMANLI'NIN TAHT ŞEHİRLERİ BURSA VE EDİRNE

4.1. Bursa'nın Tarihsel Gelişim Süreci	80
4.2. Osmanlı'da Yönetim Anlayışında Değişim: Bursa Hükümet Konağı	82
4.3. Bursa Hükümet Konağı Çevre Yapıları	86
4.4. Edirne'nin Tarihsel Gelişim Süreci	89
4.5. Osmanlı'da Yönetim Anlayışında Değişim: Edirne Hükümet Konağı...	91
4.6. Edirne Hükümet Konağı Çevre Yapıları.....	96

V. BÖLÜM

HÜKÜMET KONAKLARI VE DEVLET-TOPLUM İLİŞKİLERİNDE DEĞİŞİM

	98
Sonuç	106
Kaynakça	110
Ekler	125
Özgeçmiş	144

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin kadim kentlerinden olan Ankara, Konya, Bursa ve Edirne'deki kent gelişimi incelenmiştir. 19. yüzyılda Tanzimat dönemi reformlarıyla başlayan, Osmanlı devletinin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısında modern düzenlemeyi amaçlayan evrede, kent alanında çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat'ın ilanıya başlayan dönüşüm sürecinde yeni kamu binaları inşa edilmiştir. Daha önce kent idarecilerinin yönetimi sağladıkları konaklar zamanla terk edilmiş, yerlerine yeni bir kavram olarak hükümet konakları karşımıza çıkmıştır. Örneklem kentlerimiz dâhilinde hükümet konaklarının yapım aşaması değerlendirilip, analiz yapılmıştır. Ayrıca hükümet konağı merkezli yeni bir kamu sitesi oluşmuş, bu kamu sitesinde devlet-toplum ilişkisine gösterge olan pek çok kitle hareketleri yaşanmıştır.

Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından yürütülen 1001 Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Programı çerçevesinde, tez danışmanın Prof. Dr. Yasemin AVCI tarafından yürütülen, 110K534 numaralı ve **Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili: Hükümet Konakları** başlıklı projenin çıktılarından. Çalışmam boyunca bursiyer olarak maddi destek sağlayan TÜBİTAK'a teşekkürü bir borç bilirim. İstanbul'daki arşiv çalışmalarında oldukça kolaylık sağlayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarını unutmamam gerekmektedir. Kısıtlı bir sürede pek çok evraka ulaşmamı sağladıklarından dolayı teşekkür ederim. Araştırmamı tamamlamam sürecinde benden yardımlarını hiç esirgemeyen Pamukkale Üniversitesi yüksek lisans öğrencilerinden Yunus Emre Akyol ve Pamukkale Üniversitesi araştırma görevlilerinden Murat Türk'e minnet borçluyum. Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümündeki danışman hocam Prof. Dr. Yasemin Avcı çalışmamın her aşamasında büyük destek sağladı ve bana güvenerek proje ekibine aldı. Ayrıca çalışmanın her alanında kütüphanesini benimle paylaştı ve yardımlarını esirgemedi. Beni yönlendirip çalışma sürecimde yaptığım hataları sabırla düzelttiği için kendisine minnettirim. Bu çalışmanın yapılmasındaki en büyük pay değerli hocama aitti. Kendisine bunun için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Denizli, Aralık 2017

Emre UÇARYİĞİT

ÖZET

OSMANLI KENTLERİNDE KAMU YAPILARI VE KENTSEL DÜZEN: BURSA, EDİRNE, ANKARA, KONYA ÖRNEKLERİ

UÇARYİĞİT, Emre

Yüksek Lisans Tezi

Tarih ABD

Yeniçağ Tarihi Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Yasemin AVCI

Aralık 2017, 147 sayfa

Bu çalışmada, klasik dönemde Osmanlı kent yapılanması, örneklem kentler olan Bursa, Edirne, Ankara ve Konya merkez alınarak incelenmiştir. Kentlerdeki idari erk ile beraber kamu yapılarının durumlarına değinilmiştir. Klasik dönemde kentler için sembol öğeler taşıyan birimlerden bazıları hisar, külliye, çarşı gibi yerlerdir. Bu yerlerin kent düzeni içerisindeki önemleri ile beraber çevrelerinde yapılmış olan çeşitli sosyo-ekonomik değerler taşıyan yerlerde inceleme alanına girmiştir. Böylelikle Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra, yeni ortaya çıkan veya değişen kent oluşumları değerlendirilmek istenmiştir.

Bu çalışma, aynı zamanda Tanzimat reformları ile yeni bir bina formu olarak gelişen hükümet konaklarının örneklem kentler üzerinde incelenmesine dayanmaktadır. Osmanlı modernleşmesi doğrultusunda, kentler ile ilgili pek çok reform yapılmıştır. Değişen Osmanlı kentlerindeki en önemli figürlerden biride hükümet konakları olmuştur. Tanzimat öncesi dönemde paşa kapısı ve vali konağı olarak isimlendirilen bu yapılar XIX. yüzyıl ortalarından itibaren hükümet konağı ismiyle yeni bir şekil almıştır. Hükümet konaklarının örneklem kentlerdeki inşa süreci incelenmiş, hükümet konağı merkezli kamu sitesinin oluşumuna değinilmiştir. Bu konakların kentler için nasıl bir önem taşıdığı ve kentler için nasıl bir sembol olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Hükümet konakları merkez alınarak etraflarına kışla, okul, belediye, postane, hapisane gibi pek çok resmi bina yapılmıştır. Yapılan bu binalar ile kentlerin gelişimine ve daha çağdaş bir duruma getirilmesine çalışılmıştır. Ayrıca yeni oluşturulan kamu sitesi, hükümet meydanı olarak isimlendirilmiştir. Bu meydanlarda resmi kutlamalar, bayramlar, çeşitli törenler ve halk hareketleri yapılmıştır. Çalışmada hükümet konağı eksenli kamu sitesi üzerinden Tanzimat reformları anlaşılmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hükümet Konağı, Ankara, Konya, Bursa, Edirne, Tanzimat, Tanzimat reformları,

ABSTRACT

THE PUBLIC BUILDINGS AND URBAN STRUCTURE IN OTTOMAN CITIES:THE EXAMPLES OF BURSA, EDİRNE, ANKARA, KONYA

UÇARYİĞİT, Emre

M.A Thesis

History

Early Modern History Programme

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Yasemin AVCI

December, 2017, 147 Pages

This study examines the city structure of the Ottoman State in the Classical period by putting the sample cities, Bursa, Edirne, Ankara and Konya, into centre. It also addresses the conditions of public buildings along with the administrative power in the cities. Some of the units carrying symbolic elements for cities in the classical period were buildings such as citadel, külliye, bazaar. Along with the importance of these places in the urban order, the places, with various social economic values, which were built in their surroundings are also within the scope of this examination. Thus, the study aims to evaluate newly emerged or changing urban formations after the promulgation of Tanzimat Edict.

This study is also based on examination of the governmental houses, which were developed as a new building form with the reforms of Tanzimat, on sample cities. In accordance with Ottoman modernization, many reforms were implemented in concerning cities. One of the most important figures in the changing Ottoman cities was the government houses. These buildings, which were called paşa kapısı (government office) and vali konağı (governor's mansion) before the Tanzimat period, took a new form with the name of government house from the middle of the 19th century. This study examines the process of construction of government houses in the sample cities and mentions the formation of the government house-centred public site. It tries to find out what importance these houses carry and what they symbolize for the cities.

By taking government houses as centre, many official buildings such as barracks, schools, municipalities, post offices and prisons were built around them. The purpose with these constructed buildings was to develop cities and make them more modern. Moreover, the newly created public site was called as government square. Official celebrations, festivals, various ceremonies and popular movements were held in these

squares. Hence, the study aims to understand the Tanzimat reforms through the public site centred on government house.

Key Words: Government House, Ankara, Konya, Bursa, Edirne, Tanzimat, Tanzimat reforms,

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1-	18. Yüzyıl Başlarında Ankara	s. 13
Resim 2-	Konya Şehrinin Genel Görünüşü (20.Yüzyıl Başları)	s. 15
Resim 3-	Bursa Şehrinin Orta Kısmı	s. 16
Resim 4-	Edirne’de Tunca Nehri, Saray İçi, Hastane ile Askeri Kışlaların Uzaktan Görünüşü	s. 17
Resim 5-	Konya’da Pazaryeri	s. 22
Resim 6-	Bursa Ulu Câmî ve civarı	s. 27
Resim 7-	Edirne’de- Sultan Selim Câmî	s. 28
Resim 8-	Ankara Kentinin Hisar Arkası Tarafı	s. 56
Resim 9-	Ankara Kentine İlk Trenin Ulaşması	s. 59
Resim 10-	Ankara’da Belediye Gazinosu	s. 62
Resim 11-	Konya Kenti Manzarası	s. 67
Resim 12-	Konya Hükümet Konağı Önünde Cülus Yıldönümünde Yapılan Dua Töreni	s. 73
Resim 13-	Konya Hükümet Meydanında Cülus Yıldönümünde Yapılan Resmi Geçit	s. 74
Resim 14-	Bursa’nın Kasr-ı Hümayun Tarafından Görünüşü	s. 80
Resim 15-	Bursa Hükümet Konağı (Bir Kartpostal)	s. 84
Resim 16-	Bursa Hükümet Konağı (1926)	s. 85
Resim 17-	Bursa Belediye Dairesi	s. 87
Resim 18-	Edirne Belediye Dairesi (Bir Kartpostal)	s. 96
Resim 19-	Konya Hükümet Meydanında Kanûn-ı Esasi’nin İlan Günü	s. 99
Resim 20-	31 Mart Hadisesi Üzerine Meşrutiyetin Muhafazası İçin Bursa’da Toplanan Gönüllüler	s. 104
Harita 1-	Edirne’nin El Yazılı Haritası (1700-1799)	s.48
Harita 2-	Bursa Kentinin Haritası (1900)	s. 49
Harita 3-	Konya Elektrikli Tramvay Projesi	s. 77
Harita 4-	Yüzyıl Başlarında Konya Çarşısı ve Kent Merkezi	s. 78
Plan 1-	Konya Hapishanesinin Planı	s. 76
Plan 2-	Edirne Sancak İdaresi İçin Yapılan Ek Binanın Planı	s. 94

GİRİŞ

“Kent” tarihin hemen her döneminde dinamik bir tartışma kavramı niteliğindedir. Medeniyet anlamına gelen “civilization” kelimesi kavram itibariyle kent kelimesinden türemiştir. Bu durum, kent ve medeniyet terimlerinin iç içe olduğunu ve beraber değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Tarihsel gelişim içinde kentin kavramsal değişimi devam etmiş, geçmiş dönemlerde “cite”, “polis”, “medine”, “kent” gibi yakın anlamlarda kullanılan kavramların yerini, bugün “bourg”, “ville”, “city” ve “urban” kelimeleri almıştır. Diğer yandan sosyal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak, kent kavramının içeriğinde de önemli değişimler yaşanmış, geçmiş dönemlerde kale veya sur kelimeleri kent kavramını tanımlamada önemli bir kriter olarak kullanılmıştır.¹

Tarih bilimi açısından bakıldığında kentin tanımı çeşitli kriterlerle yapılmıştır. Kent; sanayi ve ticaret faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı siyasi, idari ve askeri işlerin görüldüğü ve bütün bu işler için gerekli altyapının gerçekleştirildiği ve halkın buna göre teşkilatlandığı yerleşim alanıdır. Buna göre kentler, öncelikle idari ve ekonomik fonksiyonların geliştiği alanlar olarak değerlendirilmektedirler.²

Max Weber, kent ve kentsel topluluk kavramlarının Avrupa’dan çıkmış olduğunu iddia etmektedir. Kent kavramını Batı Avrupa’ya özgü bir yapı olarak kavramsallaştıran Weber’in bu yaklaşımına karşı gelişen İslam kent tarihçiliği, Osmanlı kentlerinin incelenmesinde yaygın olarak başvurulan kuramsal çerçeveyi oluşturur. Söz konusu çerçeve, Weber’e karşı, fakat onun kavramsallaştırmasına pek de karşıt olmayan tarzda, ideal tip inşasına dayalı İslam kenti tanımını temel almıştır. Kuşkusuz, kentin içinde sergilendiği kültürel coğrafyayı oluşturan İslam, gerek mimari gerekse toplumsal düzenlemeler açısından kentsel biçim ve işleyişler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ancak bu durum, Bizans, Selçuklu ve Arap geçmişinin getirdiği değişik kültürleri ve çok geniş bir coğrafyayı barındıran Osmanlı kentlerini, diğer çağdaş kentlerle benzerlik göstermesine, değişime açık olmasına ve kendine özgü yapılar olarak ortaya çıkmasına engel değildir.³

Osmanlı kentlerinin varoluş sürecini Bizans ve Anadolu Selçuklu etkisi çerçevesinde düşünmek gerekmektedir. Bu iki devletin toprakları içerisinde yer alan kentler daha sonra

---

¹ Kadir Topal, “Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.1, İzmir, 2004. s.277

² Mehmet Bayartan, “Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S.13, 2005. s.86.

³ Sevilay Kaygalak, *Kapitalizmin Taşrası XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Bursa’da Toplumsal Süreçler ve Mekansal Değişim*, İstanbul, 2008. s.12-13

Osmanlı kentleri olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Özellikle Anadolu Selçuklu kent modelinin Osmanlı kentlerine öncülük ettiği söylenebilir. Anadolu Selçuklu kent modeli, dinamik bir gelişme süreci olarak adlandırılabilir. Anadolu Selçuklu kent modeli, her coğrafya ve toplumsal düzen için geçerli mekânsal örgütlenmeyi ifade edemeyebilir. Başka bir deyişle, kent modelleri coğrafyanın özgün koşulları, siyasal yapılanmalar ve sosyo-kültürel-ekonomik örgütlenmeler gibi birden çok değişkene dayalı olarak farklılıklar gösterebilir. Bu çerçevede, Selçuklu dönemi Anadolu kent modellerini biçimlendiren temel değişkenler, dönemin askeri ve siyasi koşulları, siyasal yapılanmalar, sosyo-kültürel ve ekonomik örgütlenmeler, üretim ve değişim ilişkileri ve coğrafyanın özgün koşulları olarak tanımlanmıştır.⁴

Anadolu Selçuklu ve Bizans İmparatorluğu coğrafyasına hâkim olan Osmanlı Devleti bu coğrafyadaki kentsel düzeni miras olarak almıştır. Osmanlı kent kavramını incelerken, Osmanlı kentnin bir sentezden oluştuğunu belirtmek gerekmektedir. Bu sentezde Orta Asya Türk uygarlığının etkileri, Bizans organizasyonu ve İslami unsurlar belirleyici olmuştur. İslam kentnin üç önemli ögesi olan cami, pazar ve hamam Osmanlı kentnin de temel noktasında bulunmaktadır. Cami dinsel görevlerin yerine getirildiği ve toplumsal ilişkilerin geliştirildiği temel yapıdır. Caminin hemen yanında pazar yerleri ve hanlar yer almıştır. Aynı dalda üretim yapanlar ve satıcılar bir çarşıda toplanmıştır. Esnaf çarşıları önemlerine, dinsel hizmetlerle ilişkilerine göre, camiden kentin kapılarına doğru bir sıralama içindedir. Kentin mahalleleri organik bir bağ endişesi duyulmadan bölünmüş olması, onun fiziksel ve sosyal özelliğinde ileri gelmektedir. Orta Asya Türk kent tipi iç kale, şehristan ve rabat adı verilen üç asıl elemandan oluşmuştur. İç kale saray ve yönetim yapılarının toplandığı yerdir. Şehristan, kentin ileri gelenleri ve sanatkârların yaşadığı yerdir. Rabat, kentin dış kısmını içine alan varoşların bulunduğu yerlerdir. Ticaret faaliyetleri ve özellikle çevrenin tarımsal ürünlerinin pazarlanması burada yapılmıştır. Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinde, merkezde büyük cami ve sarayların yer aldığı ve bu kesime şehristan dendiği bilinmektedir. Ayrıca pazar ve mahallelerin kentin dışına, kapılara doğru uzandığını belirtmek gerekir. Osmanlı döneminde eski Türk kentlerinin planı daha zenginleşmiş, eski yapıların yanına yenileri eklenmiştir. Yeni yapılardan biri olarak kurulan imaretler, kentlerin gelişmesine katkıda bulunmakla kalmayıp büyük ve kalabalık semtlerin oluşmasını sağlamıştır. Bu sebeple Osmanlı kent planında egemen öğeler, cami, bedesten ve imaret siteleridir. Kente gelen yollar burada sonuçlanır ve aralarında düzenli bir bağlantı vardır. Bu odak noktaları arasındaki çatı, ekonomik

---

⁴ Koray Özcan, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2005. s.6

etkinliklerin gerçekleştiği çarşı ve pazar yerleri ile bir bütünlük sağlamıştır. Kentin merkezinde bedesten bulunur, yanında ise hanlar yer almıştır. Kentin büyük camileri de buralarda bulunmaktadır. Ayrıca bedestenden başlayan ve uzunçarşı adı verilen geniş bir cadde, halkın birbiriyle iletişimde bulunduğu yer olarak görülmektedir. Osmanlı Anadolu kentlerinin planı bu çerçevede çizilebilir.⁵ Osmanlı kentlerini inceleme aşamasında değinilmesi gereken diğer husus, kentlerin sur içi ve sur dışı alanlar olarak ikiye ayrılmış olmasıdır. Hisar adıyla da anılmakta olan sur içi kısmında asıl kent bulunmaktadır. Bu bölge idari işlerin ele alındığı iç kale ile çarşı ve mahalleler olarak iki kısımdan oluşmaktadır. İç kale yöneticilerin bulunduğu, askerlerin yerleştiği ve hapishanenin bulunduğu yerdir. Ayrıca devlete ait belgeler, devlet için toplanan paralar ve tüccarlara ait kıymetli mallarda burada saklanır. Sur dışı kısmında ise yerleşmemiş ticari faaliyetler, pazar, kervansaraylar, tarımla uğraşanların yaşadığı yerler ve bazı tekke ve zaviyeler bulunmaktadır.⁶

Görüldüğü üzere, Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı kent yapısını belirleyen öğeler, kale ve surlar, cami, medrese, hamam, imaret ve benzeri yapıları içine alan külliyelele ile han, bedesten ve dükkânlardan oluşan ticaret merkezidir. Bunların etrafına kurulan mahalleler genellikle dini mensubiyetlerine göre karakter kazanmıştır. Kent merkezini belirleyen en önemli yapılar çarşılar ve çarşının gelişimi doğrultusunda bulunan camilerdir.

Tanzimat dönemine kadar kent merkezini ve çekim noktalarını oluşturan bu yapılar Tanzimat reformları ile beraber değişiklik göstermeye başlayacaktır. Tanzimat öncesi dönemde kentlere tayin olan kadıların yaşadıkları yerler, yönetim merkezi olarak kabul edilmekteydi. Kendi hizmetkârları, özel kâtipleri ve muhafızları ile beraber yerleştikleri binalar mahkeme ve belediye binası işlevini görüyordu. Kadıların yönetim işlerini yürüttükleri konaklar, kendi mülkleri olmamakla beraber kent halkı için önemli bir yapı olma özelliğini taşımıştır. Bundan dolayı kadıların yaşadıkları mahalleler, bazı durumlarda kadıların isimleri ile veya mahkeme mahallesi şeklinde anılmışlardır.⁷ Tanzimat'ın yönetimde getirdiği değişimler kadının işlevini yitirmesine neden olmuştur. Kadı çok çeşitli nedenlerle önemini kaybetmiştir. Tanzimat'la askeri sınıf üyesi yöneticiler maaşlı memurlar haline gelmiş, böylelikle kent halkı ile aralarında her türlü menfaat ilişkisi kesilmiştir Yeniçeri ocağının kaldırılması, ocak mensuplarının kent hizmetlerindeki görevlerini de sona erdirmiştir. Öte

⁵ Özer, Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, İstanbul, 1996. s.410-412

⁶ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995. s.39

⁷ Özer, Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi Yönetimi Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, 2006. s.28

yandan Tanzimat, lonca sistemini kaldırmış, mahalle kethüdalarının yerini muhtarlar almaya başlamıştır.⁸ Kent içerisindeki bu değişimler doğrultusunda vilayetlere valiler atanmış ve valilerin ikamet ettikleri hükümet konakları yönetimin merkezi olmuştur.

Çalışma örneklem alanı olarak tespit edilen Ankara, Konya, Bursa ve Edirne kentlerini temel alarak beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Tanzimat öncesi dönemdeki kentin fiziki yapısı, kent idaresi ve kentlerin yönetimini sağlayan kamu binaları incelenmiştir. Ayrıca kent halkının iletişimde bulunduğu kent çarşısı ile beraber, diğer ticari üniteler ve anıtsal yapılara değinilmiştir. İkinci bölümde Tanzimat doğrultusunda gerçekleşen reformlar ile kentlerdeki dönüşüm ele alınmıştır. Bu doğrultuda, Osmanlı reformları ile kalıp değiştiren ideal kent anlayışı, Tanzimat ile farklı bir sisteme dâhil olan merkezîyetçilik ve yerel yönetim incelenmiştir. Ayrıca XIX. yüzyılda yaşanan teknik gelişimlerin Osmanlı kentlerindeki etkisi ve bu etki doğrultusunda kent mekânındaki değişim incelenmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde, örneklem kentlerimiz olan Ankara, Konya, Bursa ve Edirne kentlerinin fiziki özellikleri ile Tanzimat ile değişen yapısı hükümet konağı merkeze alınarak değerlendirilmiştir. Hükümet konağı eksenli inşa edilen yeni yapılar da bu bölümde bulunmaktadır. Son bölümde ise hükümet konağı çerçevesinde devlet toplum ilişkisindeki değişim incelenmiştir.

Çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde edinilen belgeler doğrultusunda geliştirilmiştir. İradeler, Şura-yı Devlet evrakları, Bab-ı Ali Evrak Odası'na ait belgeler ve değişik tasniflerden çıkan belgeler çalışmanın dayandığı en önemli kaynaklardır. Ayrıca söz konusu dönemde yayınlanmış olan Vilayet Salnamelerinden de faydalanılmıştır. Bunların yanında resim, plan ve haritalar ile çalışmaya görsel bir boyut kazandırılmak istenmiştir.

---

⁸ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1985. s.883

I. BÖLÜM

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE ANADOLU KENTLERİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ: EDİRNE, BURSA, KONYA VE ANKARA ÖRNEĞİ

1.1. Klasik Dönemde Osmanlı Kent İdaresi

Bilindiği gibi, Osmanlı devlet yönetiminde kentler ayrı idari birimler olarak örgütlenmemiştir. Başka bir ifade ile Osmanlı kentlerinde görevli olan yöneticiler sadece kentlerden değil, buraya bağlı nahiyeler ve köylerden de sorumludurlar. Osmanlı Devleti, klasik dönem içerisinde merkez yönetimi olarak kentlere iki ayrı yönetici göndermiştir. Bunlardan ilki, yürütme kuvvetini temsil eden beylerbeyi ya da sancakbeyi, ikincisi ise yargı kuvvetini temsil eden kadılardır.⁹ Beylerbeyi kadının hiçbir hükmü olmadan kimseyi cezalandıramadığı gibi, kadı da beylerbeyinin haberi olmadan hükmünü uygulayamazdı. Kadı hükümlerinde bağımsızdı, ayrıca görev alanına giren her konuda doğrudan doğruya padişahтан emir alır veya ona arzda bulunabilirdi. Osmanlı taşra yönetimi Beylerbeyilik (eyalet) ve sancak (liva) ismiyle askeri idari birimlere ayrılmakta, kaza ise bir alt idare organı olarak bu örgütlenmedeki yerini almaktaydılar. Tanzimat dönemindeki değişime kadar merkez-taşra ilişkisi bu yapılanma etrafında şekillenmiştir. Bu idari örgütlenmelerin başındaki kişiler kentleri yönetmekle kalmayıp, merkez yönetime karşı da sorumluluklarını yerine getirmekteydi. Eyaletlerin başında beylerbeyi, sancakların başında ise sancakbeyi bulunmaktaydı.

Kent yönetimi içerisindeki en önemli görevlilerden biri olan beylerbeyi, eyaletlerde padişahların otoritesini temsil eden en yüksek yönetici konumundaydı. Beylerbeyine bağlı sancaklarda ise bu görev sancakbeyi tarafından yürütülmekteydi. Bu yöneticileri tamamı kul sisteminden yetişme, bağlılıkları sınıanmış, devlete karşı yaptıkları hizmetlerden dolayı bu göreve getirilmiş kişilerdi. Sancakbeylerin kent yönetimleri esnasında belli başlı bazı görevleri bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, askeri görevleri içerisinde olan kapı halkı ve emrindeki tımarlı sipahi askerleri ile birlikte daima savaşa hazır bulunmaktı. Dolayısıyla çağrıldığı anda sefere katılmak zorunluluğu vardı. İkinci görevi ise şehrin düzen ve asayişini sağlamaktı. Adaleti temsil eden şer'i ve örfi kanunları yerine getirmekle yükümlü olan sancakbeyleri, kadı ile beraber bu vazifelerini ifa ederdi. Ayrıca kent içerisinde, güvenliği sağlamakla görevli şehir subaşı ve asesler de vardı. Subaşılar, Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında doğrudan merkezden atanan görevliler ise de daha sonraki dönemde sancakbeyleri

⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul, 2003. s.108.

tarafından atanan onlara bağılı birer hizmetli durumuna geldiler. Subaşuların temel görevleri; merkezin emirlerinin ve kadı hükümlerinin uygulanmasını sağlamaktı. Bunun yanında kentlerde, suç işlenmesini önlemek ve suçuların cezalandırılma işlemlerini uygulamak konusunda da tam yetkili kişilerdi. Subaşuların yanında, sancakbeyleri tarafından atanan asesler ise geceleri çarşı ve pazarları dolaşarak güvenliğı sağlardı. Asesler genellikle dükkân sahiplerinin güven duydukları kimseler tarafından belirlenir, sancakbeyinin onayıyla kadı huzurunda deftere kaydedilerek tayin edilirdiler. Bunlardan başka, kent içerisinde kethüdayeri ve yasakçılar olmak üzere çeşitli görevliler mevcuttu. Yasakçılık, Osmanlı Devleti'nin devlet örgütlenmesini oluşturduğu dönemde, asayişin bozulduğu, yol kesme adam öldürme, gasp olaylarının fazlaştığı zamanlarda oluşturulmuştu. Subaşular normal zamanlarda kent içerisindeki görevlerini yürütürken, yasakçılar yukarıda bahsedilen olağanüstü şartlar ortaya çıktığında görev alırlardı. Yasakçılar, subaşuların yanında şehrin güvenliğini temin etmekle görevli olmaları dışında, yeniçerilerin düzenini sağlamak, yeniçeri adı altında halka zulmedenleri soruşturmak ve örf mensuplarının usulsüzlüklerini önlemekle de yükümlüydüler. Kethüdayeri ise "altı bölük"¹⁰ adı verilen kapıkulu sipahi bölüklerinin taşrada görevli mensuplarını zapt ve idareyle, yani altı bölük halkının düzenini sağlamakla görevliydi.¹¹ Kentin idari örgütlenmesinin yanında bayındırlık ve imar işlerinin yapılması gibi belediye hizmetlerinin de yerine getirilmesi için çeşitli yöneticiler görevlendirilmekteydi.

Klasik dönem Osmanlı kentlerinde belediye hizmetlerinin yerine getirilmesi, geleneksel yönetim anlayışı içerisinde padişahın görevleri arasında sayılırdı. Bu görev de padişahın atadığı memurlar tarafından yerine getiriliyordu. Belediye memurlar arasında önemli bir konumda olan muhtesibler, çarşı ve pazarların, başka bir deyişle gündelik hayatın düzenleyicisi konumundaydılar.¹² Muhtesibin görevleri, kadının denetiminde çarşı ve pazarlarda satılan bütün maddelere verilen narh¹³ uygulamasına dikkat edilmesini sağlamaktı. Ayrıca istifçileri, kentin beslenmesine yarayan maddeleri dışarıya kaçıranları izlemek ve

---

¹⁰ Altıbölük halkı; altı bölükten meydana geldikleri için bu isimle anılırlardı. Kapıkulu süvarisi olarak da isimlendirilen bölük seferlerde padişahın yakınında bulunup, güvenliğini sağlamakla görevliydi. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, İstanbul, 2011. s.377.

¹¹ Ergenç (1995), s.71.

¹² Ziya Kazıcı, *İslam Kültürü ve Medeniyet*, İstanbul, 2011. s.76.

¹³ Narh; bir mal veya hizmet için, ilgili resmi makamların tespit ettiği fiyat demektir. Osmanlı Devleti'nde Klasik Dönemde narh tespitleri kadılar tarafından yapılmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal (2011), s.512.

cezalandırmak, bozuk, kötü nitelikli, eksik ölçülü mal satan esnafı kontrol etmek ve cezalandırmak da yine kadı denetiminde sürdürdüğü görevler arasındaydı.¹⁴

Osmanlı klasik kent yönetimindeki idari şekillenme içinde hisar bulunan kentler dışında, yukarıda anlatıldığı şekilde oluşturulmuştu. İçinde hisar bulunan kentlerde bu yapılanmayla alakalı çeşitli görevliler de mevcuttu. Bilindiği gibi, hisarın en önemli işlevi, şehrin güvenliğini sağlamaktı. Bunun yanında devlete ait paralar ve eşyalar ile vakıfların ve tüccarların kıymetli malları en güvenilir yer olması sebebiyle hisarda koruma altına alınırdı. Ayrıca suçluların tutuklandığı hapishane de hisar içerisinde yer almaktaydı. Hapishanedeki suçluların bakımından ve korunmasından ise kale görevlileri sorumluydu. Bu görevliler arasında bir dizdar, onun yardımcı olarak bir kethüda ve yeteri kadar çeşitli askeri sınıflara mensup kaleeri bulunmaktaydı. Dizdarlar kaleeri ile ilgili her hususun sorumlusu ve kaleerlerinin başıydı. Bunlar görevleri gereği, beylerbeyi-sancakbeyi ve kadıya karşı sorumlu ve onların denetimi altındaydılar. Herhangi bir başarısızlıkları veya görevlerini kötüye kullanmaları halinde, yukarıda sözü edilen yöneticilerin arzı ile azledilirlerdi. Kaleerleri dirlik ve düzenin sağlanmasında, diğer hizmetlerin görülmesinde dizdar ile birlikte sorumluydular. Bunun yanında sefer sırasında orduya katılmakla da yükümlüydüler. Buraya beratla tayin edilirler ve kendilerine görevleri karşılığında tımar verilirdi. Osmanlı kentlerinin pek çoğunun kale-kent formunda olduğu bilinmektedir. Çalışmada konu edinilen bütün kentler (Ankara, Konya, Bursa Edirne) bunlar arasındadır.¹⁵

Şüphesiz ki Osmanlı kent yönetiminde yetki alanı en geniş olan görevli ilmiye sınıfına mensup kadılardı. Kadıların nereye, ne kadar süre ile tayin edilecekleri, kazasker tarafından düzenlenir, Ruzname ismi verilen defterlere kayıt olunurlardı¹⁶. Sırası ve zamanı gelen kadıların tayini için padişaha arzda bulunulur, onay alındıktan sonra durum bir mektupla ilgiliye bildirilir ve berat alması istenirdi. Berat geldikten sonra ise tayin işlemi tamamlanmış olurdu. Çoğu kez kadıların nakil ve tayinleri çok daha önceden planlanır ve bir yerin kadılığı daha boşaltılmadan, oraya gelecek bir sonraki kadıya durum kazasker tarafından bildirilirdi.

Kadının asıl görevi ahali arasındaki anlaşmazlıkları çözmektir. Ayrıca her sınıftan halk arasındaki her çeşit davayı dinleyip hükme bağlamaktan başka, nikah akdine, ölen şahsın

¹⁴ Mustafa Bıyıklı-İbrahim Bakırtaş, “Şam İhtisab Vergisi Bağlamında Osmanlı Egemenliğinin Zayıflama Süreci (1829-1831)”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, 2012. s.26.

¹⁵ Ergenç (1995), s.15-88.

¹⁶ Divan'da bulunan kadıaskerlerin idari görevlerini yürütürken tuttukları kayıtların bulunduğu deftere ruzname ismi verilmişti. Kadıaskerlerin önemli görevlerinden olan kadı, müftü, müderris atamaları da bu defterlere kaydedilmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yasemin Beyazıt, “Kadıasker Ruznamçelerinde Tipoloji ve Yeterlik”, *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, İstanbul, 2013. s.102.

terekesini varisler arasında paylaştırmaya, yetim mallarını korumaya, korunmaya muhtaçlara vasi tayinine, vakıfların para ve taşınır taşınmaz mallarını gözetmeye kadar çok çeşitli yükümlülükleri vardı. Kadı bu görevlerini şer'i mahkemenin başkanı olarak yerine getirirdi. Kadıların hüküm sürdükleri bölgelerdeki olayları tek başlarına soruşturamayacakları için emrinde naibler olurdu. Naibler kadılara bağlı nahiyelerde oturdukları gibi, kaza merkezinde bulunup olaylar cereyan ettiğinde görevlendirilirlerdi. Naibler ya doğrudan kadının yanında bulunur, ya da şehrin medreselerinde ders okutmakta olan müderrislerden bu görev için yararlanılırdı.¹⁷

Osmanlı Devleti gibi büyük bir İslam devletinde kadıların yetkileri sadece yargı işleriyle sınırlı kalmamıştır. Padişah beratı ile tayin olunan kadılar kentlerdeki belediye işleriyle, idari, mali, ve askeri işlerle meşgul olmuşlardır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde yargı ve yürütme yetkisi birlikte yürütülmüştür denilebilir. Şer'i ve örfi hukukun uygulayıcısı olan kadılar, padişah otoritesinin kent içerisindeki en önemli temsilcisiydi. Kent içinde yapılması gereken görevlendirmeleri ve tayinleri gerçekleştirirlerdi. Ancak kadıların merkezden gönderilen yöneticilerle kentin yönetimi, yetki ve sorumlulukları hususlarında anlaşmazlıklar yaşandığı da olurdu. Musa Çadırcı, bu duruma örnek olarak 1802 yılında Ankara kadısına gönderilen bir ferman suretini açıklamıştır. Bu ferman suretinde kadıların, kent eşrafiyla anlaşarak diledikleri kişileri azledip, diledikleri kişileri de istekleri dahilinde görevlendirdikleri belirtilip, bunun derhal engellenmesi gerektiği bildirilmiştir. Böylelikle kadıların, yöneticilerin işlerine karışmaması, sorumlulukları içinde olan yargı işleri ile uğraşmaları sağlanmak istenmiştir.¹⁸

Kadılar, ayrıca belediye hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlardı. Kentlerdeki belediye işleri genellikle vakıflar yardımıyla yerine getirilirdi. Bilindiği gibi, merkezi otorite tarafından atanan yetkililer dışında kent hizmetlerinde vakıfların da önemli görevleri vardı. Belediye hizmetleri, cami, mektep, imaret, hastane, çeşme, sebil inşa etme, su getirme ve bu tesislerin bakımı vakıf yolu ile gerçekleştirilirdi. Vakıf müesseselerinin iki yönden yararı olmaktaydı. Bir yandan kamu hizmetleri yerine getirirken, diğer yandan; han, hamam, imaret gibi binalar Osmanlı kentlerinin bayındır hale getirilmesini ve gelişmesini sağlıyordu. Böylece, padişah başta olmak üzere, yüksek rütbeli devlet görevlileri ve reayadan hayır sahiplerinin kendi tasarruflarındaki mülklerden tahsis ettiklerinden elde edilen gelirlerle çeşitli

---

¹⁷ Hamiyet Sezer Feyzioğlu-Selda Kılıç, "Tanzimat Arifesinde Kadılık ve Naiplik Kurumu", *Ankara Üniversitesi Dergisi*, S.9, 2005. s.32.

¹⁸ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, Ankara, 2011. s.21-22.

kamu hizmetleri görülmüş oluyordu. Bütün vakıflardaki görevlilerin denetimi, atanma ve azillerindeki karar yetkisi kadıya aitti. Bu görevliler vakfa ait onarım, genişletme, düzeltme gibi hususlar ve bu hususlarda yapılacak harcamalar için kadıdan izin almak zorundaydı.¹⁹

Kent yönetiminde kadıların konumunu önemli kılan bir diğer husus ise, devlet ile halk arasındaki ilişkilerde aracılık rolü üstlenmiş olmalarıydı. Klasik dönemde halkın devlet ile bizzat karşılaştığı kurum olarak kadılık gösterilebilir. Merkezi yönetimin kadılar aracılığıyla kendini taşrada hissettirdiğini söyleyebiliriz. Özellikle, halkı yöneticilerle sık sık karşı karşıya getiren ve birçok olaylara, ayaklanmalara yol açan vergilerin dağıtım ve toplanmasında kadılara düşen görevler büyüktü. Kentin ileri gelenleriyle birlikte, senede iki defa sancakların giderlerini saptayıp mahkemede adaletli bir şekilde dağıtımını sağlamaktan diğer yöneticilerle birlikte sorumlu olmuşlardı. Ancak bu düzenlemenin başarılı olması için yöneticilerin dürüst davranmaları gerekmektedir. Bunun için yeterince önlem alınmasına rağmen, bazen aksi durumlar oluşabilmekteydi.²⁰

Konumuz açısından dikkat çekici bir husus olarak belirtmek gerekir ki kadıların tayin oldukları kentlerde oturdukları konak, aynı zamanda kentin yönetim merkezi olarak kabul edilirdi. Kendi hizmetkârları, özel kâtipleri ve muhafızları vardı. Bunlar da kadının oturduğu binalarda görevlerini yaparlardı. Hangi binaya yerleşirlerse orası mahkeme ve belediye binası sayılırdı. Kadıların ulaşamadıkları yerlerdeki yardımcılarını rolünü üstlenen naipin de aynı şekilde kendilerine ait konakları mevcuttu ve yönetim işlerini buradan yürütürlerdi. Bu hususta Bursa ve Konya kentlerinden örnekler verilebilir. Bursa şehrinde, İbrahim Paşa Mahallesi, XVI. yüzyılda Mahkeme Mahallesi olarak anılmaktaydı. Ancak bu adlandırmanın nedeni, söz konusu mahallede mahkeme için ayrılmış özel bir yapının varlığı değildir. Kadının bu mahallede ikamet etmesi, mahallenin bu isimle anılmasına neden olmuştur.²¹ Konya şehrinde de benzer bir durum söz konusudur. Mahkeme Hamamı olarak adlandırılan yerin, bu ismi kadının ikamet ettiği yere yakınlığından dolayı aldığı bilinmektedir.²²

Kadıların oturdukları konaklar çoğunlukla kendi mülkleri olmazlardı. Genellikle şehre yeni tayin olduklarında kiraladıkları mülkleri hem ikamet yeri hem de ofis olarak kullanırlardı. Özer Ergenç, bu duruma örnek olarak Ankara'ya tayin edilen Şemseddin Efendi'nin kiraladığı konaktan bahseder. Ayrıca bu konağın, kendinden önceki kadı

---

¹⁹ Çadırcı (2011), s.19.

²⁰ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991. s.87.

²¹ Ergenç (2006), s.28.

²² Ergenç (1995), s.41.

tarafından da ikametgâh olarak kullanıldığını belirtir. Bu nedenle Tanzimat dönemine kadar Osmanlı kentlerinde ne bir idare merkezi binası, ne de ayrı bir mahkeme binası yoktur.²³

1.2.Kentlerin Fiziki Yapısı

Osmanlı kentleri fiziksel yapısını çoğunlukla Türk-İslam sentezinin ortaya koyduğu bir modelden almaktadır. Bu kentlerde mekânsal kullanım açısından birbirinden farklı üç işlevsel grubun varlığından söz edebiliriz. Bunlar kent morfolojisini oluşturan unsurlar olup karakteristik Osmanlı kentlerini meydana getirirler. Bunlardan ilki yerleşkelerin ana unsurunu oluşturan konut alanlarıdır. İkincisi, ekonomik etkinliklerin gerçekleştirildiği, kentlerin kamusal ve ortak alanlarını oluşturan çarşılar, bedestenler, hanlar gibi yerlerdir. Üçüncü olarak ise dini, sosyal ve kültürel işlevlerin gerçekleştirildiği yine şehrin kamusal alanlarından olan camiler, imaretler ve hamamlar gibi mekânlardır.²⁴ Tüm bu yapılar Osmanlı kentlerinin dinamiklerini belirleyen temel öğelerdir. Nitekim çalışmamızın bu bölümünde ayrı başlıklar halinde bu üç unsur ele alınacaktır.

Osmanlı şehrinde konut alanlarından oluşan mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş, bir topluluğun yaşadığı yerdir. Bir başka deyişle, mahalle aynı mescitte ibadet eden topluluğun aileleriyle birlikte ikamet ettikleri kent kesimidir. Vergi yükümlüsü reaya, tahrir defterlerine ve diğer vergi kayıtlarına buldukları mahallelere göre kaydedilmişlerdir. Oturdukları binaların hangi mahalle sınırı içinde olduğu kesinlikle saptanmıştır. Burada iki amaç söz konusudur. Birincisi, vergi yükümlülerinin hakkıyla saptanarak vergilerin eksiksiz toplanabilmesidir. İkincisi ise merkez otoritesini ve genel dirlik düzenini istenilen biçimde muhafaza etmektir.²⁵ Nitekim Osmanlı kentlerindeki mahallelerin ayrı yönetim birimleri olarak kendini göstermekte olmaları bununla bağlantılıdır. Keza, önemli kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde, kentlilerin ortak giderlerinin karşılanmasında bu birimin temel alındığına ilişkin veriler oldukça fazladır.

Selçuklu dönemi kent mahallesinde halkın temsilcisi olarak görülen iğdiş, Osmanlı yönetiminde yerini başlangıçta mahalle kethüdasına bırakmıştır. Ancak mahalle kethüdalığının pek yaygınlık kazanmadığı, zamanla terk edildiği anlaşılmaktadır. Bunun nedeni mahalle imamlarının giderek öne çıkmaları ve halkı hükümet nezdinde temsil eden en

---

²³ Ergenç (1995), s.22.

²⁴ Bayartan (2005). s.89.

²⁵ Ergenç (2006), s.40-67.

önemli yetkili konumuna yükselmeleridir. Nitekim bu husus, mahalle kavramının mescit ve camiyle birlikte değerlendirilmesini de sağlamıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın başlarına kadar geçen dönemde, imamla birlikte mahalle ileri gelenlerinin de mahalle halkı adına hareket ettikleri, mahalleyi ilgilendiren kararların alınıp uygulanmasında etkin oldukları görülmektedir. Bazı kentlerde mahalle kethüdası yerine, mahalle ihtiyarı kavramıyla da karşılaşmaktadır. Bununla birlikte imamın cemaati ve mahalle halkını temsil etmede ilk sırada yer aldığını, onsuz kethüda veya diğer temsilcilerin kendi başlarına hareket etmediklerini söylemek gerekir.²⁶

Bir bakıma alt yönetim birimleri olarak tanımlanabilecek mahallelerden oluşan kentlerin Osmanlı devletindeki önemli işlevlerinden biri, yönetim merkezi olmalarıdır. Ankara, Bursa, Konya ve Edirne gibi kentler, Osmanlı yönetimi boyunca daima birer sancak merkeziydi. Bu kentlerin hem bölgelerinin merkezi hem de merkezi hükümetin temsilcilerinin oturdukları yerleşim birimleri oldukları göz ardı edilmemelidir. Önceleri beylerbeyi, sancakbeyi, daha sonraları vali, mütesellim, mutasarrıf, kaymakam unvanı alan kişilerin, hizmetlerinde bulunanlarla birlikte oturdukları kentlerde sosyal ve ekonomik yaşamın canlı olması kaçınılmazdı. Yargı ve eğitim-öğretim açısından da bu kentler merkez niteliğindedeydi. Öte yandan, yönetim merkezi olan bu kentlerde, sadece tarıma dayalı üretimin yapılmadığı görülmektedir. Çeşitli zanaat kolları da kent içerisinde yerini almıştır. Ayrıca üretimin ve dağıtımın denetlendiği, belirli bir teknolojinin getirdiği büyüklük ve farklılaşmanın gözlemlendiği alanlardı. Yönetim merkezi olan kentlerde idari işlerin yapılabilmesi ve kentin yönetilmesi için bir organizasyon oluşturulmuştur. Ayan ve eşraf, vücûh-ı memleket, hanedan ve kişizade diye anılan şehrin ve yörenin ileri gelenleriyle meslek örgütlerinin şeyh ve kethüdaları kent yaşantısında etkinlik göstermekteydiler. Bunlar belediyenin üstlendiği kimi görevleri de yapmaktaydılar.²⁷ Bütününde belirli bir örgütlenme söz konusuydu. Kent genelinde kent kethüdası, yönetimle halk ilişkilerinin düzenlenmesinde, kimi hizmetlerin görülmesinde, halkı temsil eden ve seçimle görevlendirilen kişi konumundaydı. Bu hususlar, incelediğimiz kentlerin fiziki yapısını etkileyen en önemli unsurlardandır. Bunların yanında fizik yapıyı belirleyen bir diğer unsur olarak kentlerin topografik yapısına da değinmek gerekir.

Ankara şehrinin topografik yapısını belirleyen asıl unsur, İç Anadolu'nun kuzey batısında, Sakarya Nehri'nin kollarından Ankara Çayı'nın geçtiği ova üzerinde olmasıdır. Orta Anadolu'nun step mıntikasının kenarında, fakat İç Karadeniz bölgesinin dağlık

---

²⁶ Çadırcı (2011), s.48.

²⁷ Çadırcı (2011), s.47.

yörelere uzak ve korunmaya elverişli bir konumda olan kent, eskiden bu yana kervan yollarının uğrağı olmuştur. Topografik bakımdan, hisardan demiryolu istasyonuna doğru gittikçe alçalan eğilimli bir arazinin üzerinde yer almıştır. Şehrin çevresinde her tarafı saran bir sur bulunmaktadır. Surların dış dünya ile bağlantısını oluşturan üç kapısı mevcuttur; bunlar Cenabi kapısı, Doğan Bey Zaviyesi yakınındaki kapı ve Araba Pazarı kapısıdır. Cenabi kapısından başlayan yolun, kent içinde Avancıklar Mahallesinin altından, Ulucanlar ve Hacı Arab Mahallelerinden geçip hafif bir eğilimle yükselerek Atpazarı'na ve oradan bedestene ulaştığı bilinmektedir. Atpazarı ise Uzunçarşı üzerinden Kaledibi'ne bağlanmıştır. Kaledibi, bir yandan bugünkü Denizciler Caddesi'nin altına düşen Araba Pazarı kapısına; Karaoğlan çarşısı yoluyla da Hacı Bayram Camii ve Debbağhaneye açılmaktadır.²⁸

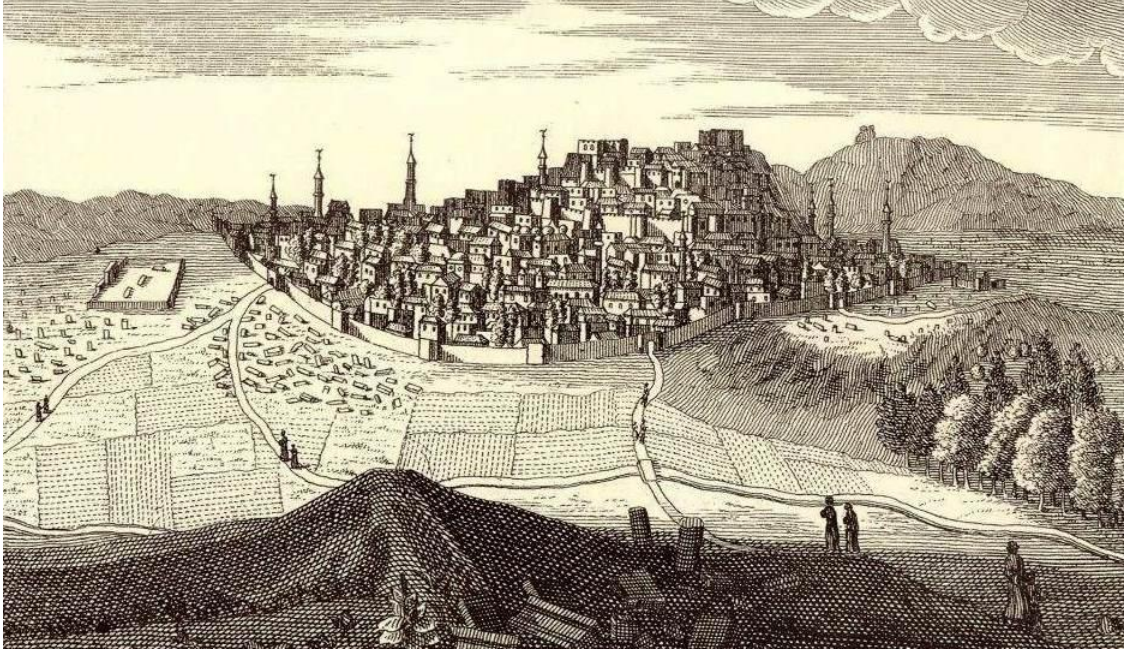
Klasik dönemde Ankara doğal konumu nedeniyle, “yukarı yüz” ve “aşağı yüz” diye iki bölgeye ayrılmıştır. Yukarı yüzün merkezi Atpazarı'dır. Atpazarı ve çevresinde bedesten, büyük hanlar (Kurşunlu Han, Zafirancı Han, Penbe Han) bulunur. Aşağı yüzün merkezi Kaledibi (Taht-el-kal'a)'dır. Yukarı yüzün esnafı, bedestenin çevresinde yer alan Atpazarı Çarşısı ile Saman Pazarı'ndan bedestene doğru çıkan Koyun Pazarı arasında ve Uzunçarşı'ya göre kümelenmiştir. Bedesten ve çevresi ile Uzunçarşı, Ankara'da başlıca sof²⁹ ticareti ve sof üretimine dayalı işkollarının yerleşme bölgesi idi. Aşağı yüzdeki sanatkârlar, Kaledibi ile bugün eski meclisten belediyeye doğru uzanan Karaoğlan Çarşısı arasında bulunan kendilerine ait sokaklarda sanat ve ticaret hayatlarını sürdürmüşlerdir.³⁰

---

²⁸ Ergenç (1995), s.15-16.

²⁹ Sof tiftik keçisinin tüyünden dokunurdu. Ankara şehri için çok önemli bir ticari metadır.

³⁰ Ergenç (1996). s.412.

Resim-1: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara³¹

Ankara şehri topografik yapısından dolayı ticaret kervanlarının sıkça uğradığı önemli bir kentti. Konya şehri ise Ankara gibi Orta Anadolu'da ticaret yollarının üzerinden geçen önemli bir kent durumundadır. Konya yerleşim yerlerinin oluşmasında kentte bulunan sur kapılarının önemi büyüktür. Her kapının çevresi, birer zanaat ve ticaret merkezi haline gelmiş, açılan dükkânlar ile buralarda çarşılar meydana gelmiştir. Kapılarda yani şehrin giriş noktalarında ticaret faaliyetlerinin yoğunlaşması, diğer bir deyişle buraların alışveriş mahalleri haline gelmeleri, Osmanlı öncesi devirlerin karakteristik özelliklerinden biridir. Osmanlı öncesi bütün klasik İslam kentlerinde de bu özellik göze çarpmaktadır.³² Konya şehrinin merkezini oluşturan bir bedesten mevcuttur. Bedesten, karşısında bulunan Ebu'l Fazl, yakınındaki Şerefeddin camileri ile bir toplanma ünitesi olarak karşımıza çıkar. Biraz kuzey doğuda bugünkü Kız Öğretmen Okulu yanında İbrahim Bey İmaret, Unkapanı ve civarındaki Karatay Medreseleri ayrı bir grup oluştururlar. Güneydoğu'da Mevlana Külliyesi, Selimiye Camii, Yeni İmaret, Kiremitli Han (Bayezit Han) bir diğer sosyal odak merkezi sayılır. Hemen yakınında Piri Paşa Külliyesi vardır. Bedesten ve çevresi Uzunçarşı ve Atpazarını ve Piri Paşa Külliyesine bağlanır. Burada Uzunçarşı eksenini etrafında, Bedesten ile Mevlana ve Atpazarına kadar uzanan alanda esnaf çarşıları yer almıştır. Bedestenden Unkapanı ve İbrahim Bey imaretine bir yol çıktığını bilmekteyiz. Konya'nın topografik konumu belli odak noktaları arasında düzenli bir bağlantıyı mümkün kılmıştır. Konya esnafı, Konya surunun doğu

³¹ Joseph Tournefort, *Relation d'un Voyage*, C. II, Paris, 1717.

³² Ergenç (1995), .s.32-33.

kısımındaki Aksaray ve Atpazarı kapıları ile Bedesten arasında kalan üçgen içinde, uzunçarşı etrafında yer almıştır.³³

Konya şehri yol sistemi, Ankara benzeri şehri kapsayan sur üzerinden incelenmeye başlanabilir. Bu surun on iki tane kapısı mevcuttu. Kent içi yol sistemi de bu kapılara dayanmaktadır. Şehrin güneyinde Sahip Ata Külliyesi'nin yakınında yer alan kapı, Larende Kapısı idi. Bugünkü kapı ve Aziziye Camilerinin arasında yer alan Atpazarı Kapısı, şehrin civarındaki, köy yolları ile bağlantılı idi. Mevlana külliyesinin yakınındaki Aksaray Kapısı adını Konya'yı Aksaray ve Kayseri'ye bağlayan yoldan almıştı. Şehrin batı ve kuzey batısındaki kapılar, Akşehir üzerinden Antalya ve İstanbul yönüne uzanan yolların çıkış yerleriydiler. Şehrin civarındaki bağlarla, Sille ve Meram gibi mesire yerleri ile bağlantı da yine aynı kapılardan sağlanıyordu.

Osmanlılar zamanında, merkezi bir imparatorluğun sağladığı birlik ve istikrar sayesinde surlar eski önemlerini yitirmişlerdi ama şehre gelen yolların giriş noktalarını yine bu kapılar teşkil ediyorlardı. Konya kent içi yol sisteminde Bedesten karşısında İplikçi yakınındaki Şerafeddin Camileri bir toplanma ünitesidir. Biraz kuzeydoğuda İbrahim Bey İmaret, Unkapanı ve hanı ile bunların civarındaki Karatay Medreseleri ayrı bir grup teşkil eder. Güneydoğuda Mevlana Külliyesi, Selimiye Camii, Yeni İmaret, Kiremitli Han, bir diğer odak noktasıdır. Hemen yakınında Piri Paşa Külliyesi vardır. Şehrin batısında bugün İnce Minare denilen Darü'l-hadis, Beyhekim Camii vardır. Bedesten ve çevresi, Uzunçarşı vasıtasıyla Atpazarı ve Piri Paşa Külliyesine açılır. Uzunçarşı'ya çıkan esnaf çarşıları, kent içi trafiğin dağılma yollarıdır. Mevlana ve civarından Atpazarı'na, yakınlığı sebebiyle, çarşı ve pazar olarak kullanılan sokaklara ulaşılır. Bedesten'den Unkapanı ve İbrahim Bey İmaretine bir yol çıktığı bilinmektedir. Karaman-Adana yolunun Larende kapısından başlayan düz bir cadde ile Bedestene ulaştığını söylemek mümkündür. Beyhekim Camii, İnce Minare ve yakınındaki mescitleri, Çeşme kapısından çıkan bir yol Şeyh Bedrettin'e bağlıyordu. Konya şehrinde her mahalle bir mescit etrafında yerleşme birimi teşkil ettiğinden kendi içinde ara yollara sahipti. Mescide ulaşan ara yollar, mescit aracılığıyla ana yollara bağlanmıştır.³⁴

---

³³ Ergenç (1996), s.413.

³⁴ Ergenç (1995), s.32-34.

Resim-2: Konya Şehrinin Genel Görünüşü (20.Yüzyıl Başları)³⁵

Bursa kenti ise Ankara ve Konya'ya kıyasla, başkentlik de yaptığı için ayrı bir yere sahiptir. Bursa kuzey batı Anadolu'nun en yüksek dağı Uludağ'ın eteklerindedir. Kent Cilimboz ve Gökdere akarsularının oluşturduğu verimli topraklar üzerinde kurulmuştur. Kentin merkezi diğer Osmanlı kentlerinin pek çoğunda olduğu gibi hisar odaklı oluşmuştur. Bursa'daki Hisar'da sadece yönetim fonksiyonlarını yüklenmiş olan yapılar yer almıyor, ekonomik etkinliklerin ağırlığını oluşturan bedesten, hanlar ve imaretler de çoğunlukla burada bulunuyordu. Ayrıca bu yapıların pek çoğunu içinde barındıran Orhan Külliyesi de hisar içinde bulunmaktadır. İçinde bulunduğu yapılar itibariyle Osmanlı Devleti'nin ilk örneklerinden biri olan Orhan Külliyesi kent için ayrı bir önem arz ederdi.³⁶ Hisar'da odaklanan kent birbirinden epey mesafeli birçok merkezler (Yeşil, Yıldırım, Emir Sultan, Çekirge gibi) arasındaki yol ağı ile bütünleşiyordu. II. Murat döneminde (1422) kent daha geniş bir alana doğru gelişmeye başlamış, düzenli bir duruma kavuşmuştur. Daha önce Hisar'ın altından Çınarönü'ne kadar açılmış olan şehrin batı ucu, Muradiye ile esaslı bir şekilde yerleşmiştir. Muradiye'nin zaman ve mekân içindeki devamı, Fatih döneminde

³⁵ *Servet-i Fünûn*, c.XXXII, s.819, 21 Kânûn-u evvel 1322/03 Ocak 1907.

³⁶ Orhan Külliyesi'nin inşası 1339 yılında tamamlanmıştır. İlk imaret örneklerinden biri bu külliye içerisinde yer almaktadır. Ayrıca kent yaşantısı içerisinde önemi bulunan pek çok yapıyı içinde barındıran külliye yapılacak olan diğer külliyelere de örnek teşkil edecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Baha Tanman, "Sinan'ın Mimarisi İmaretler" *Mimarbaşı Koca Sinan'ın Yaşadığı Çağ ve Eserler*, c.I, İstanbul, 1988. s. 334-335

Ahmed Paşa Medrese ve türbesi, Hamza Bey manzumesi, Beşikçiler, Azep Bey ve benzeri küçük camiiler yolu ile tamamlanmıştır. Şehrin doğu ucunda ise, Yeşil Camii ile başlayan gelişme, Emir Sultan ve Zeynilerle daha da artmıştır.³⁷

Bursa kentinin genel görünümünü 1640 yılında Bursa'ya gelen Evliya Çelebi, Keşiş Dağı diye anılan dağın eteğinde doğudan batıya uzunlamasına bir büyük kent olarak ifade eder. İç kalenin üç tarafını tamamıyla mahallelerin sardığını belirten gezgin, şehrin büyüklüğü hakkında kendine göre rakamlar verir. Bursa şehri fethinden sonraki dönemlerde sistematik şekilde düzenli olarak büyüyen bir kent görünümünde olmuştur.

Bursa Klasik dönemde doğudan batıya uzanan büyük bir kent durumundadır ve hisarın yönetim fonksiyonlarını yüklediği bir kent konumunda idi. Ekonomik etkinliklerin ağırlığı, bedesten ve hanların yer aldığı kesimdi. Ancak kent birbirinden epey mesafeli birçok merkezler (Yeşil, Yıldırım, Emir Sultan, Çekirge gibi) arasındaki yol ağıyla bütünleşiyordu. Kent Edirne'nin başkent olmasına kadar da hızlı bir gelişim göstermeye devam etmiştir.

Son olarak sultan türbelerinin, kentinin mekân yapısındaki yer alışlarında iki önemli özellik gözlenmiştir. Bursa kentinin kent içi ulaşımında türbelerin rolü ayrı bir önem arz eder. Birincisi sultanlar ait külliyelerin mümkün olduğu kadar birbirlerinden uzağa kurulduğudur. İkinci özellik ise bütün sultan külliyelerinin, kentin panoramasına egemen belirgin yerlere kurulmuş olmasıydı. Bu sultan külliyelerinin dışında, birçok Osmanlı emirinin ve ünlü tarikat şeyhlerinin türbe, zaviye ve diğer yapılarının da yüksek yerlere kurulmuş olması kent içi yol ağının düzenlenmesinde önemli rol oynamıştır.

---

³⁷ Ergenç (2006), s.16-22.

Resim-3: Bursa Şehrinin Orta Kısmı³⁸

Trakya bölgesi içerisindeki en büyük kent olan Edirne, Balkan yarımadasının güneydoğu uzantısını oluşturan, İstanbul'dan sonra bölgedeki en büyük ikinci kenttir. Kentin topografik yapısını belirleyen temel husus, kuzeyinde Istranca Dağları ve kısmen Tunca Nehri, batısında Meriç Nehri, güneyinde ise Ege Denizinin bulunmasıdır.

1361 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilen Edirne kenti, kent kalesinin doğusundaki merkez etrafından ovaya doğru gelişim göstermiştir. 1365 yılında başkent yapılan kent, kale-kent olmaktan çıkmış, Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak biçimlenip gelişmesi kale ile eski saray arasındaki alanda olmuştur.³⁹ Daha sonra İstanbul'un başkent olmasıyla ikinci plana düşen kent, fethinin ilk yıllarındaki gelişime göre ters orantılı bir pozisyona gelmiştir.

³⁸ *Salnâme-i Vilâyet-i Hüdavendigâr*, 1927, 35.defaa, s.8

³⁹ Emine Erdoğan-Nazan Kuter, "Edirne Kenti Kültür Varlıklarının Kent Estetiği Açısından Değerlendirilmesi", *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2010. s.139.

Resim-4: Edirne’de Tunca Nehri, Saray İçi, Hastane ile Askeri Kışlaların Uzaktan Görünüşü⁴⁰

Osmanlı kentlerinde genel olarak ortak görülen karakteristik özellik kent merkezinin bedesten odaklı olmasıdır. Genellikle yakınında bir cami bulunmaktadır. Bu camiler kentin önem ve büyüklüğüne göre değişim göstermektedir. Bedestene açılan büyük sokaklarda dükkânların olması sebebiyle uzunçarşı olarak anılmıştır. Ayrıca bedesten çevreleri kentin büyük hanları ile çevrilmiştir. Osmanlı kanunları, şehre gelen yiyecek ve içecek maddelerinin perakende satışının gelişi güzel yapılmasını yasakladığından kapan denilen özel Pazar yerleri, kentin planında yer almıştır.⁴¹ İslam kentlerinin önemli bir özelliğini oluşturan cami, çarşı, hamam gibi mekânların Osmanlı devletindeki kentlerde de önemli yer ettiği bilinmektedir. Caminin dinsel ve toplumsal açıdan önemli bir öge olması sebebiyle hemen yakınlığında pazar yerleri ve hanlar kurulmuştur. Mahallelere bölünmüş olmak ise tipik bir Osmanlı kent özelliği olarak karşımıza çıkar. Osmanlı kentlerindeki fiziki yapıları aşağıda görüleceği üzere, ayrıntılı olarak incelemeye çalışacağız.

⁴⁰ *Resimli Kitab*, c.VIII, S.48, Nisan ve Mayıs 1329/1913, s.901

⁴¹ Ergenç (1995), s.159.

1.2.1. İdari Yapılar ve Kamu Binaları

Klasik dönem Osmanlı kentlerinde idari merkez olarak karşımıza hisarlar çıkmaktadır. Bunlardan başka saray da bazı durumlarda bir idari örgütlenme olarak değerlendirilebilir. Kamu binaları olarak ise Tanzimat'a kadar herhangi bir yapıya rastlanmamaktadır. Bu binalara örnek olarak yukarıda da bahsettiğimiz gibi kadı veya sancakbeylerinin ikamet ettiği binaları söyleyebiliriz. İdari yapılar ise Osmanlı kenti için tipik bir özellik olan hisar kavramı ekseninde değerlendirilebilir.

Osmanlı devletindeki kent yapısını oluşturan en önemli etmenlerden biri kent surlarıdır. Halk bu kent surları içerisinde yaşamını idame ettirmiştir. Surun önemli unsuru ise hisardır. Özellikle Anadolu ve Balkan kentlerinde kalenin önemi büyük olmakla beraber kent yerleşimi daha çok bu alanın içerisinde gelişmiştir. Kentin idaresinde sorumlu kesimler ise yine bu sur ve hisar içerisindeki yerleşkelerde yaşamışlardır. Örneğin; Ankara müftüsü ile beraber bazı sipahilerinde kale dâhilinde evleri bulunduğu bilinmektedir. Sancakbeyi ve kadılar şehre geldikleri zaman kendilerine bir ev kiralamakta ve bu ev aynı zamanda resmi daire olmaktadır. O devirden günümüze kadar kalıntıları intikal etmiş bir idare binası veya mahkeme bulunmaması da bu nedenden ötürüdür.⁴²

Eski Türk kentlerinde saray ve diğer yönetim yapılarını içinde toplayan iç kalenin paraleli Osmanlı kentlerinde hisardır. Hisar, devlete ait belgelerin devlet geliri olarak ahaliden toplanan paranın, tüccarların kıymetli mallarının saklandığı yerlerdir. Hazine, zindan ve benzeri yapıları içinde barındıran hisar, kendine özgü yönetim örgütüyle Osmanlı kentlerinin karakteristik özelliklerinden biridir. Bundan dolayı da hemen hemen bütün kentlerde hisarın bulunmasına özen gösterilmiştir.

Osmanlı kentlerinin gelişimleri doğrultusunda yerleşkeler hisar dışına doğru taşınmaya başlamıştır. Buradaki en önemli etkenler ise nüfus artışı ve şehre olan göç ile açıklanabilmektedir. Kent organizasyonu içerisinde kamunun yararlanması için oluşturulan cami, mescit, çarşı, bedesten, imarethaneler, hanlar, kervansaraylar, hamamlar ve medreselerde kent nüfusunun yerleşmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Ankara ve Bursa kentlerinde hisar bulunmaktadır. Bursa XV. yüzyılın başlarında büyük bir surla çevrili idi ve ortasında sarp ve müstahkem bir kalesi bulunup, padişahın orada

---

⁴² Ergenç (1995), s.22.

oturduğu ve burada büyük saraylar, cami ve 3 hamam bulunduğu rivayet edilir.⁴³ Fethinden 1402 yılına değin Osmanlıların payitahtı olan Bursa'nın hisarı, sultanların ikametgâhı idi. Bursa hisarı bu dönemde ve ilerleyen yıllarda önemini yitirmedi. Devlet ve kent yönetiminde söz sahibi olanlar, hanedan ile ilişkisi olanların daima hisarda ikamet etmiş olmaları, buranın fonksiyonunu açıklaması yönünden ilginç görünmektedir. Buradan anlaşılmaktaki hisarlar kentler için önemli bir güvenlik ağı konumundadır. Bizzat Bursa'da bulunmuş olup gözlemlerini aktan Kandes hisarı şöyle anlatmaktadır: Uludağ'ın devamı olan bir tepenin üzerinde kentin ortasında bulunmaktadır ve ulaşılması güç iki kaya ve devasa boyutlarda bir taş yumağından oluşmaktadır. Eskiden burası büyük taşlar ve antik dönemden kalma anıtların kalıntıları olan büyük boyutlarda mermerlerden inşa edilmiş güçlü surlarla çevriliydi. Uludağ'la birleşen güney tarafı ise 25 metre aralıklarla kare ve silindir şeklinde burçlardan oluşan çifte surla çevriliydi. Ayrıca Hisar önünde bentler ve geniş bir hendek yer almaktaydı. İlerleyen zamanlarda bu surlar tümüyle harabe durumunda varlığını sürdürmektedir. Hendek ise toprakla kapatılmış olup üzerinde dut ağaçları, karşı tarafında dağın eteklerinde sık selvilerin gölgesi altında Osmanlı mezarlığı yer almaktadır. Hisar daha aşağıda bulunan kentle, beş adet kapı yoluyla bağlantı kurmaktadır. Bunların en görkemli olanı doğu yakasında bulunan Hisar Kapısı'dır. Batı tarafta Kaplıca Kapısı bulunmaktadır. Bu kapı, çevredeki diğer surlarla birlikte çok eski tarihlerde yontulmuş olan kaya üzerine oturtulmuş dört köşe büyük kayalardan yapılmıştı. Bu kapıdan, daha yukarıda bulunan Demirkapı ve Kayabaşı semtlerine ve daha ötede bulunan ve adını aldığı kaplıcalara çıkış sağlıyordu. Güneybatıda Zindan Kapısı bulunmaktadır ve buradan hemen başlayan dağın eteklerine çıkış sağlanmaktadır. Kapı adını eski bir hapisaneden almıştır. Son olarak güneydoğuda Yer Kapı adlı iki kapı bulunmaktadır. Bunlardan birinde girişin sağ tarafında üst kemerde kazınmış Bizans haçı görülmektedir ve kapının kurucusunun adını taşıyan bir yazıt yer almaktadır.⁴⁴

Ankara hisarı ise kökeni çok eskilere giden bir yapı olarak karşımıza çıkar. Ancak XVI. yüzyılın Ankara'sında görülen ve kullanılan yapı Bizanslılara aittir. Hisar, Anadolu Selçuklu döneminde çeşitli tamirler görmüş, Osmanlı Devleti ise hisarı Selçuklu dönemindeki haliyle muhafaza etmişlerdir. Ayrıca, aynı yüzyıl içerisinde hisarda 5 Müslüman ve 1 gayrimüslim mahallesi olduğu bilinmektedir.⁴⁵ Daha sonraki yıllarda hisar gittikçe alçalan eğilimli bir alan üzerine yayılmıştır. Ayrıca hisar dışında da yerleşimlere rastlamaktayız.

---

⁴³ Ergenç (2006), s.23.

⁴⁴ Vasileios Kandes, *Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa*, İstanbul, 2009. s.111-113.

⁴⁵ Ergenç (1995), s.21-22.

Osmanlı Devleti'nde payitahtın ikamet ettiği yerlerde çeşitli saraylar inşa edilmiştir. Ayrıca payitahtın ikamet ettiği yerler dışında şehzade sancaklarında da saray benzeri yapılar inşa edilmiştir. Özellikle şehzadelerin sancaklara çıktıkları dönemde Manisa, Kütahya ve Amasya gibi kentlerde bu yapılardan bulunmaktaydı. Taşra kentleri içerisinde böyle mekânların bulunmamasına rağmen devlete başkentlik yapmış olan kentler olan Bursa ve Edirne'de bu yerlere rastlamaktayız. Gerçi kentlerde yönetimin ileri gelenlerinin saray hüviyetinde olmasa da çeşitli büyük konaklar yaptırdığı bilinmektedir. Bu ikametgâhlardan da yönetim işlerini yürüttükleri anlaşılmaktadır.

Bursa'da Klasik dönem içerisinde Edirne başkent oluncaya kadar padişahların yaşadıkları mekânlar yer olarak tespit edilmese de bunların ne kadar saray niteliği taşıdığı da muğlak bir durumdadır. Ancak Edirne'nin başkent olmasından İstanbul'un fethi esnasına kadar geçen süre zarfında, payitahtın kent içerisinde ikamet ettikleri bir saray vardı. Daha sonraları Eski Saray olarak anılan bu yer İstanbul'un başkent olmasından sonra da kullanılmaya devam edilmiştir.

Edirne'de, Sultan I. Murad tarafından yaptırılan ilk saraydan sonra, Sultan II. Murad döneminde Tunca'nın batısında, çok büyük bir alan üzerine 1450'de Edirne sarayının inşasına başlandı. Sultan'ın ertesi sene ölümünden sonra oğlu II. Mehmet tarafından yapı tamamlatıldı. Edirne Sarayı'nın önemli bölümlerinden olan Cihannüma Kasrı'nın yedi katlı olduğu ve en üst katında sekiz köşeli bir odanın ve ortasında bir havuzun bulunduğu yazılmaktadır. Cihannüma Kasrı'nın sağ tarafında Kum Kasrı bulunurdu. Kum Kasrı hamamının, helezoni bir kubbesi vardı. Cihannüma Kasrı'nın arka tarafındaki yerde, tonozlu bir bodrum üzerinde dikdörtgen bir planda su maksemi vardı. Terazilerden gelen sular binanın yukarısındaki depolarda toplanır oradan altı bölüme dağılırdı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında saraya namazgâh eklendi. XIX. yüzyıl içerisinde çeşitli yıkım ve tamirlere uğrayan saray, 1875'de Rusların Edirne'yi işgal edeceği haberi üzerine, sarayın yakınında bulunan cephanelik Rusların eline geçmesin diye Vali Cemil Paşa'nın emriyle ateşlendi. Böylece üç dört gün süren patlama sesleri ile büyük tehlike içinde kalan Edirne kentinin 425 yıllık sarayı ortadan kalktı.⁴⁶

1.2.2. Kent Çarşısı ve Ticaret Yapıları

Kentlerin oluşumundaki önemli unsurlardan biri çarşılardır. Kentlerin büyüklüklerine göre çarşılar oluşturulmuştur. Çarşılar genel olarak kentin meydanında yer alan ve önemli

⁴⁶ Engin Özendes, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne*, İstanbul, 1999. s.21-22.

işlevleri olan alanlardır. Çarşılar sadece üretim ve alışveriş yapılan yerler olarak değil, insanların birbirleriyle iletişim kurdukları sosyalleştikleri yerler olarak da ayrı bir önem arz eder. Çarşı, sosyal ve toplumsal ilişkilerde bir bütünlük olarak ifade edilirken, kent içerisinde camiyle beraber bir toplanma noktası olarak kabul edilebilir. Çarşılardan ilerdeki bölümlerde ayrıntılı olarak değinilecektir.

Osmanlı kenti tek ve temsili bir merkeze sahip olmasa bile buna karşın çarşı alanı, kentin cemaati ve günlük yaşamındaki her şey ile ilgili kent yaşamının aktif yaşandığı alandır. Osmanlı Devleti'nin kozmopolit yapısında dini ve kültürel etkinlikler bir tür belirsizlik içerisinde kapalı kalmışlardır; oysa çarşı, kent sakinlerinin bütünü için özel, onu kullanan etnik ve dini cemaat için kamusal bir yerdir. Kentteki toplumsal kitlenin tümünün kamusal yaşamının geçtiği yerlerden biridir. Her tebaa ve çevreden gelen köylüler için, özel olmayan ve dini alana girmeyen her tür konu, ticaretten idari uygulamalara, siyasi anlaşmazlıklardan bireysel iş tartışmalarına kadar, burada doğal ortamını bulur.⁴⁷ Osmanlı kentinin en hareketli alanları olan çarşılarda, bütün sosyal gruplara ait erkek ve kadınlar karşılaşır, kamusallaşma başlar.

Çarşı kavramı aynı zamanda kamusal alan kavramının açıklanmasında da önem arz eder. Habermas, kamusal alanın ortaya çıkmasını, aydınlanma ile başlayan süreç içerisinde bireyin politik yönden güçlenip, bu gücü kendisinde bulmaya başlamasıyla açıklamıştır.⁴⁸ Kamusal alanın oluşturmaya çalıştığı ortam ise, çoğulculuğu ilk hedef olarak alması ve demokratik bir tutumun gelişmesinde yardımcı olması açısından önemlidir. Ayrıca kamusal alan bütünleştirici ve pozitif etki yapan bir ortamdır. Bu alanlar burjuvanın etkili olduğu ve örgütlediği kentlerde bulunmaktadır.⁴⁹ Bu değerlendirmeler ışığında Osmanlı Devleti'ndeki çarşı kavramı da halkın sosyalleştiği, iletişime geçtiği bir yer olarak kentler içerisinde pozitif etki yaratmaktadır. Bu durum ilerleyen yıllarda çarşı dışındaki alanlarda da kendini göstermeye devam edecektir.

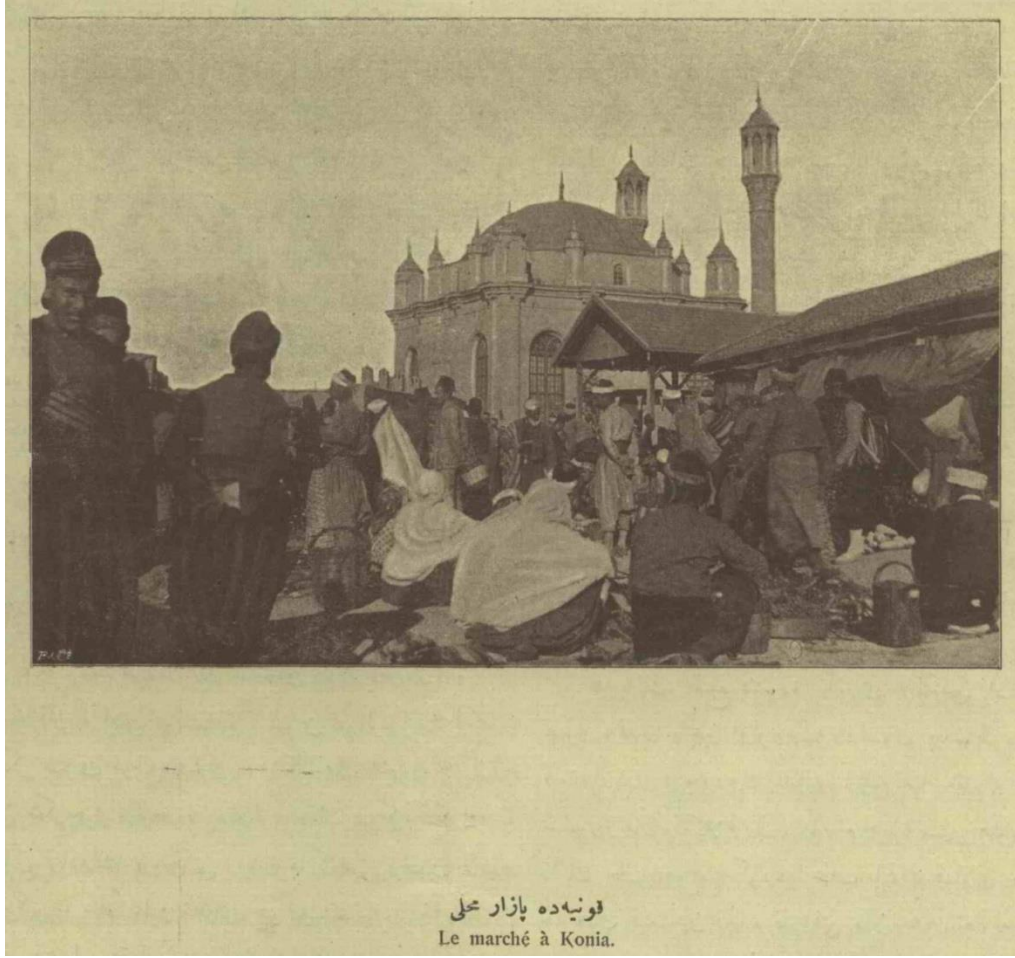
Çarşı bir üretim ve ekonomik değer olarak alışveriş yerleşkesinden daha fazlasını ifade eder. O aynı zamanda eşrafın önemli bir unsur olduğu kent kültürü bağlamında açıklanabilen bir alandır. Toplumsal ilişkiler, beğeni ve çarşıların mimari üslupları, bu kültürü oluşturan birbirleriyle iç içe girmiş kavramlardır.

---

⁴⁷ Maurice Cerasi, *Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, çev. A. Özdamar, İstanbul, 2001, s.116.

⁴⁸ Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. M. Sancar-T. Bora, İstanbul, 2010, s.96.

⁴⁹ Güven Arif Sargın, "Kamu Kent ve Polytika", der. G.A. Sargın, *Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler Ankara'nın Kamusal Yüzleri*, 2009. s.9.

Resim-5: Konya'da Pazaryeri⁵⁰

Osmanlı dönemi çarşıları geleneksel Orta Asya Türk ve İslam kentçilik kültürünün etkisi altında şekillenmiş olan kentlerin belirli alanlarında konumlanmıştır. Çarşıların kent içi konumları, gelişigüzel olarak seçilmemiştir. Yer seçimlerinde kale veya kent surlarına, ana yollara ve kültürel alanlara yakınlık gibi faktörler önemli rol oynamıştır. Bu nedenle de Osmanlı kent çarşıları, bu faktörlerin birinin veya tümünün etkilemiş olduğu alanlarda gelişme göstermiştir.⁵¹ Çarşılar sadece ticaret yapılan bir alan olmayıp, aynı zamanda üretim yapılan ve birçok sosyal tesisi de içinde bulunduran bir sistemdir. Bu nedenle de kent hayatının merkezi durumundadır. Bu sistem içinde, meslek gruplarına ait çarşı ve pazarların dağılışı da belirli bir düzen içindedir. Çarşı sisteminin merkezini ulu cami veya bedesten oluşturur. Bu merkezin etrafında ticaret yapılan alanlar bir kuşak oluşturmaktadır. Bu kuşak aynı zamanda konaklama, dinlenme, ibadet ve kişisel hizmetler gibi fonksiyonlara da sahiptir.

⁵⁰ *Servet-i Fünûn*, c.XXXII, S.819, 21 Kânûn-u evvel 1322/03 Ocak 1907. s.196

⁵¹ Mehmet Sait Şahinalp-Veysi Günel, "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi", *Milli Folklor*, 2010. s.149.

Çarşı sisteminin en dış kuşağını ise üretim yapılan alan oluşturmaktaydı. Çarşı aynı zamanda ikamet alanlarından kesin bir çizgi ile de ayrılmıştır.

Geleneksel Türk Çarşıları, tipik yapıları ile XVI. yüzyılda klasik yapısına ulaşmış ve ulu cami ile birlikte Türk kentinin tanımlanması için en önemli kentsel unsur olmuşlardır. Bu dönemde Osmanlı kentlerinde bedesten ve ulu camiye doğru bir yönelme vardır. Kentte çarşı için yer seçimi; merkez olma durumu, emniyet ve kârlılık kriterlerine göre yapılmış ve kaleye yakın yerler seçilmiştir. Geleneksel çarşıların mekânsal yapısı için önemli bir öğede uzun çarşı olgusudur. Uzun çarşıya farklı ticari faaliyetlerin yapıldığı birçok sokak açılmış ve çarşının ana yapısını bu durum belirlemiştir. Osmanlı kentinde oluşan karakteristik yapı, mimari olarak ölçekli, sade ve fonksiyoneldir. Osmanlı çarşılarında kentsel doku, 7-8 dükkânın sırt sırta gelerek oluşturduğu küçük yapı adaları biçimindedir. Ada genişlikleri, 2-4 metre boyutundaki dükkânlar ile 4-8 metre olmaktadır. 5-7 metre genişlikte olan yollar ikamet bölgelerine göre daha fazla ve yoğundur. Tek hacimli, depo ve mahzenin bulunmadığı dükkânlarda, genelde bodrum yoktur ve tek katlıdır. Çok işlevli olarak kullanılan tezgâh, saçak ve kepenklerin bulunduğu dükkânlar; taş, tuğla ve ahşap malzemeden, kâgir sistemle basit ve kolay inşa edilir şekilde çözülmüştür.⁵²

Kentlerin fiziki yapısını etkileyen bir diğer unsur kent surlarının dışında kurulan, daha çok kırsal kesimden gelen kişilerin mallarını satışı çıkarttıkları yerler olan pazar yerleridir. Yine kentlerin önemine göre, genellikle haftanın belirli günlerinde pazar yerleri olarak kullanılan bu alanlar Osmanlı kentlerinde ortak bir özellik durumundadır. Ayrıca bu yerler sadece pazar yeri olarak kullanılmamış, halkın birbirleriyle iletişime geçtiği başka bir deyişle halkın sosyalleştiği yerler de olmuştur.

Çarşıları örneklem kentlerimize göre değerlendirecek olursak, Ankara'daki esnaf çarşıları topografik duruma uygun olarak kentte iki kısımda toplanmışlardır. Yukarı Yüzdekiler; Bedestenin çevresinde düzlükte yer alan Atpazarı ile Saman Pazarından Bedesten'e doğru çıkan Koyunpazarı'nda kümelenmiştir. Aşağı Yüzdekiler Kaledibi ile Karaoğlan Çarşısı arasındaki sokaklarda ticaret hayatlarını sürdürmüşlerdir. Buralardaki önemli çarşılar Atpazarı Çarşısı, Koyunpazarı Çarşısı, Karaoğlan Çarşısı, Debbağhane Pazarı, Araba Pazarı, Uzunçarşı

---

⁵² Mehmet Uysal, "Tarihsel Süreçte Geleneksel Konya Çarşısı İçin Bir Mekânsal Analiz", *Milli Folklor*, S.86, s.150.

ve Kapan Çarşıları olarak isimlendirilmişlerdir. Bunlardan başka esnafların yaptıkları işlerle alakalı çarşılar da mevcuttur.⁵³

Bursa'da esnaf isimleriyle bilinen çarşılar dışında Uzunçarşı, Eski Tahte'l-kal'a Çarşısı, Yeni Tahte'l-kal'a Çarşısı, Hacı İvaz Paşa Çarşısı, Gelincik Çarşısı, Sipahi Çarşısı vardır. Bursa kentinde göze çarpan Emir Hanı, aynı zamanda ilk bedestenin kurulduğu yer açısından da önemlidir. Yıldırım Bayezid zamanında yaptırılmıştır. Bedesten kentin ticaret merkezidir. Bursa'da bedestenden başlayan ve doğuya At Pazarı'na doğru, batıda Kapan Hanı'na doğru Tahte'l-kal'a'ya ulaşan çarşının adı Uzunçarşı'dır. Uzunçarşı sadece bir tek esnaf grubuna özel bir yer değildir. Genellikle her tür esnafın bulunduğu bir yer olan bu mekân, aynı zamanda kentin en kalabalık alışveriş merkezidir. Bu nedenle, sadece dükkân sahibi esnafın değil, sergilerin de bulunduğu bilinmektedir.

Coğrafi konumu itibariyle doğu-batı, kuzey-güney Anadolu ulaşımının kesiştiği bir noktada bulunan Konya, tarihsel süreç içerisinde önemli yollar üzerinde bulunan, transit ticaret merkezi ve antrepo işlevi yüklenen bir kenttir. Konya kenti; bulunduğu konum, tarihsel geçmişi ve sahip olduğu değerler nedeniyle önemli bir ticaret merkezi olmuş ve geleneksel Türk çarşılarının karakteristik özellikleri de burada görülmüştür. Çarşı ve bu dokuda yer alan binalar, tarihi süreçte önemlerini korumakla beraber kentin sürekliliğini de sağlamışlardır. Konya kentinde tarihi süreçte bu ticari işlevler, çarşılar, hanlarda ve bedestenlerde gerçekleştirilmekteydi. Ancak kenti tanımlayan ticari, kültürel ve anıtsal değerler kent merkezinin esasını oluşturan çarşıda yer almaktaydı.⁵⁴ Tarihi kent merkezi ve buna bağlı olarak da çarşı, kenti anlamaya çalışanlar için önemli bir göstergedir. Kente ait pek çok değer burada bulunmaktadır. Konya çarşısı da bu anlamda önemli bir merkezdir.

Klasik dönem Konya'sında Eski Pazar, Sipahi Pazarı, Buğday Pazarı, Ağaç Pazarı, Uzun Çarşı, Kazazlar, İğneciler, Tahte'l-kal'a, Attarlar, Mücediller, Helvacılar, Çilingirler, Keçeciler, Haffaflar-araste, Postalcılar, Külahçılar, Kürkçüler, Kuyumcular, Kutucular, Çıkrıkçılar, Saraçhane, Kalaycılar, Atpazarı, Mutaflar, Semerciler, Nalbantlar, Kasaplar, Demirciler, ve Çömlekciler Çarşıları ile Debbaghane, Kirişhane, Kireçhane, Buzhane gibi ticari alanlarda faaliyet göstermekteydi. Adı geçen çarşıların, Osmanlı döneminde fazla yer değiştirmedeği gibi, Alaaddin Tepesi'nin doğu ve güneyindeki sahada büyük bir kısmı sur

---

⁵³ Ergenç (1995), s.37-38.

⁵⁴ Hüseyin Muşmal, "1867 Konya Çarşısı Yangını ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme Denemesi", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.32, No:1, 2008. s.151.

içinde ve bir kısmı ise Atpazarı Kapısı'nın hemen dışında toplanmış oldukları anlaşılmaktadır.⁵⁵

Edirne'de bedesten merkezli bir çarşı oluşumu gözlenmektedir. Ali Paşa Çarşısı Klasik dönem içerisinde kentin en önemli çarşısı konumunda kendini göstermiştir. Ali Paşa Çarşısı, eski Edirne'yi meydana getiren kale bölümünün önüne ve ona paralel bir biçimde düzenlenmiştir. Mimari üslup olarak da, taş ve tuğla sıraları ile yapılmış olup boyu 300 metredir. Çarşının içindeki kemerle de taş ve tuğla ile örülmüştür. Örtüsü beşik ve tonozdur. Duvarların yukarı kısımlarında sıra halinde pencereleri vardır. Aydınlanma yönünden ferah bir çarşıdır.⁵⁶

Osmanlı Devleti kent yapılanması içerisinde çarşılara yakınlıkları ile bilinen hanlar da önemli yer tutmaktadırlar. Ticaret için kentlere gelen tüccarların konakladıkları yerler olan hanlar kentlerin büyüklükleri ile orantılı şekilde inşa edilmiş ve uzun seneler kullanılmışlardır. Bu doğrultuda Osmanlı kentleri, ticaretin daha yoğun yaşanabilmesi için mümkün olduğu kadar irili ufaklı pek çok han yaptırılmıştır.

Ankara'da ilk dönemlerde genelde hisar içerisinde inşa ettirilmiş pek çok han mevcuttur. Bunlardan en önemlileri, Penbe Han, Kapan Hanı, Kurşunlu Han, Hasan Paşa Hanı, Zağfirancı Hanı, Tuz hanı, Çengel Hanı'dır.⁵⁷ Büyük vakıf hanları ile mülk hanların önemli kısmının Atpazarı ve çevresinde toplandığı bilinmektedir. Hanlar yolcu ve şehre gelen yabancıların konakladığı yerler, özellikle de tüccarların depoları durumunda oldukları için çoğunun Atpazarında toplanmış olması buranın merkezi bir durumda olduğunu da bize göstermektedir. Hisara yakın olma sebebiyle burasının güvenilir bölge olmasının yanında, bedestenin merkezi teşkil ettiği kentlerin asıl iş çevresi burasıdır.

Bursa'da ise Emir Hanı, Bezir Hanı, Kapan Hanı, Bayezid Hanı, İpek Hanı, Hacı İvaz Paşa hanı, Kütahya Hanı, Sandıkçılar Hanı, Katır Hanı, Şerafeddin Paşa Hanı, Tuz Hanı, Balı Bey Hanı vardır. Bunların yanında Doğanözü Hanı, Eski Yeni Hanı, Mahmud Paşa Hanı, Karacabey Hanı, Hanı-ı Cedid Evvel, Kanber Hanı, Kuşbazlar Hanı ve Yeni Tahıl Pazarı isimlerinde ticaret merkezlerinin yakınlarında büyüklü küçüklü pek çok han da mevcuttur.⁵⁸

---

⁵⁵ Muşmal (2008), s.132.

⁵⁶ Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul, 1985. s.169.

⁵⁷ Ergenç (1995), s.17-19.

⁵⁸ Ergenç (2006), s.19-27.

Kentin ticaret ve sanat faaliyetlerinin gerçekleştiği yerlere yakınlığıyla bilinen hanlardan Konya’da ki belli başlıları, Sultan Bayezid Hanı, Kapan Hanı, Alaca Han, Altunba Hanı, Dokuzun Hanı, Kandemir Hanı’dır.⁵⁹ Edirne’de ise çarşılarla yakınlığıyla bilinen 123 tane han vardır.⁶⁰

1.2.3. Anıtsal Yapılar

Osmanlı kentlerinde önemine göre değişen büyük veya küçük Ulu Camii adı verilen merkezi bir camii etrafında yerleşim yerleri oluşmaktaydı. Camii Osmanlı kentinde en önemli yapı taşlarından ilkiydi. Konutlar ve ticaretin yapıldığı dükkânların inşa edildiği yerler camiye yakınlığı ile orantılı olmaya çalışılırdı. Öyle ki gerek dini gerekse sosyal ve kültürel pek çok hizmetin yerine getirildiği ve halkın buluşma noktası olarak kabul edilen bir mekân şeklinde kabul edilir. Osmanlı devletinde kentlerin büyümesiyle beraber yeni yerleşkelerin oluşması sonucunda kent içerisinde birçok camii inşa edilmiştir. Halkın yeni yerleştiği bu yerlerde ise yeni camiler inşa edilmiştir. Bu durum bize cami merkezli bir kent yerleşkesi yaratıldığını gösterir.

Cami merkezli pek çok yapıyı içinde bulunduran külliyeler de Osmanlı Devleti’nde önemli yer tutan mekânlardan birisidir. Halkın temel kullanım alanlardan olan külliyeler, ibadet, ticaret, eğitim-öğretim gibi alanlarda hizmet vermekteydiler. Kentlerin gelişmesinde önemli rol oynarlardı. Bundan dolayı kentlerde gelişmesi istenen yerlere çeşitli külliyeler yapılmıştır. Ayrıca kent içerisindeki yerleşimlerinde külliyeler doğrultusundaki değişimi göz ardı edilemeyecek bir unsur olarak karşımıza çıkar.⁶¹

Merkezde cami olmak üzere, etrafında fonksiyonel bir anlayış ile tesis edilmiş olan medreseler, mektep, kütüphane, darüşşifa, tabhane (misafirhane), imaret (aşhane), han-kervansaray, hamam, çeşme, sebil, arasta, çarşı, muvakkıthane, türbe ve benzeri yapı ve kuruluşlardan oluşan mimari bütünlüğe külliye denilmiştir.⁶² Ancak her külliye de yukarıda adı geçen bu unsurların tamamının bulunması şart değildir. Fakat külliyele değişmez ve olmazsa olmaz sayılan bir özellikleri vardır ki o da camilerdir.

⁵⁹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Konya, 1964. s.1021-1061.

⁶⁰ Sercan Yıldırım, *Kentsel & Mekânsal Yapı Çözülmesi: Kent Oluşum Kuramları ve Kent Çözümlemesinde Temel Dizgeler- Edirne Kent Kurgusu*, Ankara, 1996. s.132.

⁶¹ Hamza Gündoğdu, *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, İstanbul, 1992. s.95.

⁶² Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara, 2003. s.47.

Resim-6: Bursa Ulu Câmî ve civarı⁶³

Külliyelere pek çok Osmanlı kentinde rastlamak mümkündür. Fonksiyonları ve yapılaş amaçları bakımından medeni ve sosyal bir anlayış ürünü oldukları gibi, kapsadıkları birimlerin çokluğu ve sunulan hizmetlerin çeşitliliği dolayısıyla, bazen tek başlarına birer mahalle veya müstakil birer site görünümünde olabiliyorlardı. Bu tür büyük çaplı külliyelerde geniş mali kaynaklara ihtiyaç duyulduğu için genellikle sultanlar, vezirler ve ileri gelen diğer devlet adamları tarafından kurulup finanse edilmişlerdir. Kendilerine has statü ve kadroları vardır. Fakat devletin sıkı kontrolü altında tutuluyorlardı. Çünkü devlet adamlarının yetiştiği medreseler bu kompleksin içinde olduğundan külliyelerin önemi büyüktü. Ayrıca çarşı, pazar ve çeşitli ticaret merkezlerine yakınlığı sebebiyle de reyanın sosyalleşme alanlarından biri olarak değerlendirilebilir.

İlk Osmanlı külliyesi tüm ihtiyaçları karşılamaları bakımından yetersiz kalmaktaydı. Ancak bu durum yapıların artarak gelişmesine engel olmayacaktı. İlk külliye örneklerini Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti Bursa'da görebilmekteyiz. Bursa'da I. Murat döneminde Çekirge'de kurulan külliye bu tarzın ilk örneklerinden biridir. Bu yapıda altta cami üstte medrese olmak üzere değişik bir plan uygulanmıştır. İlk Osmanlı külliyelerinin daha sonra

⁶³ *Salnâme-i Vilâyet-i Hüdavendigâr*, 1927, 35.defaa, s.17

İstanbul'da yapılacak olanlar için birer öncü niteliği taşıdıkları öne sürülebilir. Orhan Gazi zamanından başlamak üzere, Osmanlı kentlerinde boy gösteren külliyeler, ileride de ulaşılabilecek seviyenin işaretini gösterirler. Orhan Gazi'nin Bilecik'te yaptırdığı külliye ile I. Murat'ın yaptırdığı 1366 yılında yaptırdığı Medrese Camii kompleksi, medrese, aşhane, türbe, mektep, hamam, helalar, köşk ve çeşmeden oluşmaktadır. Çelebi Sultan Mehmet'in Bursa'da ki Yeşil külliyesi de; camii, türbe, medrese, aşhane, mektep ve hamamdan oluşmaktaydı.(1419) Yine bu kentte II. Murat tarafından yaptırılan kompleks ise (1426) cami, medrese, mektep, türbe, aşhane, çeşme, hamam ve şadırvandan meydana gelmiştir.⁶⁴

Edirne'de ise II. Bayezid döneminde, geniş kapsamlı bir külliye olan II. Bayezid külliyesi inşa edilmiştir. Camii yine merkezdedir ve diğer yapılar, caminin doğu ve batısında bir eksen üzerinde geometrik ve dik açılar oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir. Medrese ve darüşşifanın bir hela aracılığı ile birbirine bağlanması dikkat çekicidir.⁶⁵

Resim-7: Edirne'de- Sultan Selim Câmî⁶⁶

Sultanlar ve devletin ileri gelenleri tarafından yaptırılan külliyelerden sonra, etraflarında çoğalan yerleşkeleriyle birer mahallenin merkezini teşkil eden camiler, kentlerin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Camiiler genellikle yüksek dereceli devlet

⁶⁴ Unan (2003), s.49.

⁶⁵ Rukiye Eser Gültekin, *Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi*, Ankara, 2000. s.28.

⁶⁶ *Resimli Kitab*, c.X, S.49, 1329/1913-1914, s.9

görevlilerinin, devrin önde gelen paşalarının kurduymuş oldukları vakıflarla ihtiyaçları karşılanmaya çalışılırdı. Ankara, Konya, Bursa ve Edirne kentlerinde yukarıda bahsettiğimiz unsurlar içerisinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan son dönemlerine kadar çeşitli büyüklüklerde pek çok cami inşa edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde anıtsal değerde olan camilerden sonra bir başka anıtsal değer olan hamamlardan bahsedebiliriz. Osmanlı Devleti'nde hamam halkın sağlığı açısından önemli bir yer tutar. Genellikle külliye şeklinde oluşturulan komplekslerin veya vakıfların etraflarında inşa edilirdiler. Vakıfların belli başlı gelir kaynaklarından birini de teşkil etmekteydiler. Bursa kenti doğal konumu nedeniyle sıcak su bolluğunun yaşandığı bir kentti. Aynı zamanda devlet görevlilerinde özen gösterdiği bir kent olmasından dolayı kentte çeşitli dönemlerde pek çok hamam yaptırılmıştır. Bursa'da ki belli başlı kaplıcalar ise Eski Kaplıca, Kara Mustafa ve Kaynarca Hamamları, Nalıncılar Hamamı, Timurtaş Hamamı, Eyne Bey Hamamı, İbrahim Paşa Hamamı, Çakır Hamamı, Davut Paşa Hamamı, ve Kadı Hamamını sayabiliriz.⁶⁷

Klasik Dönemde Ankara'da 8 tane hamam sayabiliriz. Bunlar; Öyle Hamamı, Kaledibi Hamamı, Şengül Hamamı, Hasan Paşa Hamamları, Karacabey Hamamı, Debbağhane Hamamı, Tor Hasan-Turasan-Tursan Hamamıdır.⁶⁸ Konya'da ise 7 tane hamamın ismini bilmekteyiz. Sultan Hamamı, Sungur Hamamı, Yeni Hamam, Kürkçü Hamam, Ahi Murat Hamamı, Müstevfi Hamamı, Şazbey Hamamıdır.⁶⁹

Edirne'de çarşı bölgesinin gelişimine paralel şekilde bir takım hamamların yapıldığı anlaşılıyor. Edirne'de Üç Şerefeli Medrese gibi önemli bir eser kazandıran II. Murat, burada ikinci bir bedesten yaptırırken onun çok yakınına bir de hamam inşa ettirmiştir. Bundan birkaç sene sonra da Çelebi Mehmet Bedesteni yakınına, Mezit Bey bir hamam yaptırmıştır. II.Murat'ın bedesteni ortadan kalkmışsa da Tahtakale Hamamı adını taşıyan çifte hamamı varlığını hala sürdürmektedir. Tahtakale ve Mezit Bey Hamamları Edirne'nin en eski hamamları gibi görünmektedir. II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim'in hekimlerinden Ahi Çelebi'nin yaptırdığı iki hamam ise, çarşının Çelebi Mehmet bedesteni ve Eski Camii yakınlarına XVI. yüzyıl sonlarında eklenen çarşı bölgesi hamamları gibidir.⁷⁰

---

⁶⁷ Ergenç (2006), s.85-96.

⁶⁸ Ergenç (1995), s.27-29.

⁶⁹ Ergenç (1995), s.43-44.

⁷⁰ Cezar (1985), s.33.

Birbirlerine yakın bir şekilde gelişen tüm bu yapılardan biri de medreselerdir. İlk Osmanlı medresesi 1331'de İznik'te Orhan Gazi tarafından kurulmuştur. Daha sonraki yıllarda Osmanlı Sultanları, yeni bir medrese kurmak istediklerinde Anadolu'nun kültür merkezlerinden veya Suriye, İran, Mısır ve Türkistan'dan alimler getirttiler. Böylelikle öğretim hayatını geliştirmeye çabaladılar. Osmanlı Devleti bu politika çerçevesinde ülkenin hemen hemen tüm kentlerinde çeşitli medreseler yaptırmışlardır. Bursa bu kentlerden önemli olanlardan biridir.

Bursa'da klasik dönem içerisinde en alt dereceden en üst dereceye kadar değişik büyüklüklerde pek çok medrese vardır. Manastır Medresesi, Yıldırım Medresesi, Muradiye Medresesi, İsa Paşa Medresesi, Şahin Paşa Medresesi, Kasım Paşa Medresesi, Esediye Medresesi, Hamza Bey Medresesi belli başlı olmak üzere toplam 31 medresenin var olduğu bilinmektedir.⁷¹

Ankara'da Ak Medrese, Kara Medrese, Hankah Medresesi, Kızılbey Medresesi, Kızılbey Medresesi, Yeğenbey Medresesi, Yeşil Ahi Medresesi, Sarı Hasib Medresesi, Yeni Medrese, Seyf Medresesi gibi medreselerin yanında çeşitli sibyan mektepleri de mevcuttur.⁷² Konya'da ise İplikçi Medresesi, Tacü'l-vezir Medresesi, Sırçalı Medrese, Nizamiye Medresesi, Atabey Medresesi, Darü'l-hadis Medresesi, Büyük Karatay Medresesi, Kemaliye Medresesi, Bekir Sami Paşa Medresesi öğretim hayatlarını sürdürmüşlerdir.⁷³ Bu medreselerden Bekir Sami Paşa Medresesi Hükümet Caddesi olarak anılan yerde bulunmaktaydı.⁷⁴

Edirne kentinde Üç Şerefeli Medrese, Köy Medresesi, Eminiye Medresesi, İbrahim Paşa Medresesi, Beylerbeyi Medresesi, Emir Kadı Medresesi gibi 24 tane medrese yaptırılmıştır.⁷⁵ Medreselerden başka son olarak imaret yapılarına değinilebilir. İmaretler Osmanlı Devleti'nde ihtiyaç durumunda olan kişilere yardım eden kuruluşlar şeklinde değerlendirilebilir. İslam kentlerinde külliyelerin en önemli bölümlerinden birini oluşturan bu kurumların büyük fonksiyonel özellikleri vardı. Geniş kitlelere hizmet eden külliye içerisindeki imaretlerin yanında, sadece fakir kimselere yemek çıkartanları da vardı. İmaretin aşhane kısmı, parasız otel ve misafirhane anlamına da gelen bir yerdi. Klasik dönem kullandıkları yerler anlamına da gelmekteydiler. İmaretler aynı zamanda, kent planlarında

---

⁷¹ Ergenç (2006), s.76-85.

⁷² Ergenç (1995), s.25-27.

⁷³ Ergenç (1995), s.42-43.

⁷⁴ Konyalı (1964), s.789.

⁷⁵ *Sâlname-i Vilayeti Edirne*, 1309/1891.

belli semtlerin merkezi, yakınlarında bulunan cami ve medreselerle birlikte sosyal ve dini fonksiyonlarını da yerine getirmekteydiler.

Bursa'da Orhan Gazi İmarethanesi, Hamza Bey İmareti, Kasım Paşa-yı Cezri İmareti kentin önemli merkezlerinden bazılarıdır.⁷⁶ Edirne kentinde de birçok imaret kurulmuştur. Edirne vilayet salnamesinin 1309 yılı yayınında kentte 9 tane imaretin varlığından bahsedilir. Bunlardan bir tanesini Sultan Murat Han, bir diğerini ise Sultan Bayezid Han inşa ettirmiştir. Buralardan alınan bilgilerde ihtiyacı olan insanlara dağıtılan yemekler dahi vardır. Bu imaretlerden başka Yıldırım Bayezid Han döneminden kalan köhne bir imaretin varlığı bilinmektedir. Gazi Mihail Bey, Darül-saade ve Balaban Paşa imaretleri de uzun bir süre muhafaza edilmişlerdir.⁷⁷ Konya kentinde ise, İbrahim Bey İmareti, Sultan Selim İmareti en önemlilerindendir.⁷⁸

---

⁷⁶ Ergenç (2006), s.19-22.

⁷⁷ *Sâlname-i Vilayeti Edirne*, 1309/1891.

⁷⁸ Konyalı (1964), s.967-980.

II. BÖLÜM

OSMANLI MODERNLEŞMESİ DOĞRULTUSUNDA KENTLERDE DÖNÜŞÜM VE MEKÂNSAL SONUÇLAR

2.1. Reform Çağında Osmanlı Devlet Anlayışında İdeal Kent

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda geçirdiği dönüşüm süreci kent kimliğinin oluşmasında ve şekillenmesinde de etkili olmuştur. Tanzimat fermanının 1839 yılında ilan edilmesiyle beraber devlet modernleşme doğrultusunda önemli atılımlar yapmıştır. Klasik döneme hakim olan kurumlar büyük bir değişime uğramış, bazı yeni kurumlarla devlet yönetimi etkin kılınmaya çalışılmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda Osmanlı kentlerinde yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu yapılanmanın sistematik bir şekilde yapılmış olduğunu söylemek araştırmacılar açısından oldukça zordur. Genellikle eksik veya yanlış yapılanmanın görüldüğü durumlarda değişikliğe gidilmiştir. Yüzyıl sonlarında doğru ise bu yapılanma devamlılık gösterip Osmanlı kentleri devlet anlayışı içerisinde yöneticilerin anlayışı çerçevesinde ideal kent organizasyonun yakalama gayretleri pozitif etkilerini göstermeye başlamıştır.

Tanzimat ile beraber klasik dönem kent anlayışlarında görülen uygulamalar değişikliğe uğrayıp modernleşen kent kavramı içerisinde yerlerini almaya başlamışlardır. Bu durumun kentlerin özelliklerini belirleyen kimlik yapılarına da önemli etkisi olmuştur. Kentler tarihin farklı dönemlerine ait, fiziksel sosyal ve kültürel katmanların tarihsel süreç içerisinde üst üste yığılması sonucu oluşan fiziksel, sosyal ve mekânsal bir ortamdır. Kent kimliği ise, şehre ait olanı o şehri diğerlerinden farklı kılan ve o şehre değer katan, o şehre özgü unsurların oluşturduğu bir bütündür. Bu unsurlar belli noktalarda ağırlık kazanabilir. Örneğin kent coğrafi konum olarak bir dağın eteğinde ya da deniz kenarında kurulmuş olabilir, dini ya da tarihi unsurlara ait bir kent olabilir, ya da o kentte ticaret ve ekonomi çevre kentlere göre daha fazla gelişmiş olabilir. Sözü edilen bu tür unsurlar, kentlerin özgün kimliklerinin oluşmasında katkıda bulunurlar.⁷⁹

Tekeli; kent kimliğinin oluşumunu tarihsel bir olgu olarak görmekte kent kimliğinin zaman içinde farklı katmanlarının uyumlu ve anlamlı bir bütün oluşturmasıyla gerçekleştiğini belirtmektedir.⁸⁰ Kent kimliğinin oluşumu sürekliliğe dayandığı için tarihsel boyutu ayrı bir önem kazanır. Öte yandan bir kentin kimliği, zaman içinde ortaya çıkan sosyal, kültürel,

⁷⁹ Gaye Birol, “Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Otel Üzerine Bir Değerlendirme”, *Arkitekt Dergisi*, S.514, 2007. s.2.

⁸⁰ İlhan Tekeli, *Kent Planlaması Konuşmaları*, Ankara, 1991. s.168.

fiziksel ve ekonomik değişimlere paralel olarak zaman içerisinde kendini yeniden tanımlayabilir.

Kent kimliğini belirleyen etkenlerden biri doğal çevre olmakla beraber bunun yanında, insan etkisiyle oluşturulan öğelerde kentin gelişiminde önemlidir. Demografik yapı, siyasi, idari, hukuki, ekonomik ve kültürel koşullar bu çevreden kaynaklanan ve şehre kimlik kazandıran etkenlerdir. Kent kimliği, kentte yaşayan kişilerin, grupların ya da toplulukların sayısına, sosyal ve kültürel niteliklerine, hukuk kurallarına ve geçim şartlarına bağlı olarak şekillenmektedir. Bütün bunların yanında kent kimliğini belirleyen önemli bir diğer etken, kentin ait olduğu ekonomik ve bölgesel bütün ile olan ilişkileridir. Kentlerin yer aldığı kent şebekesinin niteliği ve buradaki konumu, ya da çevre kentlerle olan bağlantısını şekillendiren somut ve soyut koşullar, kent kimliğinin gelişmesinde ve bu kimliğin zaman içerisinde hangi değişimlere uğrayacağıının saptanmasında önemli faktör olmuştur.⁸¹

Kent kimliğini oluşturan bileşenler ise doğal, beşeri ve insan eliyle yapılmış çevreden kaynaklanan unsurlarla değerlendirilebilir. Doğal çevreden kaynaklanan kimlik unsurları, kentin topografik durumu, iklim koşulları, bitki örtüsü, genel konumu gibi pek çok özelliği içerir. Beşeri çevreden kaynaklanan kimlik unsurları, birey ve toplumdur. Bireylerin ve toplumların sahip olduğu değerler, kimliklerini oluşturur ve bu değerler kent kimliği ile doğrudan ilişki içindedir. İnsan eliyle yapılmış çevreden kaynaklanan kimlik unsurları ise kentte yapılmış olan her türlü düzenlemenin özellikleridir. Bu düzenlemeler içerisinde kentteki meydanlar, sokaklar, anıtlar gibi her türlü kentsel bileşen yer alabilir. İnsan eliyle yapılmış çevrede yer alan ve kimlik oluşturma potansiyeli en yüksek olan unsur, o kentte bulunan ve kentlerin gündelik yaşantılarına yer etmiş anıt niteliğindeki yapılar, yapı grupları ve bu yapıların bir araya gelerek oluşturdukları kent dokusudur.⁸² Bir kentte yeni bir yapının yapılması, ya da o kentte var olan bir yapının ortadan kaldırılması, kentin özgün kimliğini etkiler, onu geliştirici ya da zarar verici nitelikte olabilir. Özellikle kentte mevcut bir yapının ortadan kaldırılması söz konusu olduğunda, bu etki yapının o şehre kattığı değer belirlenmesiyle ortaya çıkacaktır. Bu nedenle, eğer bir yapı kentin özgün kimliğine ilişkin önemli bir değer oluşturuyorsa, o yapının kendisi ve yakın çevresindeki yapılar ve kentsel alanlarla ilgili verilecek kararlar oldukça önemlidir. Çünkü bir kentte bulunan mimari

---

⁸¹ Yasemin Avcı, *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli (1839-1908)*, İstanbul, 2010. s.10.

⁸² Birol (2007), s.3-4.

değerler, kent kimliğinin önemli bir parçasını oluşturmakta ve kentin özgün kimliğine zarar verme potansiyeli taşıyan şehre dayalı her türlü müdahalenin de başarısız olma riski vardır.⁸³

Kent kimliği kavramı aynı zamanda o kentte ikamet edenlerin yaşadıkları yere yükledikleri anlamlandırmalar olarak da nitelendirilebilir.

Osmanlı Devleti'nde kent kimliği, Tanzimat ile değişen kent kavramı içerisinde değerlendirilebilir. Geniş cadde ve rıhtımlarının açılması, dar sokak ve çıkmazlarının kaldırılmaya başlanması, başkentin kentsel alanında köklü bir değişime gidilme gayretleri, kısaca kent görüntüsünün tamamıyla değiştirilmeye çalışılması Tanzimat Fermanı ile başlamıştır denilebilir.⁸⁴

Tanzimat ile beraber Osmanlı Devleti'nde bürokratik yapıda değişimler yaşanmıştır. Bu doğrultuda padişah ile beraber güçlü karakterlerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bürokratlar arasında Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa ve Fuat Paşa önde gelenler olarak sayılabilirler. Modernleşme girişimleri ile beraber Osmanlı bürokrasisi için reformların hedefi, Batı üstünlüğüne karşı, onun kazanımlarını kullanarak mücadele etmektir. Devleti ve ondan hareketle toplumu modernleştirmek için öngörülen şey Batı'nın tekniğinden ve giderek kültüründen yararlanmaktır. Bu hedefin kent alanındaki izdüşümü, Batılı anlamda bir kenttir.⁸⁵ Osmanlı kentleri de bu doğrultuda bir değişim içerisine girmeye başlamışlardır. Bu durum ise Klasik dönemde kentlerin işleyişini sağlayan faktörlerin yetersizliğinin farkına varılmasıdır. Zira bu yetersizlikler sadece kentlerin fiziksel görüntüsü açısından değil, aynı zamanda merkezi otorite ile olan ilişkilerine kadar uzanmaktaydı. Osmanlı kent kimliği de ilk olarak kentlerin merkeze bağlanması, daha sonra da bürokratların görevlendirdiği memurlar vasıtası ve yerel eşrafın yardımları ile kentin görüntüsünü değiştirme çabası şeklinde bir gelişim göstermiştir. Bu durum Osmanlı kent kimliğinin kazanmasındaki en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilebilir. Kentlere gönderilen memurlar Tanzimat'ın getirdiği Batılı anlamdaki kurumları, buralara kazandırıp, düzenli bir şekilde işleyişlerinden sorumluydular. Klasik dönemdeki kadı, subaşı ve özellikle yerel güçler eski sorumluluklarından alınmış olmakla beraber, merkez tarafından gönderilen memurlara pek çok konuda yardımcı olmuşlardır. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Osmanlı kenti yeni bir kimlik kazanmaya başlamıştır.

---

⁸³ Birol (2007), s.5.

⁸⁴ Stephanos Yerasimos, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", ed. P. Dumont-F. Georgeon, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, çev. A. Berktaş, İstanbul, 1996. s.1.

⁸⁵ Yerasimos (1996), s.3.

XIX. yüzyıldaki Osmanlı Devleti içerisinde hem nüfusun hem de kentleşme oranının artması da, kent kimliğinin açıklanması açısından önem arz eder. Bu yüzyılda nüfus artışının iki kaynağı vardır. Bunlardan birincisi, küçük de olsa nüfus artış hızındaki çoğalmadır. İkincisi ise devletin sürekli toprak kaybederek küçülmesidir. Kaybettiği topraklardan sürekli göç alması da bu duruma etkindir. Özellikle, Anadolu’da sadece nüfus artmamış, aynı zamanda kentleşme oranı da artmıştır. Ülkenin dış pazarlara açılması, ulaşım teknolojisindeki gelişmeler daha yüksek oranda kentleşmeye olanak sağlamıştır. Kentlerin genel olarak büyümesi yanı sıra mekânsal dağılımı da, Anadolu’nun dışa açık ticaret biçimi nedeniyle dışa dönük hale gelmiştir. Eski liman kentleri hızla büyümüş, yeni liman kentleri doğmuştur. Anadolu’nun kıyı kesimlerinde nüfus hareketleri yoğunluk kazanmıştır. Bu gelişme kentlerin büyüklük dağılımını da etkilemiştir. Bu dönemde Anadolu’nun ikinci büyük kenti olma özelliğini Bursa’yı geride bırakarak İzmir kazanmıştır.⁸⁶

Orhan Gazi tarafından Osmanlı Devleti topraklarına katılan ve devlete başkentlik yapan Bursa, İstanbul başkent olana kadar bu özelliğini sürdürmüştür. Bursa’nın başkent olduğu dönemde başa geçen sultanlar kentin farklı bölgelerinde kendi isimleriyle anılan külliyeler yaptırmışlar ve konut alanlarının bu çevrede gelişmesiyle Bursa’nın Osmanlı dönemindeki kentleşme modeli oluşmuştur. Edirne kentinin 1363 yılında başkent olmasıyla Bursa kenti eski önemini az da olsa kaybetmeye başlamıştır. 1453’de başkent İstanbul’a taşınmasıyla bu kente verilen önem İstanbul’un ihtiyaçlarını karşılaması açısından ayrı bir öneme sahip olmuştur. İstanbul’un fethinden sonraki dönemde bile oldukça önemli ticaret ve üretim merkezlerinden biri olduğu bilinmektedir. Bu dönemde gerek Tebriz’den gelen ipeğin İtalya’ya, gerekse Hindistan’dan gelen baharatın kuzey Avrupa ülkelerine sevkıyatı İpek ve Baharat yolları üzerinde önemli bir konumda bulunan Bursa üzerinden yapılmakta, ayrıca kentteki küçük atölyelerde yoğun olarak ipek üretilmektedir. Bursa, bu dönemde ayrıca İstanbul’dan Anadolu’ya sevk edilecek malzemelerinin dağıtımının da yapıldığı bir kent konumundadır.⁸⁷ XIX. yüzyılın ortalarına kadar Bursa’da ev üretimi biçim ve ölçeğinde süren tekstil ürünleri imalatının teknolojik yetersizliğinden dolayı Avrupa ile mücadele edememesi ile beraber ticaret yollarının güzergâh değişikliği bu kent için yeni bir yapılanma sürecine girişine başlamasına sebep olmuştur. Bursa kent olarak XIX. yüzyıla kadar endüstri öncesi bir kent niteliğini taşır. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Osmanlı’nın Batı’yla iletişimi

---

⁸⁶ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri”, *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı*, 1987. s.163.

⁸⁷ Neslihan Dostoğlu, “Modernleşme Döneminde Bursa’daki Kentsel Gelişme”, ed. C. Çiftçi, *Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa Sempozyum Kitabı*, Bursa, 2009, s.13.

sürecinde yeni gelişmelerle birlikte, artık bir endüstri kenti olma özelliklerini yansıtmaya başlar. Bursa bu dönemde kendi iç dinamikleri ile değil, daha çok dış etkilerle sosyal, ekonomik ve fiziksel bir değişim süreci yaşamıştır.⁸⁸ Bursa kent kimliği açısından değerlendirmek istenirse bir ticaret kenti olarak kabul edilebilir. Bu doğrultuda tarihsel süreç içerisinde bir gelişim göstermiştir.

Ankara kenti tarih içinde her zaman aynı derecede önemli olmamıştır. Roma İmparatorluğu'nda önemli bir kent iken Bizans döneminde aynı öneme sahip olmamıştır. Osmanlı Devleti yönetiminde bulunduğu dönemde de aynı durum söz konusudur. Birinci derecede önemli rol oynayan yollar bu kentten geçmemektedir. Bu durum doğu-batı ticareti ilişkilerinin gelişimiyle ilgili bir noktadır. Osmanlı Devleti'nin İran ile mücadelesi dönemlerinde ise önemli bir kent durumuna gelmiştir. Yukarıda belirtilen konumda olan Ankara kenti, taşradaki önemli ticaret yollarından geçmeyen kentlerin durumunu anlamamız açısından bize örnek olma özelliği gösterir. Ankara XIX. yüzyılın başlarında, ekonomisinde önemli yer tutan keçi kılı işlemeciliğiyle tanınıyordu. Yörenin önde gelen uğraşı, adını kentten alan *angora* keçisinin yetiştirilmesi ve bu keçilerden elde edilen tiftiğin işlenmesiydi. Ankara'yı önemli tutan ve başlıca serveti olan bu durumdur. XIX. yüzyıl ortalarına kadar keçi kılı üretimini tekelinde bulunduran bir kent konumundaydı. Yüzyılın başlarında yün işi kent ekonomisi önemli bir yer tutmaktaydı. Georgeon'a göre Ankara'nın 1827'de ki loncalar listesi, yün eğirme ve dokumaya bağlı mesleklerin bolluğunu ortaya koymaktadır.⁸⁹ Bu durum ilerleyen yıllarda da devam ederek Ankara'nın önemini gözler önüne sermiştir. Böylelikle Ankara keçi kılı ticareti çerçevesinde şekillenen bir ticaret kenti olarak değerlendirmeye tabi tutulabilir. Tarihsel süreç içerisindeki bağlamı bu ticaret üzerine yapılabilir.

Eski çağlardan beri Avrupa'yı Anadolu ve Ortadoğu'ya bağlayan önemli yolların geçtiği bir yerleşme alanı olan Edirne kenti, Tunca Irmağı'nın Meriç Irmağı'na kavuşmadan önce meydana geldiği alan içerisinde kurulmuştur. Yüzyıllar boyunca önemli bir durak yeri durumunda bulunan Edirne yol üzerinde bulunan bir kale kent durumuna gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de bulunan ilk başkenti olmasında önemini daha da arttırarak uzun yıllar bu konumda kalmasını sağlamıştır. Stratejik açıdan da önemli bir yere sahip olan kent kozmopolit yapısı ile göze çarpmaktadır. Ayrıca bu kentte düzenlenen panayırlar şehre olan ilgiyi canlı tutmayı sağlamıştır.

---

⁸⁸ Dostoğlu (2009), s.14.

⁸⁹ François Georgeon, "Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılında Ankara'nın Gelişimi", ed.P. Dumont-F. Georgeon, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, çev. A. Bertay, İstanbul, 1996. s.103.

Edirne kentinin ekonomik yapısını oluşturan temel geçim kaynağı olan tarım ve buna bağlı olarak gelişen ticarettir. Mandıraları ile ünlü olan kentte arıcılık ve balcılık da yapılmaktadır. Tüm bu durumlar kentin gelişimi ve değerlendirilmesi açısından önemlidir.⁹⁰

Konya kenti ise tarihsel süreç içerisinde önemli ticaret yolları üzerinde bulunmuştur. Selçuklu döneminde önemli bir ticaret kenti durumunda olan Konya, Osmanlı döneminde de aynı önemini devam ettirmiştir. Coğrafi konumu itibariyle doğu-batı, kuzey-güney Anadolu ulaşımının kesiştiği bir noktada bulunan Konya, transit ticaret merkezi ve antrepo işlevi yüklenen bir kenttir.⁹¹ Ayrıca kent içerisinde bulunan Mevlana türbesi, kentin dinsel bir yapısının bulunduğunu da göstermektedir. Bu durum aynı zamanda kentin sadece ticari yönünü değil, ticaret dışında da uğrak merkezi olmasını açıklamaktadır. Tüm bu değerlendirmeler bağlamında kentin kimlik yapısı belirlenmiştir.

2.2.Merkeziyetçilik ve Yerel Yönetim

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile beraber Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu topraklarda bir değişim hareketi başlamıştır. Bu değişim, modernleşme terimi ile açıklanmıştır. Modernleşme hareketi doğrultusunda devlet içerisinde birçok yeni kurum oluşturulmaya başlanmıştır. Tanzimat'la beraber; askeri ve eğitim alanında pek çok reform yapılmıştır. Aynı zamanda modern anlamda ilk nüfus sayımı bu dönemde olmuştur. Dilde sadeleşmeye gidilerek, bürokratik problemlerin daha kolay çözülebilmesi sağlanmıştır. Tımar sistemi kaldırılmış, haberleşme ve ulaşım için yeni sistemler kurulmuştur. Ayrıca meclisler ve nazırlıklar kurularak değişimin pek çok alanı içerdiği görülmektedir. Ancak bu modernleşme doğrultusundaki değişim içinde merkeziyetçi bir yönetim anlayışının çıkması oldukça önemli bir husustur.

Tanzimat dönemindeki önemli değişimlerden biri de dışişleri hizmetinde ve yabancı dilleri kullanmakta genç diplomatlar ve memurlar yetiştirildi. II. Mahmut'un isteğiyle olan bu hareketin devletin iç idaresinin yeniden düzenlenmesi ve modernleştirilmesi amacıyla doğrudan bir etken olarak görülmemektedir. II. Mahmut'un burada ilk amacı yetiştirilen memurlar sayesinde, taşrada bütün iktidarın kendi elinde olabildiğini sağlamaktır. Böylelikle tüm aracı otoriteleri de ortadan kaldırmak istiyordu. Veraset, gelenek ve veya halk desteğinden gelen bütün iktidarlar kaldırılacak ve hükümdarın iktidarı devletteki tek otorite

⁹⁰ Neslihan Halıcıoğlu, *Salnamelere Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Edirne Vilayeti*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003. s.148.

⁹¹ Mehmet Uysal, "Tarihsel Süreçte Geleneksel Konya Çarşısı İçin Bir Mekânsal Analiz", *Milli Folklor*, S.86, 2010.s.151.

kaynağı olarak kalacaktı. Bu politika Anadolu ve Rumeli’de başarılı olmuş olsa da Mısır’da hıdivliğe karşı başarısız olmuştur.⁹²

Tanzimat’la ile yenilenen Osmanlı idaresi yeni bir fikir olarak ortaya çıkan merkezileşme ideali etrafında yönetim şeklini değiştirmeye çalışmıştır. Tanzimat fermanı ile beraber Sultan; hukukun üstünlüğünün temin edileceğini savunuyor, halkın can ve mal güvenliğinin garanti altına alınacağını, iltizam usulünün kaldırılacağını, vergilerin hazine tarafından toplanacağını, Müslüman ve gayrimüslimlerin eşit olarak askere alınacağını belirtiyordu. Bundan sonra devlet tüm yönetim sorumluluklarını üzerine almaya ve kendi otoritesini temsil eden kişilerle bunları yerine getirmeye çalışacağını açıklamış bulunuyordu.⁹³ Bu gelişmeler ışığında Osmanlı Devleti taşra yönetiminde de merkeziyetçi anlayışla beraber yönetim anlayışında pek çok değişim yaşanmıştır. Osmanlı vilayet yönetimi merkeziyetçi esaslara göre belirlenip yatay bir hiyerarşiye bağlanmış ve idari organlar teşekkül etmiştir.⁹⁴

Osmanlı vilayet yönetimindeki ilk değişikliklerden biri redif askeri teşkilatı kısmında yaşanmıştır. Gün geçtikçe sayısı artan askerin gereksinimlerini karşılamak ve gereği gibi eğitim-öğretim yapmalarını sağlamak amacı ile devrin ileri gelenleri padişahla birlikte çözüm yolu aramışlardır. II. Mahmut’un doğrudan doğruya konuya yakın ilgi göstermesi üzerine 1836’da İstanbul’da bulunan üst düzey yöneticilerle toplantılar yapılarak çözüm aranmıştı. Oybirliğiyle Anadolu’dan başlamak üzere idari bölünmede değişiklik yapılması kararlaştırılmıştır.⁹⁵ Bu amaçla Anadolu’da şöyle bir düzenleme yapılmıştır: Hüdavendigâr Müşirliği; Bursa, Kocaeli, Bolu, Karesi, Eskişehir sancakları birleştirilip, müşirliğine Asakir-i Hassa Müşiri Fevzi Paşa atandı. Redif-i Mansure-i Konya Müşirliği; Konya, Alaşehir, Beyşehir, İçel, Niğde, Aksaray sancakları birleştirilip, Karaman Valisi Hacı Ali Paşa müşir olarak atandı. Redif-i Mansure Ankara Müşirliği; Ankara, Çankırı, Kastamonu, Safranbolu, Çorum sancakları birleştirilip İzzet Paşa müşirliğine verildi. Edirne Müşirliği; Edirne’nin eski kazaları Çirmen Sancağı, Yanbolu, Kızanlık, Çırpan, Yeni ve Eski Zağra, Filipe, Pazarcık kazaları birleştirildi, müşirliğine Mustafa Nuri Paşa atandı.⁹⁶

Tanzimat’ın ilanından sonra ülke yönetiminde yapılan değişikliklerden biri de eyalet yönetimi alanında olmuştur. Valilerin yetkileri kısıtlanmış, özellikle maliye işlerine doğrudan

⁹² Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara, 2007. s.90.

⁹³ Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Ankara, 2004. s.102.

⁹⁴ Mutullah Sungur, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi”, *Türkler*, C.XIII, Ankara, 2002. s.1357.

⁹⁵ Çadırcı (1991), s.15.

⁹⁶ Çadırcı (1991), s.16.

doğruya karışmaları önlenmiştir. Yeni yönetimin uygulandığı eyaletlerin maliye işleri muhassıllara verilmiş, iki yıla yakın bu uygulamadan sonra sonuç alınamayınca 1842 Mart ayından itibaren yeniden iltizam usulüne dönülmüştür. Bununla birlikte eyaletlerin maliye işleri, defterdara verilmiştir. Tanzimat öncesinde bizzat valilerin sorumluluğunda yönetilen bu işler bundan böyle defterdarlar tarafından görülecektir.⁹⁷

7 Kasım 1864 tarihli vilayet nizamnamesi ile eyaletler kaldırılarak, yerine livalardan oluşan vilayet üniteleri kuruluyordu. Nizamnameyi hemen bütün devlette uygulamaya cesaret edemeyen merkezi hükümet bir ön uygulama alanı seçmek kararındaydı. Bu nedenle Mithat Paşa'nın da katıldığı kurul, nizamnamede çok az değişiklik yaparak, Tuna vilayeti için ayrı bir nizamname hazırladı. Kurul Vilayet Nizamnamesi başlıklı ve genel uygulamayı emreden bir tasarı hazırlamış ve onaylamıştı ama önce kısmi uygulama için Tuna vilayeti seçilmiş ve bu bölge için de farklı olmayan bir nitelikte nizamname hazırlanmıştı.⁹⁸

Tanzimat reformlarıyla eyaletlerin adı değişti, vilayet oldu. Vilayetlerin sınırları daraltılmıştı ve vilayet örgütü ortaya çıktı. Sancaklar liva adını alarak vilayetin alt birimi halinde örgütlendirildi. Kısacası valinin yönetimindeki vilayet; Tanzimat'la birlikte adli, idari, mali yönden örgütleniyor ve alt birim olan liva yönetiminin üstü oluyordu. Livalara da kazalar bağlıydı. Nizamname, vilayeti sancaklara, sancakları kazalara, kazaları da karyelere ayırıyordu. Nahiye statüsü nizamnamede açıkça belirtilmemiş ve iyi tarif edilmemiş, yalnızca bir idari birim olarak söylenmiştir. Vilayet merkezinde devleti temsilen mali, siyasi ve güvenlik konuları da yetkileri Tanzimat sonrası döneme göre arttırılan bir vali vardı.⁹⁹

Eyaletlerde Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin bütünüyle uygulanarak her türlü düzenlemenin yapılıp, hukuk kurallarının yerine getirilerek ülkenin bayındırlığı için alınacak kararların yürütülmesi, valilerin görevlerindedir. Eyalet merkezlerinin yönetiminden birinci derece sorumlulardır. Yönetimle ilgili alınan kararların uygulanmaya konması, onun sorumluluğuna bırakılmıştır. Ayrıca kaymakam, defterdar ve diğer yönetim görevlilerinin denetlenmesi, kimseye gereksiz baskı ve zulüm yapmaması görevleri arasındadır.¹⁰⁰ Atandıkları eyaletlerin yönetimlerini bizzat kendi üzerlerine alıyorlar, gidip merkez olan kentte kendilerine ayrılan konaklarda oturuyorlardı. Valilerin eyalet merkezlerinde hükümet işlerini gördükleri, kapı halkının bir kısmını barındırdıkları muhteşem konakları vardı.

---

⁹⁷ Sungur (2002), s.1359.

⁹⁸ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880*, Ankara, 2000. s.54.

⁹⁹ Ortaylı (2000), s.61.

¹⁰⁰ Çadırcı (1991), s.17.

Konakların bir kısmı valiler için kiralanmakta, bir kısmı ise doğrudan doğruya hükümet konağı olarak eyalet halkı tarafından satın alınmak ve yaptırılmak suretiyle sağlanmaktaydı. Bunların onarım, bakım, ısıtma giderleri eyalet halkınca karşılanıyordu.¹⁰¹ Çadircı'nın bu durumla ilgili bir örneğinde; Konya'da kent dışında Çimenlik denilen yerde Kadı Abdurrahman Paşa'nın valilikler için inşa ettirdiği saray, 1813 yılında 5000 kuruşa onarım görmüştür. 1833'te ise 54924 kuruş harcanarak yeniden onarılmıştır. Çadircı, bu paranın eyalete bağlı Akşehir, Aksaray, Niğde, Kırşehir, Beyşehir ve merkez sancak Konya'ya bölüştürülüp, tahsili için valinin talimat verdiğini belirtir.

1864 Vilayet Nizamnamesinde ki merkeziyetçi eğilim, Ocak 1871, tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesinde daha belirgindi. Gerçekte 1871 statüsü vilayet idaresinde iş bölümünü arttırmakla beraber, yürütme alanında merkezi hükümetin kontrolünü daha da arttırmaktaydı.¹⁰² 1864 ve 1871 tarihli vilayet kanunları, daha önce muhassıllıkla yönetilen vilayetlerde kurulan meclislerin çalışma prensiplerini ve niteliklerini belirtmiştir. Vilayet idare meclislerinin görevleri umuru idariye ve deavi idare olarak ikiye ayrılır. Yönetimle ilgili hükümetin gerekli gördüğü her türlü satın almalarda, mukavelelerin yapılmasında, kurallar çerçevesinde öşür ve diğer vergilerin iltizama verilmesinde, devlet ormanlarının müzayedesinde, orman ve maden işleriyle kamuya ait binaların korunmasında yetkilidirler. Bunlardan başka, güvenliğin sağlanması için zabtiye askerinin yönetilmesi, olağanüstü durumlar için düzenli asker bulundurmak, gelir ve giderlerin denetlenmesi, livalar arası yol yapımı ve vilayetin çeşitli imar işlerinden de sorumluydular. Vilayet idare meclislerinin ikinci önemli görevi ise idari yargılamalardır. Devlet memurlarından suç işleyenleri, özel yargılanma nizamnamesi gereği burada yargılanacaklardı.¹⁰³ Vilayet idare meclislerinin kompozisyonu Tanzimat'tan sonraki muhassıllık meclisleri kadar renkli olmasına rağmen, gayrimüslim üyeler ve ruhani reisler ile Müslüman üye ve memurlar arasında çekişme azdır. Merkezi hükümetin bu konudaki davranışları, gayrimüslim üyelerin Müslüman üyelerle anlaşma gayretleri sorun oluşmamasına teşkil etmişti. Her iki tarafın üzerine anlaştıkları adaylar, toplumsal ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda zengin ve nüfuzlu kimselerden oluşuyordu. Bu nedenle idare meclislerindeki çatışmalar daha çok seçilmiş üyelerle, merkezi hükümet memurları arasında olmaktadır.¹⁰⁴

---

¹⁰¹ Çadircı (1991), s.20.

¹⁰² Ortaylı (2000), s.63.

¹⁰³ Sungur (2000), s.1365.

¹⁰⁴ Ortaylı (2000), s.77.

Vilayet umumi meclisleri ise, vilayete bağılı sancaklardan seçip gönderilecek iki Müslüman iki gayrimüslim dörder üyeden oluşmakta idi. Meclise vali başkanlık etmekteydi. Bu meclis yılda bir defa vilayet merkezinde toplanarak en çok kırk gün süre ile bölgenin meselelerini görüşmekteydi. Yörenin en uygun zamanında vali, toplantı tarihlerini belirleyerek bir ay öncesinde livalara bildirirdi.¹⁰⁵ Vilayet umumi meclisinin kesin karar ve uygulama yetkisi olmayıp, danışma görevi vardı. Alınan öneri ve dilek niteliğindeki kararların uygulama için merkezi hükümete kadar gönderilmesi, kırtasiyecilikten başka bir sonuç vermediği gibi, üyelerin sadece kanaat açıklaması, valinin istemediği sorunların tartışılmaması bu meclisleri ricacı kuruluşlar haline getirmişlerdi.¹⁰⁶

Vilayet nizamnamelerinden önce taşra idaresindeki zorlukların büyük bölümü meclislerin uygulanış tarzından kaynaklanıyordu. Her valiyle eyaletlerin alt birimlerindeki her mülki yöneticiye bağılı olan bu meclis, yönetilenlerin görüşlerini temsil etsin ve yöneticilerin keyfi hareketlerini dizginlesin diye tasarlanmıştı. Meclis mahkeme görevi de görüyordu. Yöneticilerin eylemlerini onaylamak için meclisin mühürlü mazbatasını gerekiyordu. Meclislerin bıraktığı deneyim devletin farklı yerlerinde değişik olmakla birlikte, sonuç ender olarak tatmin ediciydi. Valiler İstanbul'dan gönderilen idarecilerin başarılı olmalarını engellemek için başkentte etkili olmaya çalışırlardı. Tüm bu olumsuz durumlar çıkarılan nizamnameler ile düzeltilmeye çalışılmıştı.¹⁰⁷

Modern devletin güçlenen erki karşısında; tarihin akışı içinde bir bölgenin veya kentin mali-idari alanda özerklik elde edip bunu güçlendirmesiyle yerel yönetim denemelerinin hukuki varlık ortaya çıkmıştır. Çağdaş yerel yönetim ve demokrasi ancak geniş bir alanda ve toplumun bütün kurumları üzerinde kontrol fonksiyonunu yürüten bir merkezi idarenin varlığı karşısında söz konusudur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde yerel yönetim anlayışının gelişmesini, devletin içerisinde güçlü bir merkezileşme hareketinin de başlangıcı olarak düşünülen Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile ilişkilendirilebilir. Tanzimat fermanıyla pek çok alanda görülen değişiklikler, yönetim alanındaki radikal değişiklikleri de içine alır. Ferman ile başlayan değişim rüzgarı, yerel yönetimlerin düzenlenmesi için çıkarılan nizamnameler ile büyük bir değişim sürecine girmiştir. Ancak Osmanlı kenti örgütlenmeyi, şehre özgü ortak davranış kalıpları oluşturmayı ve şehre hizmet vermeyi Tanzimat'tan sonra öğrenmiş değildir.

---

¹⁰⁵ Sungur (2000), s.1365.

¹⁰⁶ Ortaylı (2000), s.90.

¹⁰⁷ Roderic Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, çev. O. Akınhay, İstanbul, 2005. s.147.

Tanzimat ile başlayan süreç yerel yönetimlerin sistematik bir şekilde gelişmesine yardımcı olmuştur.¹⁰⁸

Tanzimat döneminde yapılan reformlardan biri de, ilk olarak İstanbul'da, daha sonra Anadolu kentlerinde belediye teşkilatının kurulması olmuştur. Tanzimat'tan önce, kent yönetiminden kadılar sorumlu idi. Kent idaresinde mülki ve belediye fonksiyonları, birbirinden ayrılmamıştı. Kadı, kentlerin yargı mercii olduğu kadar vakıfların, pazarın ve esnafın denetçisi ve diğer belediye hizmet ve kolluk işlerinden sorumluydu. Kadının bu görevlerinde kendisine subaşı, naib, imam ve muhtesib gibi kişiler yardımcı olmaktaydı. Kadının konutu bir mahkeme binası olduğu gibi, aynı zamanda belediye ve hükümet konağı olarak da fonksiyon icra ediyordu. 1826 yılında İhtisap Nezareti'nin kurulması ile kentlerin belediye hizmetleriyle kolluk işleri, bu kuruluşa devredildi. 1836'da Evkaf Nezareti'nin ortaya çıkmasıyla da, vakıfların işleriyle bu kuruluş ilgilenmeye başladı. Böylece kadıların görevleri yalnız yargı alanı ile sınırlandırıldı.¹⁰⁹

Osmanlı Devleti'nde modern belediyelerin kuruluşu XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Tanzimat dönemi ile girilen yenileşme süreci, hemen her alanda kendisini gösterirken belediyecilikte de ilk adımların atıldığı ülke, kent, bölge ve mekân organizasyonunda değişim ve dönüşümün başladığı görülür. Geleneksel Osmanlı kent yönetimi, XIX. yüzyıla gelindiğinde, gerek kentin kendi iç bünyesinde meydana gelen sosyo-ekonomik ve demografik değişiklikler, gerekse dış dünya ile ilişkilerin zorladığı yeni şartlar nedeniyle, dönüşüm içerisinde olan kentte yetersiz kalmış ve yeniden yapılanmaya olan ihtiyaç belirgin bir duruma gelmiştir. Modern anlamdaki belediyecilik, Osmanlı Devleti'nin değişen ihtiyaçlarından doğan, bu değişimin getirdiği yeni kurumlaşmanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır.¹¹⁰

Modern belediyelerin kurulmasındaki önemli görüşlerden biri de, XIX. yüzyılda Avrupa ile artan ticari ilişkilerin getirdiği dönüşüm ve gelişmelerdir. Bu duruma göre, Osmanlı kentlerinin yeni ticari ilişkileri, ticari akışı engellemeyecek bir kentsel altyapı ihtiyacını beraberinde getirmiş, modern belediyeler, bunun sonucu olarak İstanbul'dan sonra öncelikle liman kentleri ve ulaşım merkezlerinde kurulmuştur. Bu öncelikli davranış, bu

---

¹⁰⁸ Ortaylı (2000), s.1.

¹⁰⁹ Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul, 2010. s.201.

¹¹⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*, İstanbul, 2010. s.2.

yerlerdeki bazı grupların, tüccar ve yabancı uyrukların kent yönetiminde düzenli ve modern beledi hizmetleri istemelerinden ileri gelmekteydi.¹¹¹

XIX. yüzyılda önemli bir değişim sürecinden geçen Osmanlı Devleti'nde belediyeye geçiş tek bir aşamada olmadı. Yeni yönetim arayışlarına İstanbul'dan başlandı. İstanbul'u imar etmek yollarını, sokaklarını genişletmek, kentin temizlik işlerini yürütmek, esnaf ve tüccarı denetlemek gibi görevlerle 1854 yılında İstanbul'da şehremaneti kuruldu.¹¹² Şehremini ve kent meclisinden oluşan şehremaneti idaresi 3-4 aylık sürede hemen hiçbir faaliyette bulunamadı. Bunun üzerine hükümet bu idarenin daha başarılı olması için bazı düzenlemeler yapma ihtiyacını duydu. Şehremaneti idaresini daha aktif, daha başarılı, daha etkili hale getirmek amacı ile İntizam-ı Kent Komisyonu adı ile 1855'te bir komisyon kurdu.¹¹³ Bu komisyon belediye idaresi için nizamname hazırladı. Bu nizamnameye göre İstanbul 14 daireye ayrıldı.¹¹⁴ Ancak İstanbul'da kurulan bu 14 belediye dairesi içerisinde sadece 6. Daire denilen Beyoğlu Belediye Dairesi tam bir şekilde teşkilatlanabildi, diğerleri istenilen şekilde geliştirilemedi.

Şehremaneti örgütü Batılı anlamda modern belediyeciliğe geçişte ilk tecrübe idi, ancak iyi bir başlangıç sayılamazdı. Organların belirlenmesi, mali yapısı ve yetkileri yönünden merkezi idarenin bir şubesi gibi görev yaptı. Her bakımdan merkezi yönetime bağımlı bu örgüt, belediyelerin yapılanmasında negatif etki yarattığı söylenebilir.¹¹⁵

Vilayetlerdeki belediye teşkilatının kurulmasının başlangıcı 1864 vilayet nizamnamesi ile başlamıştır. 1871 vilayet nizamnamesi ile de kent ve kasabalarda belediye dairelerinin kurulması, yetkileri ve çalışma usulleri belirlenmiştir. Edirne kenti bu doğrultuda vilayetlerdeki ilk belediye teşkilatlarından biri olarak örnek gösterilebilir.¹¹⁶ Belediyeler kentlerde zamanla artarak pek çok görevi yerine getirmiştir. Kentteki temizlik işleri, yol ve kaldırım yapımı, itfaiye işleri, aydınlatma işleri, su işleri, mezbaha işleri, mezat işleri, fakirlere yardım, belediye çalışanları ile uygulamaları belirlemek, tamirat, sağlık, kent planının çıkarılması, gümrük, ulaşım ve kanalizasyon işleri gibi daha ekleyebileceğimiz pek çok alanda faaliyet göstermekteydi.

---

¹¹¹ Ortaylı (2000), s.171.

¹¹² Tekeli (1985), s.883.

¹¹³ Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umûr-ı Belediye, haz. C. Özdemir, İstanbul, 1995. s.1345.

¹¹⁴ Ergin (1995), s.1486.

¹¹⁵ Bilal Eryılmaz, "Türk Belediyeciliğinde Demokrasi Geleneği", *Türkler*, C.XIII, Ankara, 2002. s.1323.

¹¹⁶ Emin Yolalıcı, "Osmanlılarda Çağdaş Belediyecilik", *Türkler*, C.XIII, Ankara, 2000. s.1338.

1877 tarihinde çıkarılan Vilayet ve Belediye Kanunu ve onun getirdiği örgütsel yapı, kent yönetiminin değişim sürecinde çok önemli bir girişim olarak nitelendirilebilir. Kanuna göre, kentlerin nüfusları dikkate alınarak, dört yıl için 6-12 kişilik bir belediye meclisi seçilecek, belediye reisi bu seçilmiş üyeler arasından hükümetçe tayin olunacaktır. Uygulamada taşra kentlerinde belediye reisleri genellikle yerel eşraftan kimseler olduğu halde kent nüfusu için çoğunlukta olan Müslümanlar, bir karar organı olarak belediye meclisinde yeterince üye bulunduramamışlardır. Bunun nedeni üye seçilmek ve seçmek için gerekli koşullardır. Üyeliğe seçilebilme koşulları arasında, Osmanlı tebaasından olmanın yanı sıra yılda en az 100 kuruş vergi vermek; seçmen olmak için ise, diğer koşulların yanı sıra belediye sınırları içinde bulunan emlak için yılda en az 50 kuruş vergi vermesi gerekmektedir.¹¹⁷

Belediyelerin gelir kaynaklarına değinecek olursak en önemlileri siper ve tente, levha ve tabela, merakıb-ı berriye ve bahriye, av ve ev köpekleri, mezbaha, işgaliye, iskeleler, dellaliye, kantariye, hayvan alım satımı ve eğlence yerleri vergileri ile kira gelirleridir.¹¹⁸ Elde edilen bu gelirlerin bir kısmı yine kent için harcanırdı.

Yeni belediye örgütünün kurulmasıyla bunlara karşı çeşitli tepkilerde gelişmiştir. Özellikle kentler için gerekli sağlık hizmetleri ve bununla ilgili düzenlemelerin yer yer tepkiyle karşılandığı da görülmüştür. Yeni belediye örgütünün kurulması, halkta yeni vergiler alınacağı şüphesini yarattı ve tepkiler doğdu. Her sınıf halk, bu tür girişimleri eleştirdi, karşı durdu. Belediye idarelerinin yeni organlarının seçim yoluyla kurulması prensibi, devletin yöneticileri tarafından sık sık ertelendi ve uygulanmasından kaçınıldı. Bu şartlar altında temelleri atılan modern Osmanlı belediyelerinin, bürokratik yapısı, mali gücü, halkla ve merkezi hükümet organlarıyla olan ilişkileri ve hizmet düzeni yönünden bazı olumsuzlukları vardır.¹¹⁹

2.3. Ulaşım ve Haberleşme Koşullarının Gelişimi

Osmanlı Devleti, çağdaşı olan Batı ve Doğu'da ki askeri ve sivil teknolojik gelişmeleri yakından takip etme imkânına sahip olmuş ve ihtiyaç duyduğu sahalarda teknoloji transferini gerçekleştirmiştir. Bu transferlerde XIX. yüzyıla gelinceye kadar askeri ihtiyaçlar ön planda tutulmuş ve transferin hızı ordunun ve siyasal otoritenin istediği doğrultuda gelişme göstermiştir. 1830'lu yıllarda başlayan karayollarını düzenleme teşebbüsleri ve modern posta

¹¹⁷ Sevgi Aktüre, "Osmanlı Devletinde Taşra Kentlerinde Değişimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul, 1985. s.894.

¹¹⁸ Yolalıcı (2000), s.1351.

¹¹⁹ Ortaylı (2000), s.132.

teşkilatının kurulması yolundaki ilk reformlar, modernleşme çabası içerisinde düşünce itibariyle Batı kaynaklı olmakla beraber, Batı'dan teknolojik yenilik transferine lüzum görülmeden, mevcut ulaştırma ve haberleşme sistemlerinin modernleştirilmesinden ibaret kalmıştır.¹²⁰

Tanzimat'la beraber modernleşme süreci içerisindeki diğer yenilikler ise telgraf kullanımının başlanmasıdır. Ayrıca ulaştırma açısından yapılan yeniliklerden buharlı gemilerin kullanılması önemlidir. Demiryolu yapımında modernleşme bağlamındaki reformlardan biri olduğu aşikârdır. Bunlardan başka kent içi ulaşımında tramvayın kullanılması da çarpıcı bir gelişmedir.

Dönem içerisindeki modernleşme çabaları doğrultusunda, askeri alan çerçevesinde yapılan yeniliklerde eğitim reformları önemli yer tutmaktaydı. Bunlardan kara ve deniz mühendis okullarının açılması ve bunlarla beraber tıp okullarının kurulması dikkat çekicidir. Ayrıca dış ilişkiler açısından büyük bir sorun teşkil eden yabancı dil problemlerinin çözülmesi için tercüme odaları kurulmuştur. Bunlardan başka pek çok alanda teknolojik gelişmeler dönem içerisinde devam etmiştir.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte gerçekleştirilen yenilikler, oluşturulan kurumlar içerisinde postanın özel bir yeri vardır. Nitekim bu sırada konu ile ilgili gerekli hazırlıkları yapmak üzere öncelikle bir posta komisyonunun kurulduğunu görmekteyiz. Bu komisyon bir posta kanunu hazırlama, İstanbul'da uygun bir yeri postane olarak tespit etme, düzenleme ve taşrada merkeze bağlı postaneler açma yönünde çalışmalar yapmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda, kısa zamanda ülke çapında teşkilatlanmanın güçlüğü göz önüne alınarak, öncelikle İstanbul-Edirne arasında postanın kurulmasına karar verilmiştir. Nihayet ilerleyen çalışmalar sonucunda halkın da hizmetlerinden faydalandığı Posta Nezareti'nin 23 Ekim 1840 tarihinde kurulmasıyla istenilen sonuca ulaşılmıştır.¹²¹ Posta Nezareti, Osmanlı Devleti'nin var olduğu sürece görevine devam etmiştir. Esas hedefi olan halkın da haberleşmesini temin eden teşkilatın ismi, bünyesine önce telgraf daha sonra telefonun da katılmasıyla o yönde değişmiştir. Bununla birlikte kurulan yeni posta örgütünün eskisinden daha büyük oranda faydalanmış olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim eski teşkilatın en önemli iki unsuru menzilhaneler ve tatarlar bu sırada göreve devam etmişlerdir. Bunlara ek olarak ve ancak belli

---

¹²⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Teknoloji Çağını Yakalama Gayretleri", haz. E. İhsanoğlu-M. Kaçar, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İstanbul, 1995. s.7.

¹²¹ Nesimi Yazıcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Teknoloji Çağını Yakalama Gayretleri", haz. E. İhsanoğlu-M. Kaçar, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İstanbul, 1995. s.40-41.

başlı merkezlere posta müdürleri tayin edilmiş ve en önemlisi halkın haberleşmesi sağlanmıştır. İlk dönem postası, yalnızca mektup ve benzeri, yani aslı kağıt olan şeyleri taşımış, daha sonra ise günümüz posta havalesinin bir benzeri sayılabilecek olan emanet akça ve eşya postacılığı gerçekleşmiştir.¹²² Ankara, Edirne, Konya ve Bursa'da salnamelerden anlaşılacağı şekilde postanelerin kurulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Edirne kenti sene 1309 Vilayet Salnamesinde postane için, 307 senesi başlarında İzzet Paşa'nın ikinci valilik döneminde¹²³ tamir ve genişletilmesi yapılan üç oda, bir mescit ve mahzenden oluşmak üzere inşa olunan bir posta dairesinin olduğundan haberdarız.¹²⁴

Medeniyetlerin doğuşu ve gelişmesinde haberleşmenin çok önemli olduğu bir gerçektir. Teknolojinin ilerlemesinde de hızlı haberleşmenin rolü büyüktür. Tüm bu hususlar doğrultusunda özellikle XIX. yüzyılda haberleşme için telgraf kullanımı yaygınlaşmıştır. Osmanlı Devleti de modernleşme bağlamında telgrafi ülke toprakları içinde kullanmayı istemiştir.

Telgrafi, Osmanlı Devleti bağlamında değerlendirildiğinde bunun daha ziyade siyasi yönden önem taşıdığı görülmektedir. Devletin merkezileşme çabasında da önemli yer tutan telgraf, 1854 yılı Haziran sonu ve Eylül başlarında İstanbul-Edirne-Şumnu hatlarıyla Edirne-Filibe-Sofya-Niş hatlarının inşası için verilen ihalenin sonuçlandırılması sonunda Osmanlı topraklarına girmiş bulunmaktadır.¹²⁵ 1856 tarihinde Edirne-Aleksinac hattı ile 1866 yılında kurulmuş olan Bursa-Konya hattı inceleme alanımız içerisinde yer alan kentler olması açısından önemlidir.

Ulaşım açısından modernleşme gayretlerinin en büyük öğelerinden biri de, Osmanlı Devleti'nde demiryolu inşalarına başlama çabası girişimleridir. Demiryolları sadece ulaşım amaçlı olmamakla beraber Osmanlı topraklarındaki ticareti canlandırmak için önemli figürlerden bir tanesidir. Tanzimat dönemi devlet adamları da bu bilincin farkında olmalarından dolayı, ülke içerisinde demiryolları oluşturma gayretine gitmişlerdir. Bununla beraber de Osmanlı Anadolu'sunda ilk demiryolu olan, 1856 ile 1866 yılları arasında yapımı süren, İzmir-Aydın hattının yapılmasına izin vermişlerdir.¹²⁶

---

¹²² Yazıcı (1995), s.43.

¹²³ Oral Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Edirne Yönetim Şekli ve Edirne Valileri*, Edirne, 2004. s.58.

¹²⁴ Edirne Vilayet Salnamesi, 1309,s.136.

¹²⁵ Mustafa Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", haz. E. İhsanoğlu-M. Kaçar, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İstanbul, 1995. s.48-49.

¹²⁶ Ali Akyıldız, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", haz. E. İhsanoğlu-M. Kaçar, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İstanbul, 1995. s.249.

Yukarıda anlatılan bilgiler ışığında modernleşme döneminde Bursa'nın ulaşımında atılan önemli adımlardan biri Bursa-Mudanya demiryolu hattının kurulmasıdır. Bu demiryolu 18 Haziran 1892 yılında kullanıma açıldı.¹²⁷ Bursa-Mudanya demiryolu özellikle Bursa ve çevresinde üretilen ham ipek ve yan ürünleri ile krom ve boksit madenleri gibi diğer ihraç ürünlerinin Mudanya Limanı'na taşınmasında kullanılmıştır. Bunun dışında İstanbul-Bursa ve Bursa Mudanya arasında yolculuk edenler de demiryolu ile ulaşımına başvurmuşlardır. Ancak bu güzergâhta araba ile taşımacılıkta yoğun şekilde devam etmiştir.¹²⁸

Ankara'ya demiryolunun geliş tarihi 1892 yılına uzanmaktadır. Bu demiryolu İzmit'ten 485 km'lik bir hatla Ankara'ya uzatılmıştır.¹²⁹ Ayrıca padişahın isteğiyle beraber 1893 yılında Eskişehir-Konya hattının yapılmasına izin verildi. Bu hat ise 1896 yılında Konya'ya ulaştı.¹³⁰ Bu demiryolu özellikle Anadolu içerisindeki ticari hayatın canlanmasına ve önemini yitiren kentlerin tekrar değer kazanmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda yabancı tüccarların Anadolu'ya daha kolay ulaşmasına, bunun sonucunda da gelirlerin ve vergilerin artmasına neden olan çıkarımlara ulaşılmıştır.

Edirne'de demiryolu yapım süreci ise 1872 yılına uzanır. 1872 yılında Edirne-Karaağaç istasyonuna ilk kez tren ulaşmaktadır.¹³¹ İstanbul-Edirne arasında olan bu hatta daha sonra Çatalca-Çorlu ve Edirne-Filibe-Selanik hatları eklenmiştir. Son olarak ise 1873 yılında İstanbul-Edirne demiryolu Meriç Nehri'ne kadar uzatılarak Meriç Nehri üzerinde bir köprü yapımına da neden olacaktır.¹³²

XIX. yüzyıl tramvay ile taşımacılığın başladığı, buhar ve elektrik gücü gibi yeni teknolojik imkânlarla hızla geliştiği bir dönemdir. Atlı yolcu arabalarının ray üzerinde hareket ettirilmesinden doğan tramvayla önce Amerika, daha sonra Avrupa başkentlerinde kullanılmaya başlanmıştır. 1869 yılında da İstanbul'da kullanılmaya başlanmıştır.¹³³ Tramvaylar, kent içi ulaşımı kolaylaştırmakla beraber modernleşme doğrultusundaki önemli gelişmelerden birini oluşturmaktadır. Konya, Bursa ve Ankara'da herhangi bir tramvay hattı oluşturulmasının bilgisi elimizde bulunmamakta iken Edirne'de bir tramvay hattı kurulmuş

---

¹²⁷ Nilüfer Alkan Günay, "Modernleşme Dönemi Bursa'sında Ulaşımındaki Gelişmeler", ed. C. Çiftçi, *Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa Sempozyum Kitabı*, Bursa, 2009. s.258.

¹²⁸ Günay (2009), s.159.

¹²⁹ Ortaylı (2000), s.207.

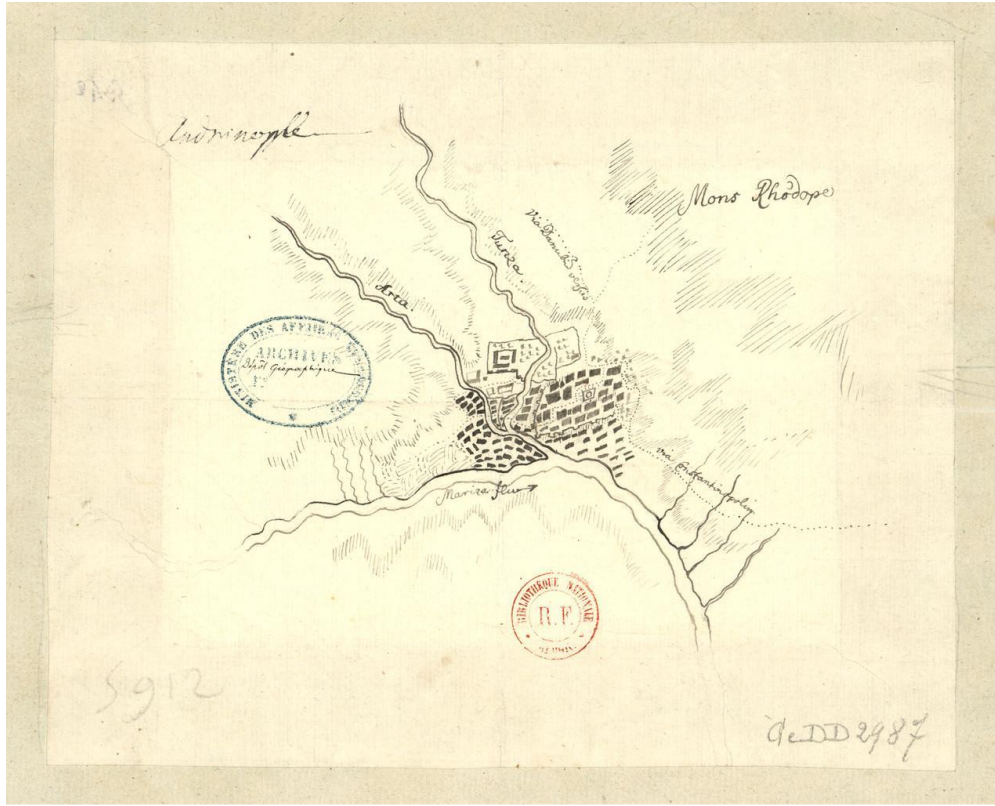
¹³⁰ Ortaylı (2000), s.207-208.

¹³¹ Oral Onur, "Edirne Kent Planı'nın Geçirdiği Evrelere Kısa Bir Bakış", *Mimarlık*, C. XXVIII, S. 240, İstanbul, 2006. s.43.

¹³² Onur (2006), s.44-45.

¹³³ Feza Günergun, "Osmanlı Devleti'nde Buharlı Tramvay İşletme Teşebbüsleri", haz. E. İhsanoğlu-M. Kaçar, *Çağın Yakalayan Osmanlı*, İstanbul, 1995. s.373.

olduğu bilinmektedir. Edirne’de 1911 yılında bir tramvay hattının kurulması için verilen bir imtiyaz söz konusudur.¹³⁴

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Harita-1: Edirne Haritası (1700-1799)¹³⁵

Modernleşme doğrultusundaki adımlardan biri de Ankara’da PTT müzesi kurulma fikridir. Bu fikir ilk olarak 1885 yılında Mehmet İzzet Efendi’nin Posta Telgraf Nazırlığı döneminde bazı eserlerin müzede saklanması şeklinde alınan bir kararla ortaya çıkmıştır.¹³⁶

Spesifik açıdan Bursa kentinin XIX. yüzyıldaki reformlar doğrultusunda gelişimine değinecek olursak, özellikle Bursa’da yoğun bir biçimde ipek fabrikaları açılmış, hastane, belediye ve banka binaları inşa edilmiştir. 1838 yılına kadar Bursa’da ipek ipliği sadece el ve ayakla işletilen tepe mancınıklarda yapılmıştır, ancak bu iplik Bursa’nın gelişmiş ipekli dokuma sanayisinin talep ettiği düzgünlükte değildir. Bu nedenle, Batı’ya yarı mamul girdi üretilebilmesi için Batı’dan teknoloji ithal edilmesi zorunlu olmuş ve buhar gücüyle çalışan

¹³⁴ Onur (2006), s.110.

¹³⁵ *Plan manuscrit d'Andrinople*, Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans.

¹³⁶ Eryılmaz (1995), s.141.

makinelerle ipek ipliğinin çekilmesi sistemi, Bursa'da 1838 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır. 1840'lardan itibaren ise kentteki bu fabrikaların sayısı giderek artmıştır.¹³⁷

Harita-2: Bursa Kentinin Haritası (1900)¹³⁸

Bunlardan başka kentlerde gelişen teknolojiye bağlı olarak altyapı çalışmaları, kanalizasyon sistemleri ve kentlerin aydınlanması gibi çeşitli pozitif gelişmelerin yaşandığını bilmekteyiz. Tüm bu teknolojik gelişmeler modernleşme çabası içerisinde bulunan Osmanlı kentlerini de etkilemiştir. Bu doğrultuda ileriki bölümlerde hükümet konaklarının etrafındaki yapılardan bahsederken modernleşen Osmanlı kentlerinin teknolojik gelişmelerine de etraflıca tekrar değerlendirmeye çalışacağız.

¹³⁷ Dostoğlu (2009), s.15-16.

¹³⁸ Harita, 2005 AD9 DN4471 Bursa, 1900.

2.4. Kent Mekânında Değişim

Klasik dönemdeki Osmanlı kenti XIX. yüzyıla gelindiğinde dönüşüm içerine girecektir. Klasik dönemde kentlerin merkezini oluşturan Ulu cami eksenli çarşı ve bedesten bu dönemde yerleşme alanlarının merkezini teşkil etmemektedir. Bu dönem içerisinde modernleşme ile inşa edilen hükümet konakları ve belediye binaları bir kent merkezi ve bu doğrultuda yayılan bir ikamet alanları ile karşılaşmaktayız. Bu durum ise Osmanlı kentlerindeki dönüşümü bize izah eden önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu dönüşüm hemen gerçekleşmemiştir. Tanzimat'ın getirdiği yeni kurumlar, toplumun daha önceki kurumlarını tümüyle kaldıracak hızlı bir değişim sonucu ortaya çıkmamıştır. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı değişim nispeten yavaş sayılabilir. Yeni kurumlar eskiyi tasfiye edememiştir. Bunun kent merkezindeki yansıması, ikili bir merkez yapısının doğması olmuştur.¹³⁹ Ancak yüzyılın sonlarına doğru bu ikili merkez yapısı, eski kurumların önemini yitirmeleri ile beraber hükümet konağı prizmasında şekillenecektir.

Yönetimsel yapıda ortaya çıkan nitel ve nicel değişimin koşutu kentlerin mekânsal yapılarında da yeni öğeler ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri yönetici merkez olgusudur. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren oluşmaya başlayan yönetici merkez olgusunun odak noktası hükümet konaklarıdır.¹⁴⁰ Osmanlı Devleti'nde yüzyıl başlarından itibaren inşa edilmiş olan bu konaklar kent imar planlarında yeni ve önemli bir değişikliğe sebep olmuştur. Osmanlı topraklarında hemen hemen tüm kentlerde, hatta daha küçük idare merkezlerinde de inşası yapılmaya başlanmıştır. Halk ise artık bizzat merkeze bağlı bu idari teşkilatlanmanın oluşturmuş olduğu yapılara, yakın yerlerde ikamet etmeye başlamıştır. İlerleyen bölümlerde hükümet konaklarının daha detaylı analizi yapılmaya çalışılacaktır.

XIX. yüzyılda kent merkezlerinde görülen dönüşüm, kendisini konut alanlarında da göstermiştir. Bu yüzyılda kentlerde bulunan konut alanlarındaki farklılaşma, sadece milletler arasındaki farklılara göre değil, sınıfsal farklılaşma bağlamında da değerlendirilmelidir. Konut alanlarında milletler arası farklılaşma bu yüzyılda da mevcuttur, ancak, her milletin bütün sınıfları aynı mahallelerde oturmamaktadır. Zenginleşenleri kent dışlarına çıkararak, ulaşım olanaklarına paralel olarak banliyöler oluşturmaktadır.¹⁴¹ Ayrıca yine bu dönem içerisinde taşra kentleri içerisinde bulunan yerlerde, özellikle kale-kent durumunda olanlarda nüfus artışları ve çeşitli göçler sebebiyle ikamet alanları kale veya sur dışlarına doğru kaymaya

---

¹³⁹ Tekeli (1985), s.881.

¹⁴⁰ Aktüre (1985), s.896.

¹⁴¹ Tekeli (1985), s.882.

başlamıştır. Tüm bu gelişmeler Osmanlı kentlerinin bir yandan büyüdüğünü göstermekle beraber diğer yandan ikamet alanlarının ve kent merkezlerinin değiştiğini gösteren durumlardan biridir.

XIX. yüzyıl boyunca pek çok değişim gösteren Osmanlı kentleri mekânsal düzenlemeler açısından başkent kadar belirgin değişiklikler yaşamamıştır. Ankara’da, diğer taşra kentlerinde yaşanan değişime benzer bir şekilde, uzun bir sürece yayılarak gerçekleşmiştir. Bu yüzyıl Ankara’sının yaşam çevresi içinde bir siyasal, toplumsal ve ekonomik etmenler, belirli bir fiziksel çevre, belirli bir mekânlar ve kitleler dizisi oluşturmuştur. Bugün Ankara’nın eski mahalleleri olarak bilinen yerlerinde görülen geleneksel konutlar ve bunların içinde yer aldıkları kent dokusu, XIX. yüzyılda artık önemini yitirmiş olan ekonomik işlevlerinin kent üzerindeki mekânsal ve kitlesel değişimin ayrıntılarını göstermektedir.¹⁴² Önemini kaybeden mekânlar, değişen ilişkilerin düzeninde görülen farklılaşmalar ve modernleşme doğrultusunda kurulan ve inşa edilen mekânlarla değişim göstermiştir. Ankara kenti de bu gelişmeler doğrultusunda yönetimin merkezi durumunda bulunan hükümet konağı çevresinde bir gelişim göstermiştir. İkamet alanları ise genişlemekle beraber yine hükümet konağı merkezli bir yapı teşkil etmiştir.

Bursa kenti tarihsel gelişimi içinde, XIX. yüzyıl köklü bir dönüşüm sürecini ifade eder. Bu yüzyılda Bursa şehrinde mekânsal değişim şehrin parçası olduğu ve Osmanlı düzenindeki reformların yanı sıra şehre özgü nitelikler taşımasıdır. Kente özgü niteliklerin başında ipek imalatı için kurulmuş fabrikaların ekseninde bir ikamet alanı oluşumu göze çarpar. Ancak bu durum Ahmet Vefik Paşa’nın Bursa valiliği yaptığı dönemde idare binaları etrafının ikamet alanı olması ile ikamet yerlerinin değişme göstermesi başlamıştır. 1855 yılında Bursa’da yaşanan büyük depremden sonra kent yeniden inşa edilmeye çalışılmaya başlanmıştır.¹⁴³ Tanzimat reformlarını ilk kez başkent dışında uygulamaya karar veren hükümet, bunun için pilot bölge olarak seçilen ve merkezi Bursa olan Hüdavendigar eyaletine Ahmet Vefik Paşa’yı atamıştır.¹⁴⁴ Ahmet Vefik Paşa, 1863 yılında ilk valiliği döneminde, Mevlevi tekkesinin bulunduğu yerde üç katlı, dikdörtgen planlı hükümet konağını inşa ettirmiştir. Yine aynı yıl Hisar’dan gelip, Setbaşı’na kadar uzanan Saray Caddesi’ne Hükümet Caddesi adı ile yeni bir işlev kazandırmıştır. Bunlardan başka bir de 1879’da Belediye Binası

---

¹⁴² Serim Denel, “19. Yüzyılda Ankara’nın Kentsel Formu ve Konut Dokusundaki Farklılaşmalar”, ed. A. T. Yavuz, *Tarih İçinde Ankara*, Ankara, 2000. s.129-130.

¹⁴³ Raif Kaplanoglu, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Bursa (1876-1926)*, İstanbul, 2006. s.76.

¹⁴⁴ Beatrice Saint-Laurent, “Bir Tiyatro Amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa’nın Yeniden Biçimlenmesi”, ed.P. Dumont-F. Georgeon, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, çev. A. Berktaş, İstanbul, 1996. s.84.

yaptırmıştır.¹⁴⁵ Belediye binasının yer seçimi dini ve ticari işlevler yüklenen kent merkezinde geleneksel ile modernin, eski ile yeninin birlikteliğini göstermesi, kent merkezinin idari fonksiyonunun da fiziki olarak görünür hale gelmesi açısından değerlendirmek gerekir. Ahmet Vefik Paşa'nın bu gayretli çalışmaları kent dokusunun, idare binaları etrafında konut alanlarının yayılmaya başlamasından dolayı olumlu bir şekilde ifade edilebilir.

Edirne ve Konya kentleri de Tanzimat'la beraber kent merkezinin ve ikamet alanlarının değişme gösterdiği kentlerdendir. Özellikle Konya çarşı merkezli bir yapı konumunda iken hükümet konağının yapılmasıyla kent merkezi buraya doğru kaymaya başlamıştır.

Genellikle dağlık bölge ile tarım alanlarını birleştiren engebeli eşik üzerinde kurulmuş olan Anadolu kentlerinde konut dokusunu oluşturan sokak düzeni, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar, at arabasının kent içi ulaşımında yaygın olarak kullanıldıklarını gösteren nitelikler taşımamaktadır. Birbirinden en uzak iki mahallesi arasında yaklaşık yarım saatlik yürüme mesafesi bulunan Anadolu kenti, bu dönemde yaya ölçeğindedir.¹⁴⁶ Sokak düzenleri uzun düzgün çizgiler ile büyük meydanların eksik olduğu bir yol sistemi olarak tanımlanıyor, bu yollar ani bir biçimde ve bir kurala uymadan yön değiştirir. Yol uzunlukları arasında ise çok büyük farklar söz konusudur; yol düzeni merkezde süreklidir, periferi de ise geniştir. Son olarak çok sayıda kısa olarak karşımıza çıkan ama genellikle yapı adasının içine doğru yönelmiş çıkmaz sokaklar vardır.¹⁴⁷

XIX. yüzyılda ise kent yapısının değişmesi, ulaşım ağı ve yol sisteminin revize edilmesine yol açmıştır. Eskiye oranla sokaklar genişletilip, mümkün olduğu kadar çıkmaz sokakların varlığına yol açabilecek sebepler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Tanzimat'tan sonra çıkarılan nizamnamelere uygun olarak, yangın alanları gibi yeniden düzenlenen veya yeni konut kullanımına açılan alanlarda kent dokusu şekillenmiştir. 1880'lerden sonra kentlerde gelişen mahallelerde yol düzenlemelerinin tekerlekli araçlarla ulaşım, su ve kanalizasyon hizmetlerinin kolaylıkla götürülmesine olanak veren düzgün bir yol yapılmasına gayret edilmiştir. Örneğin Ankara'da Boşnak Mahallesi ve 1890'da açılan İstasyon Caddesi bu konuda en iyi örneklerden biri olarak kabul edilirler.

---

¹⁴⁵ Zeynep Abacı, "Bursa'nın Kent Dokusundaki Değişim (18.-19. Yüzyıllar)", ed. C. Çiftçi, *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi*, Bursa, 2007. s.175.

¹⁴⁶ Aktüre (1985), s.900.

¹⁴⁷ Cerasi (2001), s.88-89.

1880'lerden sonra Anadolu kentlerinde uygulanmaya başlanan dama tahtası düzenindeki yol şeması, Avrupa'da Endüstri Devrimi'nden sonra kentlerde hızla artan nüfusun yerleştirilmesi için planlanan kent kesimlerinde de yaygın biçimde kullanılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde sosyo-ekonomik gelişmeyi, ticari anlaşmaları, dış borçlar, Duyun-ı Umumiye İdaresi, demiryolu şirketleri gibi girişimlerle denetimleri altında tutan Avrupa ülkeleri, örgütlerinin temsilcilerinin bulunduğu Anadolu kentlerinde kentsel alanlarla ilgili olarak alınan kararlarda da söz sahibidirler. Bu durum kent içi ulaşımın şekillenmesinde de önemli bir etken kabul edilebilir.¹⁴⁸

Bursa şehri ulaşım yapılanmasında, Osmanlı reformlarının kentlerde tatbik edildiği dönemde kurulmuş olan okullar, kamu binaları, otel, banka, tiyatro gibi çeşitli yapıların inşa edilmesi önemli rol oynamıştır. XIX. yüzyıl öncesinde Bursa kentinde sokaklar, ihtiyaçlar ve koşullarla paralel olarak, çoğunlukla yalnız insanların ve binek hayvanlarının geçebileceği genişlikteydi. Mahallelerin merkezindeki mescide veya camiye ve Pazar alanına bağlanan dar sokaklar sık sık çıkmazlarla son buluyordu.¹⁴⁹ XIX. yüzyılda ise Bursa'nın geleneksel yapılanmasında ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla bazı değişiklikler yapılmıştır. Öncelikle Sultan Abdülaziz'in 1861'de ki Bursa ziyareti için Kaplıca-Çekirge yolu genişletildi ve uzatılarak Kütahya yoluna bağlandı. Daha sonra Ahmet Vefik Paşa'nın valiliği döneminde Bursa'yı Gemlik ve Mudanya'ya bağlayan yollar genişletilmiştir. Böylece şehre deniz yoluyla mal ve yolcu geliş gidişi kolaylaştırılmıştır.¹⁵⁰

Tüm bu kentlerin modernleşmesi amacını taşıyan gelişmeler Osmanlı kentlerinde tarihsel süreç içerisinde olumlu olarak ilerlemiştir. Özellikle kent merkezlerinin hükümet binaları eksenli şekillenmesi önem taşımaktadır. Devletin yaptırmış olduğu ve reform çağında Osmanlı kentlerine yeni birer kimlik kazandıran hükümet konakları burada kısaca bahsedilmiştir. İlerleyen bölümlerde hükümet konağı merkezi çevresinde Osmanlı kent gelişimine detaylı olarak değinilecektir.

---

¹⁴⁸ Aktüre, (1985), s.900-901.

¹⁴⁹ Günay (2009), s.252.

¹⁵⁰ Saint-Laurent (1996), s.86.

III. BÖLÜM

ANADOLU'NUN MERKEZ KENTLERİ: ANKARA VE KONYA

3.1. Ankara'nın Tarihsel Gelişim Süreci

Ankara, İç Anadolu'nun kuzeybatısında, Sakarya Nehri'nin kollarından Ankara Çayı'nın geçtiği ova üzerindedir. Orta Anadolu'nun step bölgesi kenarında, fakat İç Karadeniz Bölgesi'nin dağlık yörelerinden uzak ve korunmaya elverişli bir konumda olan kent, ilkçağdan bu yana kervan yollarının uğrağı olmuştur.¹⁵¹ Başta İstanbul olmak üzere Bursa, İzmir, Manisa, Kayseri, Konya, Karaman gibi ticaret merkezleri ile bağlantılıdır. Aynı zamanda, yakın çevresinde bulunan Ayaş, Çubuk gibi kasaba ve köylerin pazarı durumundadır.¹⁵²

İlkçağlarda da bir yerleşim alanı olarak bilinen Ankara'da M.Ö. VIII. yüzyılda Hititler hüküm sürmüştür. Ankara Kalesi'nin ilk olarak bu dönemde yapıldığı tahmin edilmektedir. Daha sonra M.Ö. VII. yüzyılda Frigler'in hâkimiyeti altına giren kentte bu uygarlıkta eski kalenin yerine yeni bir kale inşa etmiştir. Lidyalılar M.Ö. VI. yüzyılda, Makedonlar ise M.Ö. IV. yüzyılda kentte varlıklarını sürdürmüşlerdir. M.Ö. III. yüzyılda kente hâkim olan Galatlar, kendilerine özgü bir şekilde kaleyi yeniden revize etmişlerdir. Galatlar'dan sonra Ankara, Roma ve Bizans'ın idaresi altındadır. Romalılar döneminde kent, güney ve doğu yönünde mahalleler halinde genişler iken, Bizans hâkimiyetinde bir kale kent görüntüsü çizmektedir.¹⁵³ Bizans'tan sonra, 1127 tarihinde Selçuklulara bağlı bir beylik olan Danişmentliler kenti egemenliği altına alacaktır. Ankara, Danişment hükümdarı Emir Gazi tarafından Türk topraklarına katılmıştır. Bu tarihten itibaren, kentin kale içindeki yapısı devam etmekte, aynı zamanda güney ve doğu yönünde de genişleyerek büyümeye başladığı görülmektedir.¹⁵⁴

Ankara, Selçuklulardan sonra kısa bir süre İlhanlı ve Karamanoğlu yönetimine girmiş, 1362 yılından itibaren ise, Osmanlı Devleti egemenliği altında varlığını¹⁵⁵.

¹⁵¹ Ergenç (1995). s.15-16.

¹⁵² Mehmet Tunçer, *Ankara Şehir Merkezi Gelişimi*, Ankara, 2001. s, 19.

¹⁵³ Rıfat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986. s, 21. İlkçağda kurulan ve Romalılar dönemine kadar ulaşan kale ve içindeki kale organizasyonu için bkz. Afif, Erzen, *İlkçağda Ankara*, Ankara, 2010. s, 94-100.

¹⁵⁴ Besim Darkot, 'Ankara Maddesi', *İslam Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, 1978. s.437-443.

¹⁵⁵ Avram Galanti, *Ankara Tarihi I-II*, Ankara, 2005, s, 109-110., Darkot, (1978), s.413.

Bizans ve Selçuklular dönemindeki Anadolu kentlerinin birçoğu surlar içinde yer almışlardır. Ancak bu durum kentlerin büyümeleri ile orantılı bir şekilde zaman içinde değişmiş, kentsel yerleşim sur dışına kaymaya başlamıştır. Ankara için bu durum XV. yüzyıldan sonra daha belirgin bir hal almıştır.¹⁵⁶

Ankara kentinin çevresini saran surların dış dünya ile bağlantısını oluşturan üç kapısı mevcuttur. Bunlar Cenabi Kapısı, Doğan Bey yakınındaki kapı ve Araba Pazarı Kapısı'dır.¹⁵⁷ Kalenin dışında kent iki bölümden oluşmaktadır. Kaleyi çevreleyen surun içinde kalan kısım, *Yukarı yüz*, bugünkü Anafartalar Caddesi'nin altında kalan ve Hacı Bayram Cami'den, Karacabey Külliyesi'ne kadar uzanan kısım ise *Aşağı yüz* diye adlandırılmış olup, bu isimler Cumhuriyet devrine kadar devam etmiştir.¹⁵⁸ Yukarı yüzün merkezi Atpazarı'dır. Atpazarı ve çevresinde Bedesten ile büyük hanlar bulunmaktadır. Aşağı yüzün merkezi ise Kaledibidir. Yukarı yüzün esnafı, Bedesten'in çevresinde yer alan Atpazarı etrafında kümelenir. Ankara için önemli olan sof ticaretinin merkezi burasıdır. Aşağı yüzdeki esnaflarda Kaledibi yakınlarında ticaret hayatlarını sürdürmüşlerdir. Ankara esnafı bundan dolayı sicillerde yerlerine göre anılmıştır.¹⁵⁹

---

¹⁵⁶ Emine Erdoğan, 'Tahrir Defterine Göre Ankara Şehri Yerleşimleri', *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. VI, 2005. s, 254.

¹⁵⁷ Ergenç (1995), s, 16.

¹⁵⁸ Ergenç (1995), s, 16.

¹⁵⁹ Ergenç (1996), s, 412.

Resim-8: Ankara Kentinin Hisar Arkası Tarafı¹⁶⁰

Ankara kenti yerleşim özellikleri ile tipik bir Osmanlı kentidir. Klasik dönemde tımar sisteminin uygulandığı bir kent olan Ankara, XV. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu eyaletinin paşa sancağı merkezliğini yapmıştır. Bu tarihten sonra eyalet merkezi Kütahya'ya taşındığı için yönetim biçimi sancak olarak değiştirilmiştir.¹⁶¹ XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin, Anadolu ve daha doğudaki kentlerinde geleneksel idari yapı sürmüştür. Osmanlı kentlerini, kentin sakinleri değil, hükümdar adına onun memurları yönetmiştir. Beledi ve mülki fonksiyonlar birbirlerinden ayrılmamıştır.¹⁶²

3.2. Osmanlı'da Yönetim Anlayışında Değişim: Ankara Hükümet Konağı

XIX. yüzyıla gelinceye kadar yönetim işleri için inşa edilmiş veya bu maksatla kullanılmış ayrı kamu binaları yoktur. Bu döneme kadar atanan valiler, kentlerde kendilerine ayrılan ya da kendileri için kiralanan konaklarda oturmuşlardır.¹⁶³ Valilerin eyalet merkezlerinde hükümet işlerini gördükleri, kapı halkının bir kısmını barındırdıkları konakları

¹⁶⁰ *Sâlname-i Vilâyet-i Ankara*, 1320/1902-1903. 15.defaa

¹⁶¹ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara, 2006, s, 28.

¹⁶² Ortaylı (2000), s, 124.

¹⁶³ Çadırcı (1991), s, 17.

vardır. Valilere bazen kiralık konakların tahsis edildiği, bazen ise eyalet halkı tarafından hükümet konağı olarak kullanılmak üzere konak satın alındığı veya inşa edildiği de olurdu. Valilere tahsis edilen konakların onarım, bakım, ısıtma giderleri eyalet halkı tarafından karşılanmıştır. Çadırcı, bu hususa örnek olarak Konya kentinin dışında Çimenlik adı verilen yerde, 1804 yılında göreve başlayan, Kadı Abdurrahman Paşa'nın valilik için inşa ettirdiği saraydan bahseder. Sarayın tamiri için harcanan meblağ, Akşehir, Aksaray, Niğde, Kırşehir, Beyşehir ve merkez sancak olan Konya arasında bölüştürülmüştür.¹⁶⁴ XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, bu uygulamada bir takım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Özellikle Tanzimat'ın ilanı ile başlayan yeniden yapılanma sürecinde ayrı kamu binaları oluşturulmaya çalışılmış, başlangıçta bu binaları hemen inşa etmek mümkün olmadığı için, ya mevcut binalar kullanılmış ya da yeni binalar kiralanmıştır.¹⁶⁵

Tıpkı Konya gibi, Ankara'da da devlet tarafından yaptırılmış, kente gelen her sancakbeyi ve kadının görev yaptığı belli bir saray ve mahkeme binasının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bölge yöneticilerinin yaşadıkları yer, aynı zamanda kamu işleri için de kullanılmaktadır. Özdemir, 1819 tarihli bir kadı sicilinde Ankara ve Çankırı mutasarrıfı Vezir Seyyit Mehmed Galib Paşa'nın, Tülice mahallesinde büyük bir sarayda ikamet ettiği kaydına rastlamıştır. 1821 yılına gelindiğinde, Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı olarak atanan Mehmed Rüştü Paşa, bedeli kent halkından karşılanmak üzere, bir konak kiralanmasını istemiştir. 1823 yılında ise, Ankara ve Çankırı Mutasarrıflığı yapmakta olan Mehmed Emin Paşa, kiralanın vali konağının tanziminin yapılmasını istemiştir. Özdemir, bu belgelere dayanarak kent yöneticisi konumunda olan mutasarrıfların Tülice Mahallesinde kiralık konaklarda ikamet ettiğini ortaya koymuştur. 1824 tarihinde, bu usulde bazı değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Aynı mahallede bulunan el-Hac Abdi Paşa Konağı, Ümmühan Hanım isimli biri tarafından vali konağı olmak üzere satılmış ve bu konak uzun yıllar Ankara'nın yönetildiği yer olmuştur. Sonuç olarak, 1824 tarihinden itibaren, Ankara ve Çankırı mutasarrıfları ile vilayet halkı kiralık konaklarda yaşamak zorunda kalmamışlar, devlete ait sürekli olarak oturabilecekleri bir binaya kavuşmuşlardır.¹⁶⁶ Osmanlı arşiv belgelerinden takip edildiği üzere, Ankara'daki mevcut hükümet konağının ilk tamiri 1848 yılında

---

¹⁶⁴ Çadırcı (1991), s. 20.

¹⁶⁵ Nurcan Yazıcı, 'Trabzon Örneğinde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hükümet Konağı Binaları', *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, v. 1/5, 2008. s. 946.

¹⁶⁶ Özdemir (1986), s.45-46.

gerçekleştirilmiştir. Yapılan keşif sonucunda, tamirat için gerekli olan paranın elli bin kuruş tuttuğu anlaşılmış ve merkezden bunun için bütçe ayrılması istenmiştir.¹⁶⁷

Ankara'daki hükümet konağı devlete ait iken, kente bağlı çeşitli kazalardaki yöneticiler, kiralık konaklarda yaşamaya devam etmişlerdir. 1872 tarihli bir arşiv vesikası, Ankara vilayetine bağlı ilçelerde bulunan konaklar için ödenmesi gereken kira bedelleri ile ilgilidir. Vilayetteki hükümet konaklarının kira bedelleri on üç bin sekiz yüz altmış kuruş tutmaktadır. Ancak ödenmesi gereken bu paranın H.1288 senesi bütçesinde kira masrafı için yeterli tahsisat ayrılmadığı görüldüğünden, eksik kalan meblağ için H.1289 senesi bütçesinden karşılanmasına karar verilmiştir.¹⁶⁸ Bu bilgiler, hala kiralık konak kullanımının devam ettiğini göstermektedir.

Bir başka arşiv belgesi, 1883 yılında Ankara hükümet konağının içinde yer alan harem dairesinde ortaya çıkan yangınla ilgilidir. Harem dairesinin yeniden yapımı için, belediye tarafından kiraya verilmekte olan beylik çayırından elde edilen kırk bin beş yüz on beş kuruş tahsis edilmiştir.¹⁶⁹ Hükümet dairesi içinde bulunan yerlerin tekrar inşası ve gerekli olan tamiratlar için, yine kent içinde çözüm yaratmaya çalışılması oldukça yaygın bir durumdur. Öte yandan, bu hususta öngörülen her uygulamanın muhakkak merkeze onaylatılması gerektiği de belirtilmelidir. Yöneticiler, merkezin onayı olmadan imar işlerine bizzat karar verme yetkisine sahip değildir. En basit konularda alınacak kararların dahi merkezin izni olmadan yapılamaması, Tanzimat ile başlayan merkezleşmenin hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir.

1892 yılına gelindiğinde, Ankara hükümet konağının artık oldukça yıprandığı ve giderek genişlemekte olan yerel yönetim bürokrasisi için yeterli olmadığı anlaşılmıştır. İlk kez, bu yıl içerisinde yeni bir hükümet konağı yapımı düşünülmeye başlanmıştır. Ankara Valisi Abidin Paşa¹⁷⁰ tarafından merkeze gönderilen bir yazıda, hükümet konağının yeniden inşası için yetenekli bir kalfa gönderilmesi istenmiştir. Mevcut konağın oldukça harap olduğunu belirten Vali, trenin Ankara'ya gelmesiyle beraber pek çok yabancı ziyaretçinin burada olacağını söyler. Konağın harap durumda olmasının uygun olmadığını belirtip, yeni bir

¹⁶⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (Bundan sonra B.O.A. kısaltmasıyla), İrade Dâhiliye, 175/9425, 14 Receb 1264/16 Haziran 1848.

¹⁶⁸ B.O.A., İrade Dâhiliye, 659/45844, 17 Ramazan 1289/18 Kasım 1872.

¹⁶⁹ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 1335/14, 28 Rebîü'âhir 1300/08 Mart 1883.

¹⁷⁰ Abidin Paşa, 1843 yılında Preveze'de doğmuştur. Edirne, Erbaa ve Tekfurdağı mutasarrıflığı görevlerinde bulunmuş, daha sonra Adana valisi olarak görev yapmıştır. Sırasıyla Sivas ve Ankara valiliğinde bulunmuştur. 1886 yılından 1893 yılına kadar Ankara'da görev yapan Abidin Paşa, buradan Cezayir-i Bahr-i Sefid'e vali olarak gönderilmiştir. İstanbul'da 1906 yılında vefat etmiştir. Suavi Aydın, vd., *Küçük Asya'nın Bin Yüzü*, Ankara, 2005. s.201-202

konak inşası için altı yüz bin kuruş gerektiğini belirtir.¹⁷¹ Ayrıca bu masrafın o yılın bütçesinden değil, bir önceki sene bütçesinden karşılanabileceğini de öngörmüştür. Kısa bir süre sonra, merkezden gelen bir yazıyla Ankara'ya keşif için bir kalfa gönderileceği bildirilir. Merkezden görevlendirilen Resimci Bedros Kalfa'nın dört bin kuruş harcırah ile Ankara'ya gönderilmesi kararlaştırılmış,¹⁷² bu paranın 1310 senesi bütçesi içerisinde, Dâhiliye Zuhûrât Tertibi kaleminden ödeneceği belirtilmiştir.¹⁷³

1892 yılında artık harap durumda olan Ankara hükümet konağının yeniden yapımı düşünülmeye başlanmış, ön çalışmalar yapılırken eski konak tamirden geçirilmiştir. Bu tamirler için aynı yıl içinde on altı bin kuruş masraf yapıldığı, bu masraflar için hazırlanan keşif defteri ve açık eksiltme (münakasa) pusulasının merkeze gönderilerek onaylatıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁴

Resim-9: Ankara Kentine İlk Trenin Ulaşması¹⁷⁵

¹⁷¹ Abidin Paşa'nın söz konusu yazıda, ifadelerinden bazıları şöyledir: "... Ankara'da hükümet konağı gayet harap ve zık olub memurin-i bendelerinin çekdikleri ıstırab şöyle dursun saye-i ümrân-vaye-i cenâb-ı cihan-bânide şimendüferin takarrübüyle her bar ecnebinin gelmekte oldukları misüllü şimendüferin Ankara'da resm-i güşâdında da pek çok ecnebi geleceği mühendisler tarafından ifade olunmuş ve merkez-i vilayetde böyle bir hükümet konağı ezher-i cihet gayr-i münâsib olacağı bedidâr bulunmuş olduğundan..." B.O.A., İrâde Dâhiliye, 1278/100577, 12 Zi'l-ka'de 1309/08 Haziran 1892.

¹⁷² B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 25/1858, 01 Zi'l-hicce 1309/27 Haziran 1892.

¹⁷³ "Şimdiye kadar inşâ olunan hükümet konakları için mahâllerince icrâ edilen keşf ve münakasası mûcibince mühendis ve kalfa ücretleri dahi dâhil olduğu hâlde her kaç gurûşa balığ olur ise irâde-i seniyyesi istihsâl edilerek mahâlline mezûniyet verilmekte olduğu cihetle..." B.O.A., Dâhiliye Mektûbî, 10 Muharrem 1310/04 Ağustos 1892.

¹⁷⁴ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemi., 21 Cemâziye'l-evvel 1310/11 Aralık 1892.

¹⁷⁵ Servet-i Fünûn, C.IV, S.94, 17 Kânûn-u evvel 1308/29 Aralık 1892.

1892 yılından itibaren inşa çalışmalarına başlanmış olan Ankara hükümet konağından kent halkının haberdar olmasıyla, yapının kent yerleşimi içindeki konumu tartışma konusu yaratmıştır. 18 Ocak 1893 tarihinde toplam 400 kişinin imzası bulunan bir arz-ı mahzar merkeze gönderilerek, hükümet konağının belediye bahçesinde değil, Ahi Elvan Cami civarında bulunan boş arsada yapılması istenilmiştir.¹⁷⁶ Halk, bazı emlak sahiplerinin kendi menfaatleri doğrultusunda konağın bahsi geçen yerde yapılmasını istediğini düşünmektedir. Hatta konağın orada yapılmasının devleti maddi zarara uğratacağını belirtmişlerdir. Devletin gereksiz yere bin liradan daha fazla para ödeyeceğini, aynı zamanda yeni yollar açmak zorunda kalmasıyla beraber bu zararın yükseleceğini bildirirler. Bundan dolayı havası güzel olan belediye bahçesi yakınlarına inşa edilmesinin çok daha doğru olduğu, üstelik buranın istasyona yakın olduğu ifade edilmiştir.¹⁷⁷ Hükümet konağının nerede yapılacağı ile ilgili bu tartışmalar yaşanırken, merkezi hükümet ani bir kararla yeniden yapılması düşünülen hükümet konağından vazgeçmiştir. Hükümet konağı inşasının ertelenmesinde yapının lokasyonu ile ilgili tartışma etkili olmuş olmalıdır. Bir de halk tarafından gönderilen mahzarlarda yapılması düşünülen yerin uygun görülmemesi merkezi yönetimi inşaat işini ağırdan alıp, daha ayrıntılı bir şekilde düşünüp karar vermesine yol açmış olabilir. Sene sonuna doğru ise, mevcut hükümet konağının tamir edilmesi ile ilgili bir mazbata yazılıp, yeni hükümet konağı inşası üzerindeki münakaşalara son verilmek istenmiştir.¹⁷⁸

1894 senesi ise mevcut hükümet konağının tamiratları ile geçmiştir. Sadece Ankara ahalisi geçen sene göndermiş oldukları hükümet konağının yapılması düşünülen yer ile ilgili, içeriği aynı olan yeni bir mahzarı merkeze göndermiştir.¹⁷⁹ 14 Şubat 1894 tarihli bir arşiv belgesinden anlaşıldığına göre, ilk olarak hükümet konağı etrafında bulunan yapıların tamirine ihtiyaç duyulmuştur. Hükümet konağı avlusunda yer alan evkaf, nüfus, Defter-i hakani ve orman kalemleri binalarının tamire muhtaç bir halde olduğu belirtilmiş, masrafların gelecek senenin bütçesinden ödenebileceği bildirilmiştir.¹⁸⁰ 4 Kasım 1894 tarihli bir başka belgede ise, yine Ankara Hükümet Konağı tamirinden bahsedilmekte, yapılan keşif sonunda tamir için 264.419 kuruş masrafın gerekli olduğu söylenmektedir. Bu masrafın karşılanması

¹⁷⁶ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemi, 2043/89, 29 Cemâziy'e-lâhir 1310/18 Ocak 1893.

¹⁷⁷ B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 157/11716, 01 Şabân 1310/18 Şubat 1893.

¹⁷⁸ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 1341/35, 11 Safer 1311/ 24 Ağustos 1893.

¹⁷⁹ B.O.A., Şûrâyı Devlet Belgeleri, 1342/17, 08 Zi'l-hicce 1894/12 Haziran 1894.

¹⁸⁰ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemi., 206/17,0 8 Şabân 1311/14 Şubat 1894.

konusu merkezi idarenin çeşitli birimleri tarafından ele alınmış, hatta Maliye Nezareti'nden de bu hususta bir yazı çıkarılmıştır.¹⁸¹

1895 yılına gelindiğinde daha önce inşası ertelenmiş olan hükümet konağının, tekrar yapılması gündeme gelmiştir. 1897 yılında Ankara Hükümet Konağının inşasının tamamlanmış olduğunu görmekteyiz. İnşası tamamlanan hükümet konağı, iki katlı ve kırk odalı bir yapı olarak 404.000 kuruşa mal olmuştur.¹⁸² Günümüzde Ankara Hükümet Konağı'nın mimarının bilinmediği ifade ediliyorsa da Resimci Bedros Kalfa'nın hükümet konağı inşası için kendisine verilen görevi tamamlamış olabileceği tahmin edilebilir.

3.3. Ankara Hükümet Konağı Çevre Yapıları

Ankara Hükümet Konağı merkezli kamu sitesinin oluşumu, idare merkezinin hükümet konağına taşınmasıyla beraber başlanmış değildir. XIX. yüzyıl başlarında vali konağı olarak satın alınan Hacı Abdi Paşa Konağı'nın (1824) etrafında başlayan kamu sitesi oluşumu XX. yüzyıl başlarına kadar sürdürmüştür. Vilayetin idare merkezi etrafında kentin daha kolay yönetilmesi için çeşitli birimler oluşturulmuştur.

Tanzimat reformları doğrultusunda kentlerde belediyeler de kurulmuştur. Ankara'da mevcut olan belediye binasının yerine, 1884 yılında yeni bir yapının inşasına karar verilmiştir. Ayrıca belediye adına bir tane kiraathane, bir eczane, bir lokanta ve birkaç dükkân inşa edilmek istenmiştir. Bu binaların yapılması için kentin işlek bir mevkiinde 16.000 kuruş karşılığında bir arsa satın alınmıştır. Bu arsanın üzerindeki binaların yapımı için ise 56.845 kuruş harcanmasının gerektiği hesaplanmıştır. Yeni bir belediye binasının inşasıyla, her yıl ödenen 2.400 kuruşluk kira ücreti ödemek zorunda kalınmayacak, daha önemlisi bu yeni yapı sayesinde yabancıların da sıkça ziyaret ettiği kentin “*şeref ve itibarı tezyîd edilmiş*” olacaktır. Merkezi hükümet, Ankara belediye binasının devletin gücüne uygun, sağlamlığına dikkat edilerek inşa edilmesini istemiş, bunun için belediye dâhilinde biri Müslüman, biri Hristiyan olmak üzere iki belediye meclis üyesinin kontrolü altında binanın yapılmasına karar verilmiştir.¹⁸³ Görüldüğü üzere, yerel yönetimler için kiralanan binalar sadece hükümet konakları ile sınırlı değildir. Kent içinde devlete ait çeşitli birimlerin kullandığı binalar için de

¹⁸¹ B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 509/38150, 05 Cemâziye'l-evvel 1312/04 Kasım 1894, B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 509/38150, 05 Cemâziye'l-evvel 1312/04 Kasım 1894, B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 489/36652, 06 Receb 1312/07 Ekim 1894.

¹⁸² B.O.A., Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Mu'âmelât Komisyonu, 14/38, 06 Cemâziye'l-evvel 1315/ 03 Ekim 1897.

¹⁸³ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri 1338/7, 17 Şaban 1301/12 Haziran 1884.

kiralama usulüne gidilmiştir. Aşağıda İstasyon caddesinde, belediyeye bağlı birimlerden biri olan, Belediye Gazinosu görülmektedir.

Resim-10: Ankara'da Belediye Gazinosu¹⁸⁴

1886-1894 yılları arasında Ankara'da vali olarak bulunan Abidin Paşa, kentin onarımına, bayındırlık ve imar çalışmalarına ağırlık vermiştir. Kentin dışında kendisinin oturması için yaptırdığı köşkün bulunduğu semt hala onun ismiyle anılmaktadır. Ankara Sultanisi, Hamidiye Sanayi Mektebi, Gureba Hastanesi bu dönemde yapılmıştır. Ayrıca Elmadağ'dan su getirilmiş ve bu su Kale'ye ulaştırılmış, vilayet içinde kilometrelerce yol yapılmış ve ıslah edilmiştir.¹⁸⁵

Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımına başlanması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. 1856 yılında yapımına başlanan İzmir-Aydın demiryolu hattı ile trenle ulaşım ülke içerisinde varlığını göstermeye başlamıştır. Ankara tren yolu yapımı için yüzyılın sonlarını beklemek zorunda kalınmıştır. Kentteki ekonomik hayatı hareketlendirip canlı tutmak isteyen halk tren yolu yapımı için 20 Ekim 1885 tarihinde Ankara Vilayet Gazetesi aracılığı ile padişaha açık bir dilekçe sunmuşlardır. Bu dilekçede kentin demiryoluna duyduğu gereksinim dile getirilmiş ve traversler için gerekli ağacın yarısının Ankara halkı tarafından sağlanabileceği belirtilmiştir. Kentin bu talebi, ancak üç yıl sonra hayata geçirilebilmiştir. Demiryolunun inşası 1888'de Württembergische Vereinsbank'ın Müdürü Alfred Kaulla'ya

¹⁸⁴ *Sâlname-i Vilâyet-i Ankara*, 1320/1902-1903. 15.defaa

¹⁸⁵ Ankara Büyükşehir Belediyesi, *Bir Zamanlar Ankara*, Ankara, 2012. s.20

verilmiş, raylar ise 1892 yılının Aralık ayında Ankara'ya ulaşmıştır. Ankara Valisi Abidin Paşa demiryolu tamamlanmadan, halkın katkıları ile istasyona ulaşan, karayolu bağlantılarını hazırlatmıştır.¹⁸⁶1892 yılında Ankara'ya ulaşan demiryolunun bittiği yerde, taştan yapılmış iki katlı bir istasyon binası, bir yönetim binası, otel olarak kullanılan başka bir bina ile birkaç ambar bulunuyordu. Ankara'ya demiryolunun ulaşmasından sonra istasyon civarına çeşitli binalar yapılmaya başlanmıştır. Bazı şahısların 1893 yılında istasyon civarındaki arazi üzerinde bina inşası için izin istemeleri dikkat çekicidir.¹⁸⁷1893 yılında Ankara Adliyesi evraklarının korunması için yeni bir mahzen inşası istenmiştir. Mahzen inşası için 14.066 kuruş gerekmektedir. Bunun için merkez ile gerekli paranın temini için mütalaa yapılmıştır.¹⁸⁸1897 senesinde, yeniden yapılmış olan Ankara hapishanesinin masrafında dair 1312 senesi bütçesinde yer olup olmadığı sorulmuştur. Toplam 256.151 kuruş masrafla binanın yapımının tamamlandığı bilinmektedir. Ancak bütçenin bu parayı karşılayıp karşılamayacağı bilinmemektedir.¹⁸⁹Hükümet konağı eksenli idari binaların yerleşim düzeni içerisinde telgrafhane ve postane de bulunmaktadır. Özellikle bu iki birimin hükümet konağına yakın bir şekilde yapılmasına dikkat edilmiştir. Böylelikle idari yöneticiler merkez ile daha sık iletişim halinde olacak, merkezde taşradaki etkisini idarecilere fazlasıyla hissettirecektir.

27 Nisan 1888 tarihli bir evrakta önceden kararlaştırılmış olan hastane ve ıslahhane inşası ile tulumba tedariki ve memleket sandığı açılışları hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bu belgeye göre, tulumba tedariki ve memleket sandığı açılışı için gerekli bütçenin olmadığı görülmektedir. Ayrıca ıslahhane yapımını bütçede gerekli paranın bulunmamasından dolayı ertelenmesi istenmiştir. Memleket sandığı ve tulumba tedariki için, boş arazilerdeki çalılıklar temizlenerek ziraata açılması istenmiştir. Böylelikle buradan gelecek hasılat ile tulumba tedariki ve memleket sandığı açılışı sağlanmak istenmiştir.¹⁹⁰

3.4.Konya'nın Tarihsel Gelişim Süreci

Konya kenti, aynı adı taşıyan ovanın batı kısmında, denizden 1000 metre civarında yüksekliği olan düzlük üzerinde kurulmuştur. Kentin ilk yerleşim yerinin küçük bir yükselti olan Alaeddin Tepesi olduğu tahmin edilmektedir. Konya adının Frig dilindeki 'Kawania'dan geldiği ve bunun 'Konion' şekline dönüştüğü, daha sonra Roma ve Bizans

¹⁸⁶ Ankara Büyükşehir Belediyesi (2012), s.20

¹⁸⁷ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 2604/17, 18 Safer 1311/31 Ağustos 1893.

¹⁸⁸ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 2607/32, 18 Safer 1311/ 31 Ağustos 1893.

¹⁸⁹ B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 908/68047, 12 Ramazân 1314/14 Şubat 1897.

¹⁹⁰ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 1332/25, 15 Şabân 1305/27 Nisan 1888.

döneminde ‘*Ikonium*’ olarak geçtiği belirtilir. İslam coğrafyacılarının eserlerinde kentin adı ‘*Küniye*’ şeklinde geçer. Bu yazılış ilerleyen yıllarda ‘*Konya*’ olarak değişmiş ve günümüze kadar kullanımı bu şekilde devam etmiştir.¹⁹¹

Konya’nın ticaret yollarının kesiştiği bir coğrafyada bulunması, kentin tarih boyunca öneminin azalmadan devam etmesine neden olmuştur. Düz bir sahada kurulan Konya, ticaret açısından önemli bir yol şebekesinin üzerinde yer alıyordu. Bursa’dan Şam’a giden yol Konya’dan geçiyordu. Suriye’den gelen bir diğer ticaret yolu, Kayseri ve Aksaray üzerinden geçerek Konya’ya bağlanıyordu. İran’dan gelen yol ise Erzurum, Erzincan, Sivas ve Kayseri üzerinden buraya ulaşıyordu. Deniz bağlantılı olarak Alanya Limanı’ndan kalkan kervan, Toros geçitleri aracılığıyla Konya’ya geliyordu. Kuzeydeki Samsun ve Trabzon Limanları, Amasya, Tokat ve Ankara üzerinden Konya’ya gelmekteydi. İzmir, Aydın ve İstanbul üzerinden gelen ticaret kervanları Afyon üzerinden bu kente ulaşmaktaydı. Kent bu özelliklerinden dolayı, her yönden gelen yolların geçtiği bir transit merkez olarak kabul edilmektedir.¹⁹²

Çok eski bir yerleşme yeri olan ve çevresinde İlkçağlara ait yerleşim izlerine rastlanan Konya’nın Antikçağ tarihi hakkında yeterince bilgi yoktur. Buranın M.Ö. XV. yüzyılda Hitit hâkimiyeti altında kaldığı, ardından Frig idaresine girdiği ve sonra da Lidyalılar tarafından ele geçirildiği sanılmaktadır. Bir süre M.Ö. VI. yüzyılda Pers egemenliği altında kalan kent, daha sonra Roma hâkimiyetine geçmiş ve İmparatorluk ikiye ayrılana kadar Roma İmparatorluğu sınırları içinde kalmıştır. Bizans İmparatorluğu’nun önemli kentlerinden olan Konya, M.S. VII. yüzyılın ortalarından itibaren Arap ordularının hedefi olmuştur. Önce Emeviler, daha sonra Abbasiler’in hâkimiyetine girmiştir.¹⁹³

Konya coğrafi yapısı nedeniyle, tarihin hiçbir devrinde küçük bir yerleşim yeri olmamış, hemen hemen bütün devirler de kent olma özelliğini sürdürmüştür. Bizans döneminde kalabalık olmasa da önemli bir kent yerleşimidir, nüfusunun önemli bir kısmı, batıdaki sarp kalelerin himayesinde, Meram civarındaki vadi içlerine çekilmiştir. Bu dönemde kentin savunması Gaballa-Kavale kalesi tarafından sağlanmaktadır.¹⁹⁴ Türklerin Anadolu fetihleri esnasında akıncılar, ilk olarak 1069 yılları tarihinde Konya önlerinde görülürler. 1073

---

¹⁹¹ Tuncer Baykara, ‘Konya’, *İslam Ansiklopedisi*, C.XXVI, İstanbul, 2002. s.182

¹⁹² Said Öztürk, ‘Osmanlı Döneminde Konya Ekonomisine Dair Tespitler’, *Osmanlı Döneminde Konya*, Konya, 2003. s.93

¹⁹³ Baykara (2002), s.182-183

¹⁹⁴ Tuncer Baykara, ‘Anadolu Selçukluları Döneminde Konya’, *Tarih ve Kültür Başkenti Konya*, Konya, 2003. s.20

yılında kentin fethi gerçekleşmiştir. Konya kentine, daha doğrusu kalesine 50 Türk ailesi yerleştirilmiştir. Sonradan Alaeddin Tepesi diye anılacak olan kaleye yerleştirilen Türkler, kendilerine tahsis edilen, çevredeki bazı köylerden alınan vergilerden oluşan gelirler ile geçiniyorlardı. Konya kalesi, bu ilk dönemde ülke içlerini koruyan sıradan bir kale özelliği gösterir. Fakat Konya, 1096 sonrası, İznik'in Anadolu Selçuklu egemenliğinden çıkması sonucunda, Selçuklu ailesi tarafından, Larende ve Aksaray yerine taht şehri seçilmiş, böylece önemli bir gelişim sürecine girmiştir. Konya Kalesi, Selçuklu ailesinin idare merkezi olmasından dolayı, kalabalık bir insan kitlesine ev sahipliği yaptığı görülür. Konya Anadolu Selçuklu döneminde, özellikle baba-oğul iki Selçuklu sultanı zamanında, büyük bir gelişim gösterip tam bir kent konumuna ulaşmıştır. I. Mesud (1116-1155) ve II. Kılıçarslan'ın (1155-1192) idaresi döneminde buradaki Türk nüfusu genişlemiştir. Bizans İmparatorluğu'nun kenti geri alma çabaları, 1176 yılındaki Miryakefalon savaşı ile son bulmuştur. Aynı zamanda III. Haçlı Seferi dikkatli stratejiler sayesinde az hasarla atlatılmıştır.¹⁹⁵

Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'ın 1096 yılında Konya'yı başkent yapmasıyla burada önemli bir imar faaliyeti görülür. Konya'nın en önemli yapıları arasında Konya surları gelmektedir. Konya'da iç ve dış sur olma üzere iki sur vardır. Konya'nın merkezinde Alaeddin Tepesi'nde bulunan iç surun, ne zaman ve kim tarafından yapıldığı tam olarak tespit edilememiştir. Dış surun ise Alaeddin Keykubat (1220-1237) döneminde yaptırıldığı bilinmektedir. Anadolu'nun sık sık haçlı saldırılarına uğraması ve Konya'yı diğer tehlikelerden koruyabilmek için kenti surlar ile çevirmek zorunluluğunu hisseden Alaeddin Keykubat, tahta geçer geçmez surların inşasına başlamıştır. 12 kapısı bulunan bu surların etrafı hendekler ile çevrilmiş, böylelikle dışarıdan gelecek tehlikelere karşı önlem alınmak istenmiştir.¹⁹⁶

Anadolu Selçuklu döneminde Konya, yerleşme ve ulaşım sisteminin odak merkezi durumundaydı. Bu durum kentin yönetim merkezi olmasıyla da açıklanabilir. Bu dönemde Orta Asya ve İran ile İslam kültürlerinin etkisi altında pek çok yapı inşa edilmiştir. Saray, köşk, ulucami, medrese gibi idari ve sosyo-kültürel işleve sahip ilk anıtsal yapılar, Konya'ya Anadolu-Türk kent modeline uygun örnek bir tipoloji kazandırmıştır.¹⁹⁷ Moğolların Anadolu üzerine yaptıkları seferden sonra, Konya kentinin içinde bulunduğu topraklar Karamanoğlu

---

¹⁹⁵ Baykara (2003), s.24

¹⁹⁶ Sebahattin Ağalıdağ, 'Eski Konya Savunması (Surlar ve Kapılar)', İpekyolu, c.III, Konya 2003, s.107-110. Ayrıca Anadolu Selçuklu Devleti ve Karamanoğlu Beyliği döneminde Konya'daki yapılar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim, Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya, 1964. s.39-81

¹⁹⁷ Koray Özcan, 'Anadolu'da Toprak-İnsan İlişkileri Üzerinde Bir Araştırma Selçuklu Çağında Konya Kent Peyzajı', *Yeni İpekyolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı VII*, Konya, 2004. s.84

Beyliğinin hakimiyetine girmiştir. Kent, Osmanlı Devleti'nin fethine kadar Karamanoğulları Beyliği'nin önemli merkezlerinden biridir.

Fatih Sultan Mehmet döneminde 1467 yılında kesin olarak Osmanlı hakimiyetine giren Konya, Karaman Eyaleti'nin merkezi olarak Osmanlı sultanlarının önem verdiği kentlerden biridir. 1563 yılına kadar Osmanlı şehzadelerinin kentin yönetiminden sorumlu kişiler olarak atanmış olmaları verilen önemi açıkça ortaya koyar. Niğde, Aksaray, Beyşehir, Kırşehir, Kayseri ve Akşehir sancaklarının oluşturduğu eyaletin merkezi olan Konya aynı zamanda paşa sancağı statüsündedir.¹⁹⁸

XIX. yüzyılın başlarında da Konya siyasi olarak eyalet merkezi durumundaki konumunu korumuştur. 1832 yılında Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatında yapılan bir düzenleme ile müşirliklerin kurulması kararlaştırılmış, Konya Karaman Eyaleti bünyesinde müşirlik merkezi olarak yer almıştır. “Redif-i Mansure-i Konya Müşirliği” ismini taşıyan ve Konya, Akşehir, Beyşehir, İçel, Niğde ve Aksaray sancaklarını içine alan müşirliğe ilk olarak Karaman Valisi Hacı Ali Paşa atanmıştır.¹⁹⁹ 1846 ve 1847’de yayınlanan Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’de, Osmanlı Devleti’nin 39 eyaletten oluştuğu ve Konya’nın Karaman Eyaleti’nin merkez sancağı konumunda olduğu görülür. 1867 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile Karaman Eyaleti lağvedilmiş, Konya, İçel, Niğde, Isparta ve Teke sancakları olmak üzere beş sancaktan oluşan Konya Vilayeti kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nin idari taksimatında Konya Vilayeti büyük ve önemli bir kent olarak kabul edilmiş ve birinci sınıf valilikler arasında dahil edilmiştir. Bu doğrultuda, valilik yapan kişilerin maaşı 15.000 kuruş olarak belirlenmiştir.²⁰⁰

---

¹⁹⁸ Konyalı (1964), s.114

¹⁹⁹ Çadircı(1991), s.15-16

²⁰⁰ Osman Akandere, “Konya Vilayet Salnamelerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Sancağının İdari ve Mülki Yapısı”, ed. Y. Küçükdağ, *Osmanlı Döneminde Konya*, Konya, 2003. s.17-19

Resim-11: Konya Kenti Manzarası²⁰¹

3.5.Osmanlı'da Yönetim Anlayışında Değişim: Konya Hükümet Konağı

Anadolu Selçuklu Devleti'nden kalan Sultan Alaeddin Sarayı ya da Konya Köşkü adı verilen saray, hem Anadolu Selçuklu Dönemi'nde hem de Osmanlı Devleti'nde uzun bir süre idare merkezi olarak kullanılmıştır. Gayet sağlam bir yapı olan Sultan Alaeddin Sarayı, XVII. yüzyıla gelindiğinde terk edilmiş ve yıkılmaya yüz tutmuştur. Hatta çeşitli yerlerde kullanılmak üzere harabesinden taş ve mermerler alınmaya başlanmıştır. XVII. yüzyıla kadar Osmanlı valilerinin bu sarayı kullandığı tahmin edilmektedir. Sarayın yıkılmaya yüz tutmasıyla, Konya'ya tayin olan beylerbeyleri, “Bedelci Mehmet Ağa Sarayı” ya da “Beylerbeyi Sarayı” adıyla bilinen yerde yaşamaya başlamışlar, burayı aynı zamanda idare merkezi olarak kullanmışlardır.²⁰² Osmanlı döneminde beylerbeyine ait olarak bilinen ilk saray olan Bedelci Mehmet Ağa Sarayı, Devle mahallesinde bulunmakta idi. Günümüzde kullanılan hükümet konağının bulunduğu yerde yaptırılmıştır. Çeşitli tamiratlardan geçirilerek, uzun bir süre kentin idare merkezi olmuştur.²⁰³

²⁰¹ Servet-i Fünun, c.XXXII, S.819, 21 Kânûn-u evvel 1322/03 Ocak 1907.

²⁰² Bayram Ürekli, “Konya Beylerbeyi Sarayı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.7, 2002. s.161-187

²⁰³ Ürekli (2002), s.164

Kadı Abdurrahman Paşa tarafından 1807 yılından yaptırılan yeni bir konak, Konya kentinin dışında Çimenlik adı verilen yerdedir. Konya kentinin ortasında bulunan hükümet konağı, eski, harap ve ahşap bir bina olduğundan paşa kendisine karşı yapılacak olan saldırılardan korunmak için yeni bir bina yaptırma ihtiyacı hissetmiştir. Bu nedenle Konya dışında bir saray yaptırmanın daha uygun olacağına karar vermiştir. Kadı Paşa Sarayı devletten alınan yüz bin kuruşla yaptırılmıştır. Fakat bu para daha sonra Karaman eyaletine bağlı yerlerden tahsil edilmiştir. Aynı şekilde sarayın tamir edilmesi gerektiğinde de eyalete bağlı kazalarla, valiye ödenen ücretler arasında paylaştırılmıştır. 1820 yılında tamirden geçen saray, kentten uzak bir mesafede bulunması kent halkı için bazı güçlükler ortaya çıkarmıştır. Bu durum sarayın 1843 yılında kışlaya çevrilmesine kadar devam etmiştir. 1843 yılında kent merkezinde bulunan bir konak yeni idare merkezi olmuştur. 17 odası bulunan bu binanın bir mahzeni, bir hapishanesi, haremlik ve selamlık daireleri bulunmaktaydı. Eski Beylerbeyi Sarayı olan vali konağı, 1885 yılında yıktırılarak yerine, kale duvarlarının taşları da kullanılarak bugünkü hükümet konağı yaptırılmıştır.²⁰⁴ İşte 11 Şubat 1861 tarihinde tamir gören konak bugün kullanılan konak olmamalıdır. 1885 yılında yapılacak olan konağa kadar kullanılan mevcut hükümet konağının harem dairesinin sokak tarafında bulunan duvar ile bazı yerlerinin harap bir halde olduğunu görmekteyiz. Bunların tamirâtı için toplam 12.000 kuruş gerekmektedir. Bu ücretin ertelenmeden ödenmesi istenmektedir. Ayrıca hapishane ve kışlanın da tamire ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁵

Bazı tamiratlarla beraber bir süre daha varlığını sürdüren hükümet konağı daha sonra bir yangın sonucu kullanılamaz hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak hükümet konağında çalışan memurlar için uygun bir bina aranmış ve çeşitli binalara yerleştirilmek zorunda kalınmıştır. Bu durumun uygun görülmemesinden dolayı acil olarak bir konak inşa edilmesi istenmiştir. Konak yapımı için ise pek çok finansman seçeneği düşünülmüştür. Yarı kâgir olarak yapılacak olan bu konağın masraflarının karşılanması için Konya merkezi ile beraber etrafında bulunan sancaklarda çeşitli mülk satışları için düzenlenen müzayedelerin yapılması istenmiştir. Ayrıca zahire ihracından gelecek para ile beraber devlete ait arazilerden peşin alınan kiraların kullanılması ayrı bir seçenek olarak değerlendirilmiştir. Merkez vilayeteki belediye sandığı ile etrafındaki yerlerde bulunan eski binaların satılmasından gelecek paranın da hükümet konağı inşasında kullanılması düşünülmüştür. Tüm bunlar merkeze bir telgraf ile bildirilmiş ve aynı zamanda yukarıda belirtilen seçeneklerin hangisinin uygun olduğunun

²⁰⁴ Hamit Şafakçı, “Kadı Paşa Sarayı”, *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2013. s.103-110

²⁰⁵ B.O.A., İrâde Meclis-i Vâlâ, 443/19703, 30 Receb 1277/11 Şubat 1861.

kararlaştırılması istenmiştir. Aynı zamanda gerekli keşif yapılarak, bir keşif defteri hazırlanmıştır. Ayrıca inşaat bitinceye kadar yeni bir yerin kiralanması gerektiğine karar verilmiştir.²⁰⁶

Sonraki yıllara ait arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere, idari merkez ve vali ikametgahı olarak, Tabip Hava(?) Efendi'nin binası hükümet konağı yapılarına değin kullanılmıştır. Buraya ödenen aylık beş yüz kuruş kira ile beraber aylık elli kuruşa kiralanmış olan misafirhane için harcanacak olan toplam beş yüz elli kuruşa müsaade edildiğine dair bilgi 26 Haziran 1883 tarihli bir belgede karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁷ Vilayet idaresinin kiralık bir yapıda sürdürülmesi ve bazı birimlerinin farklı yerlerde olması halk arasında rahatsızlık oluşturmuştur. Bundan dolayı yeni bir hükümet konağının yapımı elzem duruma gelmiştir. Nitekim 26 Haziran 1863 tarihli bir arşive belgesinde şu ifadeler bu hususu açıkça ortaya koymaktadır:

“bundan altı sene mukaddem muhterik olarak şimdiye kadar inşâ olunamadığı cihetle yine bizim umûr-u hukûkumuzu tesviye ve muhâfaza ile meşgûl olan memurîn-i mevcûde ahâlimizin himmetine ve devlet-i ebed müddetimizin şan-ı ‘âlisine muvafik olmayacak mahallerde ikamet etmekte ve bazı dâi’reler dahi bezistanda tutulan kira odalarında ifâ-yı vazife eylemekde olduğundan doğrusu şu hâl her tarafda meşhûd ve mesmû’ olan terekkiyât-ı sahiheye karşı kullarını hacil ve şermsâr eylemektedir”²⁰⁸ ifadesi kullanılmıştır.”

Görüldüğü üzere hükümet konağının harap bir halde olması, merkezi yönetimi yeni bir konak arayışına itmiştir. Bu duruma çözüm olarak yeni bir konak kiralanmasına karar verilmiştir. Ancak, kiralanmış olan konağın devletin itibarı için uygun olmadığı belirtilmiş, aynı zamanda idari birimlerin farklı yapılarda bulunmasından duyulan rahatsızlık ifade edilmiştir.

5 Mart 1885 tarihinde çıkan bir irade ile hükümet konağının yapılmasına izin verildiği ve inşaatının bahar ayında başlanılmasına karar verildiği görülmektedir. Merkeze gönderilen mazbatalarda yanmış olan hükümet konağının yerine yenisinin yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Konağın yapımı için toplam yedi-sekiz yüz bin kuruş gerektiği belirtilmiştir. Bu para için halktan alınan yardımın kullanılmasına izin verilmesi ile beraber inşaatın bahar aylarında başlanmasına merkez hükümet tarafından izin verilmiştir. Ayrıca bu inşaat için

²⁰⁶ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemi, 1332/76, 24 Ramazân 1297/30 Ağustos 1880.

²⁰⁷ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 1713/13,0 8 Zi'l-ka'de 1307/26 Haziran 1890.

²⁰⁸ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri 1709/14, Zi'l-ka'de 1307-26 Haziran 1890.

gerekli olan ağaçların ormanlardan alınmasına ve gerekli malzemelerin tedarik edilmesi istenmiştir.²⁰⁹

İnşaatın başlamasından, yaklaşık bir yıl sonra Konya Hükümet Konağı için açılmış olan suyollarının tamiratına ihtiyaç duyulmuştur. Harap bir durumda olan suyollarının tamirinin gerekli görüldüğü anlaşılmış ve bunun için 13235 kuruş gerektiği belirtilmiştir. Akif Paşa'nın valiliği döneminde gerçekleşen suyolları tamiratının 3562 kuruşunun belediye ve mal sandığından ödenmesi istenildiği merkeze bildirilmiştir.²¹⁰ Aynı zamanda hükümet konağı ve hapishaneyi içine alan suyollarının tamiri için, Çeşmeci Hasan tarafından harcanan 243 kuruşun ödenmesi istenmektedir. Ayrıca senelik suyolu masrafları için 600 kuruşun ayrılması gerektiği bildirilmiştir. Ancak masraflar için gerekli bütçenin olmaması, yapılacak harcamanın vilayet bütçesi fazlasından karşılanmasına neden olmuştur.²¹¹

6 Ocak 1888 tarihinde karşımıza çıkan belgede Konya Hükümet Konağı'nın inşasının devam etmesine rağmen eksikliklerinden dolayı geçilemediğini görüyoruz. Bundan dolayı, daha önce de kiralanmış olan Tabip Hava(?) Efendi'nin binasının aylık beş yüz kuruş ile kiralanmış olduğunu görmekteyiz. Hükümet konağının eksikliklerinin giderilmesine kadar olan süre içerisinde kiranın mal sandığından karşılanmamsa izin verilmiştir. Kiralanmış olan bu konak mevcut memurlar için yetersiz olduğundan, elli kuruş daha ilave edilerek bir misafirhane kiralanması gerektiği belirtilmiştir. Bu kiralanmış olan misafirhaneye belediye memurları yerleştirilmiştir.²¹²

28 Temmuz 1889 yılında mevcut hükümet konağının avlu kileri kullanılamaz hale gelmiş bundan dolayı suları dahi içine aldığı belirtilmiştir. Bundan dolayı avlu kileri ile beraber bazı yerlerin tamiri için iki yüz bin kuruşa ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Bunun için gönderilen telgrafta yeni bir konak inşa edilene kadar on beş bin kuruş harcandığı belirtilmiştir. Ancak yukarıda belirtilen paralar merkez için fazla bulunduğundan gerekli keşfin yapılması istenmiştir. Keşif sonrasında ne kadar paranın gerekli olacağının bildirilmesine karar verilmiştir.²¹³

5 Eylül 1889 tarihinde Konya Hükümet Konağı'nın eksikliklerinin tamamlanması için gerekli görülen paranın mal sandığına ödenmesine karar verilmiştir. Ayrıca bu durum için

²⁰⁹ B.O.A., İrade Şûrâ-yı Devlet, 73/4308, 18 Cemâziye'l-evvel 1302/05 Mart 1885.

²¹⁰ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 303/33, 20 Şevvâl 1303/22 Temmuz 1886.

²¹¹ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemi, 1375/83, 05 Safer 1304/03 Kasım 1886.

²¹² B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemi, 1475/11, 21 Rebü'l-evvel 1305/06 Ocak 1888.

²¹³ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemi, 1643/80, 30 Zi'l-ka'de 1306/28 Temmuz 1889.

hazırlanan keşif defterinin incelenip, sonucun merkeze bildirilmesi istenmiştir.²¹⁴ Bundan yaklaşık bir ay sonra ise eksikliklerin tamamlanması için hazırlanmış olan keşif defterinin merkeze gönderilmesi ve gereğinin yapılması kararlaştırılmıştır.²¹⁵ 17 Kasım 1889 tarihinde çıkan belgede inşaatı düşünülen Konya Hükümet Konağı'nın hazineye yük olmadan, çeşitli yardımlar alınarak yapılabileceği belirtilmiştir. Bunun için toplam yedi-sekiz yüz bin kuruşa ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.²¹⁶

10 Mart 1890 tarihinde Konya hükümet konağının eksikliklerinin tamamlanması için hazırlanan rayiç defteri merkeze gönderilmiştir. Bunun için gerekli olan evraklar merkeze iade olunmuştur.²¹⁷ Bundan on dört gün sonra hükümet konağının eksikliklerinin giderilmesi için gerekli olan iki yüz elli bin kuruşun harcanmasına izin verilmiştir. Gönderilmiş olan rayiç defteri sonucunda bu paranın harcanmasına karar verilmiştir.²¹⁸ 22 Mayıs 1890 tarihindeki belgede yeniden yapılmış olan hükümet konağının eksikliklerinin giderilmesi için gerekli olan iki yüz elli bin dokuz yüz seksen bir kuruştan, sekiz bin sekiz yüz kuruşun merkez vilayetin inşa ve tamir tertibinden ödenmesi kararlaştırılmıştır. Geri kalan paranın ise Dahiliye Nezareti'nin üç yüz altı senesi bütçesine dâhil olan zuhurat tertibinden ödenmesine izin verilmiştir.²¹⁹

21 Ekim 1890 tarihinde Dâhiliye Mektubi Kalemî'nden çıkan belgede yeni yapılmış olan hükümet konağının eksikliklerinin giderilmesi için toplam iki yüz elli yedi bin dokuz yüz seksen bir kuruşa ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu paranın sekiz bin sekiz yüz kuruşu merkez vilayetin inşaat ve tamirat tertibinden ödenmesine karar verilmiştir. Geriye kalanın ise Dahiliye Nezareti'nin zuhurat tertibinden ödenmesi kararlaştırılmıştır.²²⁰ Aynı mevzuyu içeren 23 Şubat 1891 tarihli bir belge daha mevcuttur.²²¹

10 Nisan 1891 tarihinde yeni inşa olunan Konya Hükümet Konağı'nın tefriş masrafları için gerekli işlemlerin yapıldığını görmekteyiz. Otuz bin kuruş tutan tefriş masraflarının vilayetin kendi bütçesinden tahsis edilmesi istenmiştir.²²² 1891 yılının sonlarına doğru Konya Hükümet Konağı'nın yollarının tamirine ihtiyaç duyulmuştur. Yolların tamiri için üç bin kuruş gerekmektedir. Bu ücretin vilayet bütçesinde bulunan zuhurat tertibi fazlasına ilave

²¹⁴ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemî, 1654/83, 09 Muharrem 1307/05 Eylül 1889.

²¹⁵ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemî, 1665/31, 13 Safer 1307/09 Ekim 1889.

²¹⁶ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemî, 1674/94, 23 Rebü'l-evvel 1307/17 Kasım 1889.

²¹⁷ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemî, 1706/122, 18 Receb 1307/10 Mart 1890.

²¹⁸ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemî, 1710/82, 02 Şabân 1307-24 Mart 1890.

²¹⁹ B.O.A., İrade Şûrâ-yı Devlet, 100/5996, 02 Şevvâl 1307/22 Mayıs 1890.

²²⁰ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemî, 1773/91, 07 Rebü'l-evvel 1308/21 Ekim 1890.

²²¹ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemî, 1785/84, 14 Rebü'l-âhir 1308/23 Şubat 1891.

²²² B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemî, 1827/45, 30 Şabân 1308/10 Nisan 1891.

edilmesi, muhasebe tarafından istenmiştir. Ayrıca bazı memurlar ve askerler için yeni bir yer bulunmasının gerektiği de bildirilmiştir.²²³

1894 yılına gelindiğinde hükümet konağı içerisindeki müstemilat inşaatlarını görmekteyiz. Hükümet konağının bahçesinde yeniden, bir zaptiye koğuşu ve süvari ahırını inşa edilmiştir. İnşaatların yapımında halktan toplanan iane kullanılmıştır. Ancak burada harcanan bin kuruşun iane yardımı ile değil, zaptiye tahsisatının inşaat tertibinden ödenmesine karar verilmiştir.²²⁴ Özellikle Konya kentinde devlete ait binaların yapımında, halk tarafından toplanan yardım göze çarpmaktadır.

1905 ve 1912 senelerinde hükümet konağı bazı tamiratlardan geçmiştir. 1905 senesindeki tamirat giderlerinin vilayet bütçesinden karşılanması istenilmiştir.²²⁵ 1912 senesinde ise tamire ihtiyaç duyulan yerler için gerekli tahsisat istenmiştir.²²⁶ 1918 yılına gelindiğinde yangın nedeniyle hasar gören hükümet konağının bazı kısımlarının tamir edilmesi gerekmiştir. Bunun için dokuz bin yedi yüz seksen kuruşluk bir tahsisat ayrılmıştır.²²⁷ 13 Mart 1921 yılında hükümet konağı tekrar bir tamirat gereği duymuştur. Kış ayının şiddetli geçmesinden dolayı bazı yerleri harap durumuna düşmüştür. Yağmurlarında başlamasıyla hasarın daha da artmasından korkulmaktadır. Bundan dolayı tamir olunmasına karar verilmiştir. Bunun için iki bin beş yüz on iki kuruş masraf gerekmektedir.²²⁸

Konya'daki hükümet konağının, 1882 yılında Said Paşa tarafından yapımına başlatılmıştır. Yapımına başlanan bu konak dıştan 79.00*39.10 m. Ölçülere dikdörtgen planlı olup üç katlı olarak yapılmıştır. Mekânlar bir avlu etrafında sıralanmaktadır. Esas cephe doğuya yöneliktir. Cephede çıkma yapan revaklı giriş dört sütunludur. Cephedeki köşe odaları dışarı taşınmıştır. Zemin kat pencereleri düz, 1. ve 2. Kat pencereleri barok kemerli, taşkın sövelidir. Kırmızı çatı kiremitle kaplanmıştır. Plan her üç tarafta da aynıdır. Uzun koridora açılan odalar ile köşelerde cepheye yönelenler büyüktür. Koridorların köşelerinde tuvaletler yer alır. Zemin ve 1. Katta 28, 2. Katta 30 oda bulunmaktadır. Odaların birisi mescit olarak

²²³ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemi, 1893/62, 22 Rebü'l-âhir 1309/25 Kasım 1891.

²²⁴ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemi, 263/81, 19 Muharrem 1312/23 Temmuz 1894.

²²⁵ B.O.A., Dâhiliye Mektûbî Kalemi, 1001/9, Cemâziye'l-âhir 1323/24 Ağustos 1905.

²²⁶ B.O.A., Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler, 22/19, 20 Cemâziye'l-evvel 1330/07 Mayıs 1912.

²²⁷ B.O.A., Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler, 20/54, 15 Rebü'l-âhir 1336/28 Ocak 1918.

²²⁸ B.O.A., Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler, 18/3, 12 Rebü'l-evvel 1329-13 Mart 1921.

ayrılmıştır. Yapının mimarı olarak Said Paşa gösterilmektedir. Hükümet konağının inşaatı uzun sürmüş, 1887-1890 yıllarında Vali Sururi Paşa zamanında tamamlanmıştır.²²⁹

3.6.Konya Hükümet Konağı Çevre Yapıları

Konya hükümet konağı ekseninde, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile beraber çeşitli binalar inşa edilmiştir. Osmanlı reformlarının etkisiyle birçok kentte olduğu gibi Konya'da da pek çok değişiklik yaşanmıştır. Telgrafhane, postane ve çeşitli okulların yapılması bunlardan sadece birkaçıdır. Ayrıca Konya kentinde bir tramvay hattının inşası yine aynı dönemde planlanmıştır. 1898-1902 yılları arasında Konya valiliği yapan Avlonyalı Ferit Paşa, bu kente pek çok hizmette bulunmuştur. Konya merkezde ve kazalarda, hapishane, kışla, okul, köprü ve şose yollar yaptırmıştır.²³⁰

Resim-12: Konya Hükümet Konağı Önünde Cülus Yıldönümünde Yapılan Dua Töreni²³¹

²²⁹ Remzi Duran, "Konya'da Geç Dönem Osmanlı Yapıları", *Yeni İpekyolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı IX*. 2006. s.253-263

²³⁰ Akandere (2003), s.57

²³¹ *Resimli Kitab*, c.II, S.9, Haziran 1325/Haziran 1909.

Resim-13: Konya Hükümet Meydanında Culus Yıldönümünde Yapılan Resmi Geçit²³²

26 Haziran 1890 tarihinde, Konya kentinde inşaatı yapılmakta olan hapisane ve zaptiye koğuşu için keşif sırasında 316.578 kuruşun gerektiği anlaşılmıştır. Ancak bu para inşaat esnasında yetersiz kalmış ve 35.090 kuruşa daha gerek duyulduğu görülmüştür. Bu durumu Konya valisi merkeze bildirerek, gereğinin yapılmasını istemiştir.²³³ 1913 yılında, Konya Hükümet Konağı'nın bitişiğindeki geçici tevkifhanenin tuvaletlerinin düzenlenmesi için bir para istenmiştir.²³⁴ Bir sene sonra hapisanelerin masrafı için otuz bin kuruşa ihtiyaç duyulmuştur.²³⁵ 3 Nisan 1915 tarihinde hükümet konağı civarında bulunan tevkifhanenin tamirinin yapılması ve düzenlenmesini isteyen bir arşiv belgesi mevcuttur. Buranın tamir edilmesi ile beraber, kirada bulunan tevkifhane için ödenen yüz altmış kuruşluk masraf da ortadan kalkmış olacaktır.

Osmanlı reformlarının etkisiyle kentlerde genellikle hükümet konaklarının etrafında inşası gerçekleştirilen diğer yapı türü telgrafhanelerdir. Konya kentinde 1903 yılında yeniden bir telgrafhane inşası gerekli olmuştur. Bunun için toplam 95.000 kuruşa ihtiyaç duyulmuştur.

²³² Resimli Kitab, c.II, S.9, Haziran 1325/Haziran 1909.

²³³ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 1703/35, 08 Zi'l-ka'de 1307/26 Haziran 1890.

²³⁴ B.O.A., Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler, 3/58, 24 Rebû'l-âhir 1331/02 Nisan 1913.

²³⁵ B.O.A., Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler, 551/31, 10 Rebû'l-âhir 1332/08 Mart 1914.

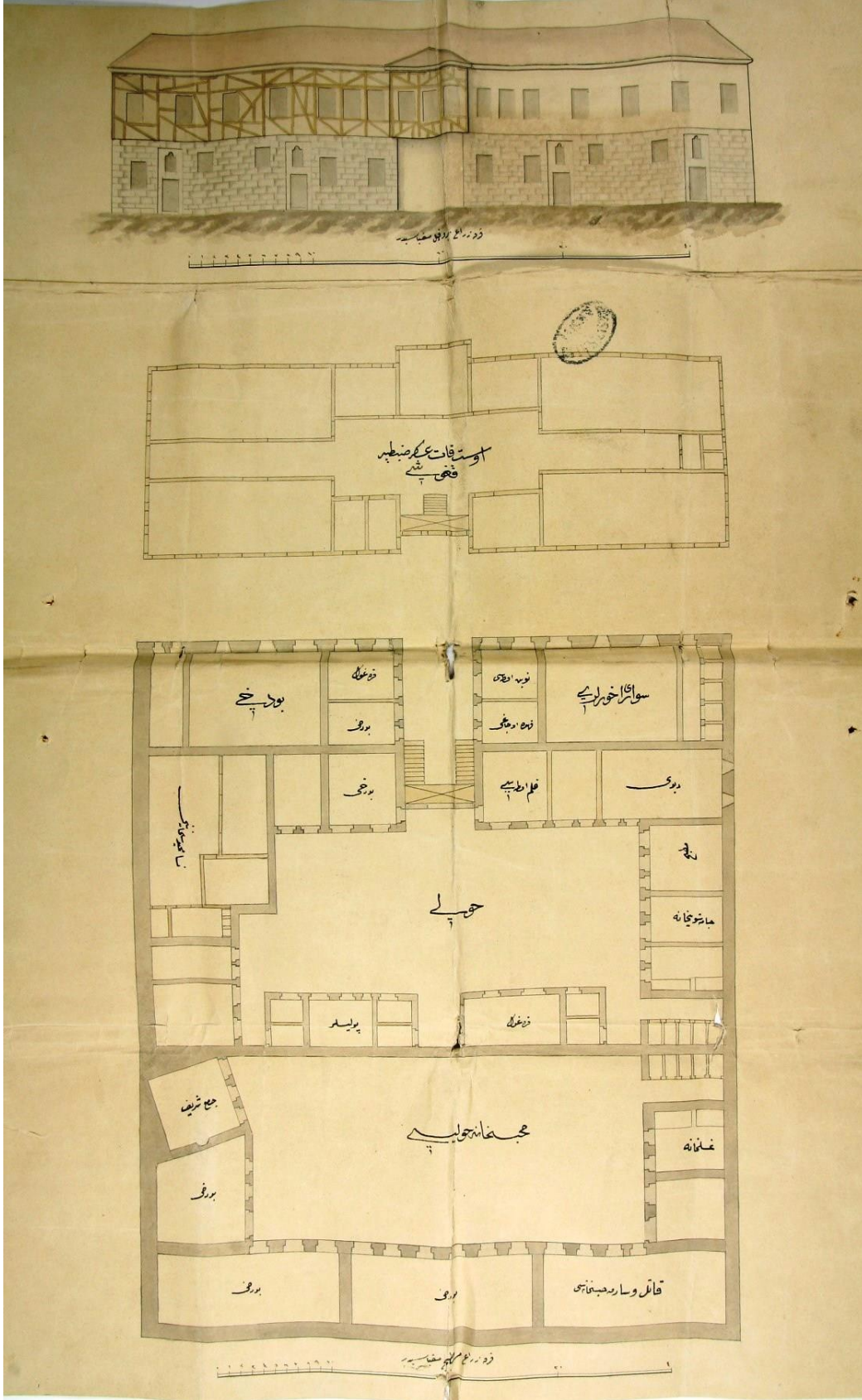
Gerekli paranın mümkün olan kısmının telgraf iletişimi için ayrılan bütçe kaleminden, eksik kalan kısmının ise diğer kalemlerden alınarak ivedi bir şekilde inşaata başlanması istenmiştir. Böylelikle telgrafhane için ödenen üç bin kuruşluk kira masrafın da ortadan kalkmış olacaktır.²³⁶ Konya vilayetinde telgrafhane ile beraber bir de postane yapılması düşünülmüştür. İki binanın yapımı için toplam yüz bin kuruş gerekmektedir. Ancak nezaret bütçesi dâhilinde bu paranın karşılığı bulunmamaktadır. Harap halde bulunan postanenin yerine yenisi yapılanaya kadar bir süre kiralık yapılarla idare edilmesi kararlaştırılmıştır²³⁷.

---

²³⁶ B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 2008/150590, 27 Zi'l-ka'de 1320/25 Şubat 1903, B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 1141/14, 05 Rebîü'l-âhir 1321/01 Temmuz 1903.

²³⁷ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 1133/6, 05 Rebîü'l-âhir 1321/01 Temmuz 1903.

Plan-1: Konya Hapishanesinin Planı²³⁸

²³⁸ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 1703/35, 08 Zi'l-ka'de 1307/26 Haziran 1890.

Konya kentinde 13 Aralık 1906 tarihli çıkan bir irade ile bir tramvay hattının inşasına izin verilmiştir.²³⁹ 1908 yılında ise inşası kararlaştırılmış olan tramvay hattı için gerekli incelemelerin yapılması ve bunların haber verilmesi istenmiştir.²⁴⁰ Konya tramvay hat güzergâhını gösteren aşağıdaki plan incelendiğinde, hükümet konağının bulunduğu kent merkezini içine alacak şekilde bir çember çizildiği rahatlıkla fark edilmektedir. Bu ise, hükümet konağı odaklı kamu sitesinin Konya'nın ulaşım akslarında önemli bir merkez olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

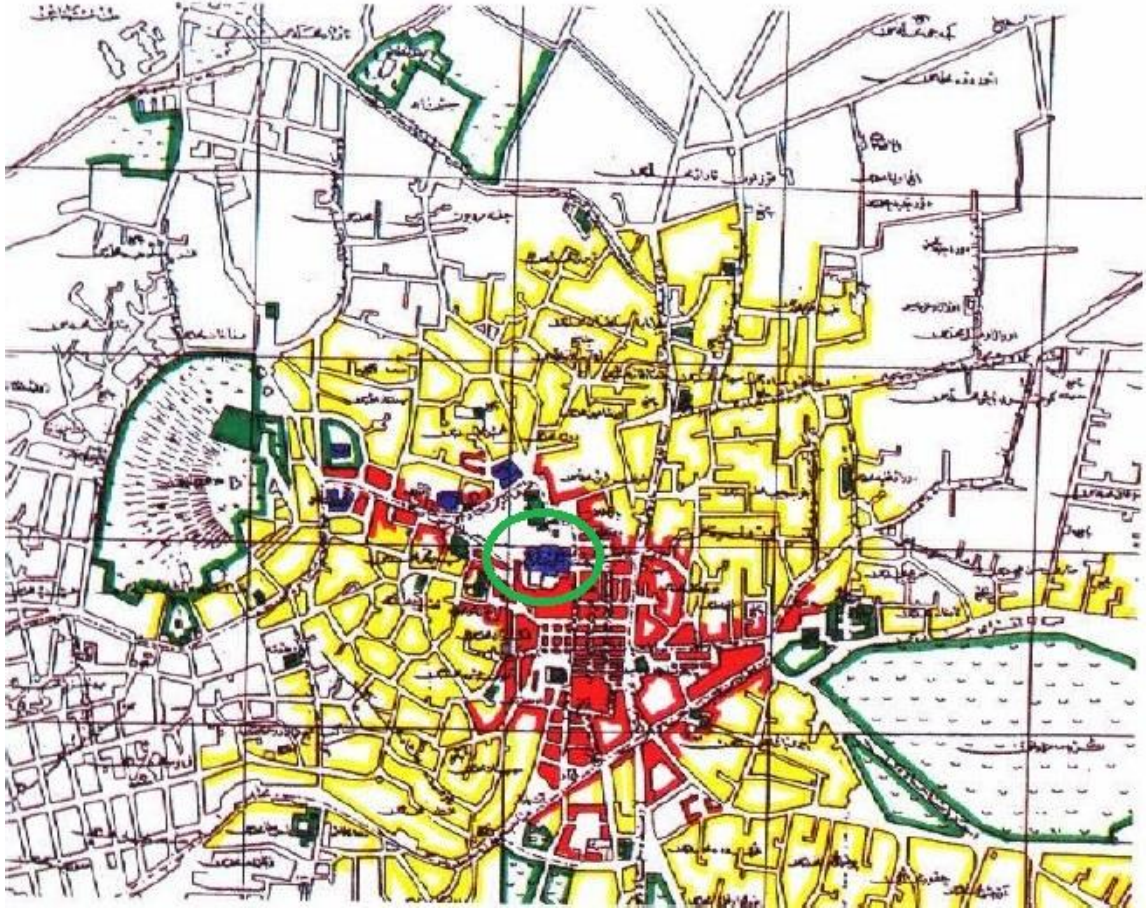
Harita-3: Konya Elektrikli Tramvay Projesi²⁴¹

²³⁹ B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 2960/221962, 26 Şevvâl 1324/13 Aralık 1906.

²⁴⁰ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 1222/67, 09 Safer 1326/13 Mart 1908.

²⁴¹ B.O.A. Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 1222/67, 20 Zi'l-ka'de 1323/06 Ocak 1906.

Harita-4: 20. Yüzyıl Başlarında Konya Çarşısı ve Kent Merkezi²⁴²

²⁴² Mehmet Tunçer, *Tarihsel Çevre Koruma Politikaları*, Konya, 2004.

IV. BÖLÜM

OSMANLI'NIN TAHT ŞEHİRLERİ BURSA VE EDİRNE

4.1.Bursa'nın Tarihsel Gelişim Süreci

Bursa, 2493 metre yüksekliği ile kuzeybatı Anadolu'nun en yüksek dağı Uludağ'ın kuzey eteğindedir. Kent, Uludağ'dan inen iki dağ akarsuyunun birbirine bitişik, alüvyonlu alanları üzerinde bulunmaktadır. Bu akarsulardan ilki batıdaki Cilimboz, diğeri ise doğudaki Gökdere'dir. Ayrıca kentin gelişiminde akarsuların beslediği Bursa Ovası da etkilidir.²⁴³ Bursa'nın yerleşim alanı ilerleyen yıllarda batıdaki alçak kısımlara doğru genişlemiştir.²⁴⁴

Bursa'nın Antikçağ'daki adı Prusa'dır. Bugünkü isminin de buradan geldiği düşünülmektedir. Kentin Bithinya krallarından Prusias (M.Ö.230-187) tarafından kurulduğu kabul edilir. Kuruluş tarihi ise tam olarak bilinmemektedir.²⁴⁵ M.Ö. 73 yılından itibaren, Roma hâkimiyetine giren Bursa, Roma İmparatorluğun dağılmasıyla Bizans İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Osmanlı dönemine kadar Bizans İmparatorluğu'nun önemli bir kenti olma özelliğini korumuştur.

1326 yılında Orhan Gazi tarafından Osmanlı Devleti topraklarına katılmış ve devlet merkezi olmuştur. Bursa bu işlevini, İznik'in 1331-1335 tarihleri arasında geçici bir süreyle merkez olması haricinde, Edirne'nin fethine (1363) kadar sürdürmüştür. Bursa'nın başkent olduğu dönemde başa geçen sultanlar Bursa'nın farklı bölgelerinde kendi isimleriyle anılan külliyeler yaptırmışlardır. Daha önce açıklandığı üzere, konut alanları bu külliyeler çevresinde gelişmiş, böylece Bursa diğer Osmanlı kentlerine de örnek teşkil etmiştir.²⁴⁶

XV. yüzyılın başlarında kentin büyük bir surla çevrilmiş olduğu, ortasında sarp ve müstahkem bir kale bulunduğu bilinmektedir.²⁴⁷ Bursa kentinde de surun iç kısmını hisar oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti tarafından fethedilince hisardaki bütün Hristiyanlar kent dışında oluşturulan yerleşim yerlerine çıkartılmıştır. Hisara ise saray ve devlet işlerinin görüldüğü yapılar inşa edilmiştir.²⁴⁸ 1453'te Osmanlı payitahtının İstanbul'a taşınmasından

²⁴³ Ergenç (2006), s.15

²⁴⁴ Halil İnalçık, Bursa, *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul, 1992. s.445

²⁴⁵ İnalçık (1992) s. 446. Bursa kentinin Bithinya Kralı Prusias tarafından kurulmasını ayrıntılı şekilde anlatan çeşitli kaynaklarda mevcuttur. Bkz. Engin, Yenal. *Bir Masaldı Bursa*, İstanbul, 1996. s.11-19 Vasileios, Kandes, *Kuruluşundan XIX. Yüzyıl sonlarında kadar Bursa*, İstanbul, 2009. s.13-24

²⁴⁶ Dostoğlu (2009), s.11-12

²⁴⁷ Ergenç (2006), s.23

²⁴⁸ Halil İnalçık, "Kent Kentli ve Tarih", *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı*, Bursa, 2007. s. 14

sonra Bursa'ya ve özellikle söz konusu merkezi bölgeye verilen önemin azalmadığı düşünülür. Örneğin Sultan II. Beyazıt'ın 1481 yılında tahta geçmesiyle başlayan dönemde, İstanbul Beyazıt'taki cami, kütüphane ve medreseye gelir sağlamak amacıyla Bursa'da Koza Han ve Pirinç Han yaptırılmıştır. Bu dönemde, gerek Tebriz'den gelen ipeğin İtalya'ya, gerekse Hindistan'dan gelen baharatın kuzey Avrupa ülkelerine sevkiyatı İpek ve Baharat yolları üzerinde önemli bir konumda bulunan Bursa üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca kentteki küçük atölyelerde yoğun olarak ipek üretilmektedir. İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilecek malzemelerin dağıtımının yapılmasında da stratejik bir konuma sahiptir.²⁴⁹ XVII ve XVIII. yüzyıllarda Celali ayaklanmaları ve Akdeniz dünyasındaki ekonomik kriz nedeniyle ipeğe olan talebin azalmasıyla birlikte, kent ekonomisinde gerileme, yerleşim alanında ise bir daralma söz konusu olmuştur. Ancak, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya başlayan reformların kentlere yansması ile beraber Bursa önemini tekrar kazanmıştır. Ayrıca Osmanlı kentlerinde uygulanan reformlara da örnek bir model teşkil etmiştir.

Resim-14: Bursa'nın Kasr-ı Hümayun Tarafından Görünüşü²⁵⁰

XIX. yüzyılda Bursa önemli doğal afetlere sahne olmuştur. Bu yüzyılın ikinci yarısında kentte yaşanan deprem, yangın gibi felaketler, konut alanlarının modern tarzda biçimlendirilmesi işini kolaylaştırmıştır. 1855 depremi ile 1854 ve 1863 yıllarında yaşanan büyük yangınlar, Setbaşı Mahallesi başta olmak üzere mevcut kentsel dokuya büyük zarar vermiş ve pek çok bölgenin yeniden yapılmasını gerekli kılmıştı. Ayrıca Bursa ve çevresine

²⁴⁹ Dostoğlu (2009), s.13

²⁵⁰ *Salnâme-i Vilâyet-i Hüdavendigâr*, 1325/1909-1910, 34.defaa.

yerleştirilen savaş göçmenleri ise nüfus artışına sebep olmuş, bu durum ise konut ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.²⁵¹

4.2.Osmanlı'da Yönetim Anlayışında Değişim: Bursa Hükümet Konağı

Bursa kenti 1868 yılında oluşturulan Hüdavendigâr eyaletinin merkez vilayeti olana kadar çeşitli mutasarrıf ve valiler tarafından yönetilmiştir. Bu yöneticiler yaşadıkları konaklardan kenti yönetmişlerdir. Bursa Vali Konağı ile ilgili ilk belge 13 Aralık 1850 tarihlidir. Bu belgede vali konağının yıkılan bölümlerinin tamiri için 2500 kuruş gerektiği yazmaktadır.²⁵²

Bursa kentinde 1854 yılında büyük bir yangın çıkmıştır. Bu yangında vali konağı yanmıştır. Bundan dolayı yeni bir konak kiralanmış ve valiler burada ikamet etmişlerdir. Bu konakta yaklaşık olarak iki yıl kalınacaktır. 1855 yılında ise Bursa'da sonuçları oldukça ciddi olan bir deprem yaşanmış, birçok bina ile beraber, hükümet konağı da ağır bir tahribe uğramıştır. 14 Aralık 1856 tarihinde Bursa'da yapılacak ıslahatlar için bir komisyon kurulması ve uygun kişilerin aza olarak belirlenmesi merkezi hükümet tarafından istenmiştir. Ancak bu ıslahat sadece Bursa için düşünülmemiş, ülke içinde yapılacak ıslahatların Bursa'dan başlanmasına karar verilmiştir. Bursa kentinin bu şekilde bir tür pilot bölge olarak kabul edilmesini sağlayan en önemli faktör, 1855 yılında yaşanan depremden dolayı kentin harap bir halde olmasıdır. Komisyonun alacağı kararlar doğrultusunda tahrip olan yerlerde onarım çalışmalarına başlanılacak, yıkılan binaların yerine ilerleyen zamanlarda inşa edilecek yeni binalar ile eksikliğin giderilmesine çalışılacaktır. Islahat çalışmaları ilk etapta Bursa kentinde yapılacak, eğer başarılı olunursa Edirne'de de aynı ıslahat hareketi devam edecektir. Islahatların yapılacağı kentlerde çeşitli komisyonlar teşkil edilecek ve komisyonlara azalar belirlenecektir.²⁵³

Yukarıda belirtildiği üzere, 1853 yılında çıkan yangın ve 1855 yılında yaşanan depremden dolayı hükümet konağı kullanılamaz hale gelmiştir. Bundan dolayı eski hükümet konağının yerine yeni bir konak kiralanmıştır. Yaklaşık iki yıl süre ile bu konakta ikamet edilmiş ve yönetim işleri buradan idare edilmiştir. Ancak 1858 yılı içerisinde bu konakta da yangın çıkmıştır. Çıkan yangın sonucu konağın mefruşatı büyük zarar görmüş, konağın yeniden tefriş edilebilmesi için, 17.730 kuruş tutarında bir meblağa ihtiyaç olduğu tespit

²⁵¹ Kaygalak (2008). s.187-188

²⁵² B.O.A. Sadâret Âmedi Kalemî Belgeleri, 27/6, 08 Safer 1267/13 Aralık 1850.

²⁵³ B.O.A. İrâde Meclis-i Mahsûs, 8/350, 16 Rebû'l-âhir 1273/14 Aralık 1856.

edilmiştir. 18 Ekim 1858 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere, Bursa Valisi Süleyman Paşa bu masrafın hazinece karşılanmasını istemiş, mefruşatın yenilenmesi durumunda mevcut hükümet konağının kullanılmaya devam edileceğini belirtmiştir. Aynı belgede konağın iç birimleri hakkında da bazı bilgiler verilmektedir. Buna göre, Bursa hükümet konağında, vilayet yönetimine ait kalemler ve meclis odaları ile beraber bir de arz odası bulunmaktadır.²⁵⁴

3 Ocak 1859 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Meclis-i İdare mazbatasında, Bursa Hükümet Konağı'nın inşası ve genişletilmesi ile ilgili olarak detaylı bilgiler verilmektedir. Hükümet konağında redif miralayına ait alt ve üst katta yedi-sekiz oda bulunmaktadır. Bu odaları, redif miralayının olmadığı zamanlarda emlak ve nüfus memurlarından oluşan bir heyet kullanmıştır. Ancak redif miralay ve zabıtalara dönmesiyle bahsedilen daireler yetersiz kalmaya başlamıştır. Emlak ve nüfus memurları hükümet kararıyla buradan ayrılmış ve ihtiyacı gidermek için Yılani Mustafa Bey Konağı bir süreliğine kiralanmıştır. Ancak bu konağın darlığı ve yakınlarında hapisane yapılabilecek yer olmaması yeni sorunlar teşkil etmiştir. Bu esnada mevcut hapisane zaten yanmış olan eski hükümet konağının içinde kalmıştır. Merkezi hükümet ise hapisaneyi eski yerde bırakıp yeni bir konak kiralama yolunu seçerek masrafları azaltma yoluna gitmiştir. Bu karışık durum halkın gözünde de olumsuz bir etki bırakmıştır. Bundan dolayı merkezi hükümetin bir arsa olarak hükümet konağını bu meçhul durumdan kurtarması beklenmektedir. Elbette merkezi hükümet de bu uygunsuz durumun devamını istememektedir. Bu doğrultuda yazdırılmamış mal veya gelirler ile mirasçısı olmayıp hükümete kalan yerlerden gelecek para ile yeni bir hükümet konağı yapımının mümkün olacağını belirtilmiştir. Bunun için gerekli olan malzemelerin tedarikine ve bir keşif defteri hazırlanılmasına izin verilmiştir.²⁵⁵

1863 yılında Ahmed Vefik Paşa'nın öncülüğünde Bursa'da yeni bir hükümet konağı yaptırılması teşebbüsüne girişilecektir. Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa'ya gelişi eski başkent neredeyse bir harabeye çeviren 1855 yılındaki depremden sonraya rastlar. Tanzimat reformlarını ilk kez başkent dışında uygulamaya karar veren hükümet, bunun için pilot bölge seçilen ve merkezi Bursa olan Hüdavendigâr eyaletine Ahmed Vefik Paşa'yı atamıştır.²⁵⁶

Yeni bir hükümet konağı yapılmasına duyulan ihtiyaç Ahmed Vefik Paşa'nın merkeze gönderdiği yazılarda da ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın bildirdiği üzere, büyük yangından sonra Bursa'daki yerel yönetim daireleri için bir hükümet konağı

²⁵⁴ B.O.A., Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri, 577/10, 10 Rebîü'l-evvel 1275/18 Ekim 1858.

²⁵⁵ B.O.A., Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri, 580/77, 28 Cemâziye'l-evvel 1275/03 Ocak 1859.

²⁵⁶ Saint-Laurent (1996), s.84

kiralanmış, altı yıl zarfında bu konak için 100.000 kuruş kira bedeli ödenmiştir. Yine de binanın darlığı idarenin gereği gibi yürütülmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca hükümet konağında evrakların korunması için yer olmadığından, yakınlardaki bir harap mağaza 900 kuruşa kiralanarak arşiv olarak kullanılmaktadır. Keza, memleket mahkemesinin de yangından zarar görmesi sebebiyle, beş-altı yüz kuruşa kiralanmış bir yapı mahkeme olarak hizmet görmektedir. Ticaret mahkemesinin durumu da bundan farklı olmadığından, burası için üç-dört bin kuruş civarında kira ödenmektedir. Bu koşullar altında Bursa'da yeni bir hükümet konağı yaptırılması büyük bir zaruret olarak kabul edilmiş, bu sayede tüm idari birimlerin tek bir yerde toplanacağı ve yönetimin kolaylaşacağı düşünülmüştür. Yeni yapılacak hükümet konağına bir de telgrafhane eklenilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu doğrultuda Bursa'da yeni bir hükümet konağı yapılmasının gerekliliği merkezi hükümet tarafından da kabul edilerek inşaat çalışmalarına başlanmıştır.²⁵⁷ 1864 yılında, Bursa Hükümet Konağı için belirlenen arsa altmış bin kuruşa satın alınmıştır.²⁵⁸

Ahmed Vefik Paşa, mimari projelerinden ilkini valiliğe başladığı dönemde gerçekleştirmiştir. İlk proje olan hükümet konağı kentin doğusuna, eski bir Mevlevi tekkesinin arsası üzerine inşa edildi. Yeni açılan Gemlik Caddesi ile bağlantılı olmasından dolayı yeni yaptırılan konağın öneminin giderek arttığı görülür. Üç katlı ve dikdörtgen planlı olan bina yalancı mermerler kaplanmış, kâgir bir yapıdır. Hükümet konağı genel özellikleriyle Avrupai bir üsluba sahiptir. Buna karşılık iç yerleşim planı, özellikle de büyük bir avlunun çevresine dizili odaların bulunduğu birinci katın planı, geleneksel Osmanlı konağı planından esinlenilerek tasarlanmıştır. Fazla süslemesi olmayan binanın dış cephesi ise oldukça sadedir. İçeride zemin ve birinci katlarda bölge kadılarının daireleri, ikinci katta ise eyalet valisinin makamı bulunmaktadır. Ahmed Vefik Paşa 1879-1882 yılları arasındaki valiliğini bu binada geçirmiştir.

---

²⁵⁷ B.O.A. Meclis-i Valâ Riyâseti Belgeleri 660/25, 13 Cemâziye'l-âhir 1280/25 Kasım 1863.

²⁵⁸ B.O.A. Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri, 290/94, 17 Şabân 1280/27 Ocak 1864.

Resim-15: Bursa Hükümet Konağı (Bir Kartpostal)²⁵⁹

Bursa Hükümet Konağı yapımından bir süre sonra, 1867 yılında, şer'î mahkemeyi içine alacak şekilde genişletilmiş ve bazı bölümleri tamirden geçirilmiştir.²⁶⁰ Aynı yıl içerisinde hükümet konağına yeni bir depo ve hapisane yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bunun için merkezden görevlendirilen mühendis tarafından bir keşif gerçekleştirilmişse de konağın tamirinin daha acil olduğuna karar verilerek mevcut depo ve hapishanenin temizlenilip bir süre daha kullanılmasına karar verilmiştir.²⁶¹

1894 yılına gelindiğinde artık harap bir hale gelen hükümet konağının tamirine ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için 24.318 kuruşun vilayetin 1311 senesi bütçesinde bulunan inşaat ve tamirat kaleminden ödenmesi istenmiştir.²⁶² 1912 yılına ait bir arşiv belgesinden anlaşıldığına göre, Bursa vilayetindeki hükümet konaklarının inşası ve tamiri için zamlı bir ödeme yapılması istenmiştir. Bu belgede taşrada hükümeti temsil eden konakların birçok ihtiyacı olduğu belirtilerek, memurların odalarda dağınık bir şekilde görev yaptıkları bildirilmiştir.²⁶³ Aynı durumu belirten Maliye Nezareti'ne gönderilen bir başka belgede ise, hükümet

²⁵⁹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Kartpostallar Arşivi, No. Krt001379

²⁶⁰ B.O.A., Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri, 790/60 03 Ramazân 1283/09 Ocak 1867.

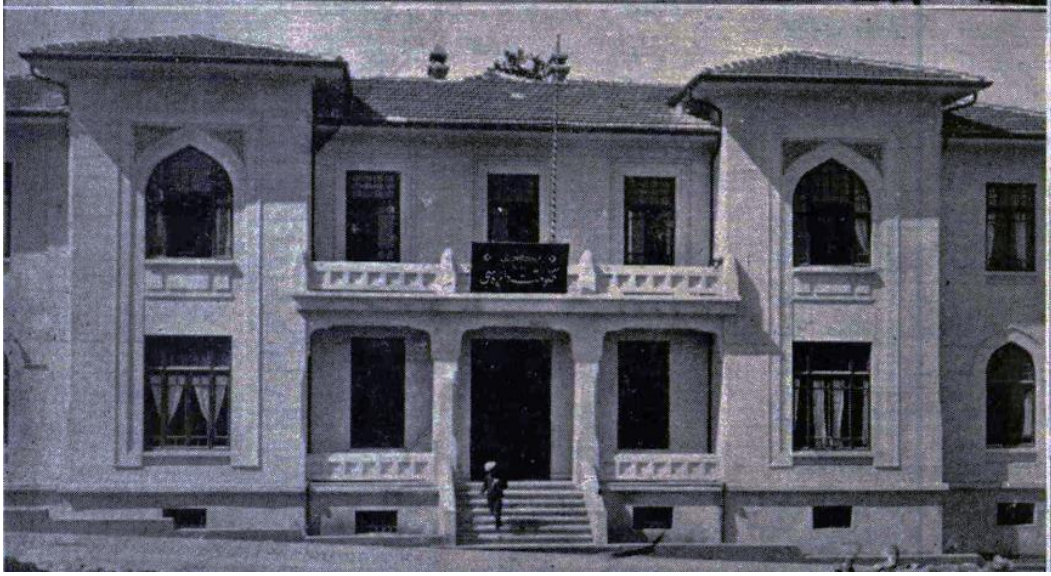
²⁶¹ B.O.A., Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri, 1054/40 16 Şabân 1284/13 Aralık 1867.

²⁶² B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 678/50798, 12 Rebîü'l-evvel 1313/13 Eylül 1894, B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 497/37224, 16 Rebîü'l-âhir 1313/17 Ekim 1894.

²⁶³ B.O.A. Dâhiliye Nezâreti Mebâni-i Emiriye ve Hapishâneler Müdüriyeti, 22/19, 20 Cemâziye'l-evvel 1330/07 Mayıs 1912.

konaklarının ‘*şanı ali hükümete layık*’ olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu tabir konakların gitgide artan öneminin gösterilmesi yanında, kentte devleti temsil eden yapılar olarak algılandığını anlamak açısından da dikkate değerdir. 1913 yılında ise Bursa Hükümet Konağı’nın tamirati için bir daha tahsisat istenmiştir. Tamirat için gerekli olan meblağın 27.796 kuruş olduğu hesaplanmıştır.

Cumhuriyetin kurulması ile beraber hükümet konağı binasının yeniden yapımı nihayet gerçekleştirilebilmiştir. Bursa’da 1926 yılında inşa edilen hükümet konağı günümüze kadar kullanılmaya devam etmiştir.

Resim-16: Bursa Hükümet Konağı (1926)

4.3.Bursa Hükümet Konağı Çevre Yapıları

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bursa’da yaşanan değişimler incelenirken, özellikle Ahmed Vefik Paşa’nın görev yılları üzerinde ayrıntılı olarak durmak gerekir. Ahmed Vefik Paşa, Bursa’da Mart 1863 ile Eylül 1864 tarihleri arasında “Anadolu Sağ Kol Ciheti Müfettişi” olarak bulunmuştur. Bursa’ya gelmeden önce 1860 yılında Paris Sefirliği yaptığı dönemde, Baron Haussmann’ın kentte gerçekleştirdiği değişimleri izleme fırsatı bulmuş, bu durumdan oldukça etkilenmiştir. Merkezi iktidar tarafından Bursa’ya Tanzimat reformlarını

uygulamak için gönderilmiştir. Önceki görevlerde edindiği tecrübeler, Ahmed Vefik Paşa'ya 1855 yılındaki depremden etkilenen Bursa'nın yeniden inşasında etkili olmuştur.²⁶⁴

Bursa'daki ilk görevi esnasında Hüdavendigâr eyaletindeki şehirlerarası ulaşımın iyileştirilmesini sağlamıştır. Bursa'yı Kütahya, Eskişehir ve Yenişehir kentlerine bağlayacak yeni yollar açtırmış, Gemlik ve Mudanya yollarını genişletmiştir. Ayrıca kent içinde Ulu Cami'nin güneyinden geçen doğu-batı doğrultusundaki Saray Caddesi düzenlenmiş ve caddenin adı, Hükümet Caddesi olarak değiştirilmiştir. Bursa'da Tanzimat dönemine ait önemli mimari eserlerin çoğu, Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa'daki ikinci görevi sırasında, valilik yaptığı Şubat 1879-Ekim 1882 yılları arasında inşa edilmiştir. Kaplıcalara gelen ziyaretçiler için oteller yaptırılmış, büyük ticari depoların yanı sıra hastane, tiyatro, belediye binası ile posta-telgraf dairesi bu dönemde inşa edilen binalar arasında sayılabilir.²⁶⁵

Ahmed Vefik Paşa'nın yaptırdığı mimari eserlerden biri olan hastane, Hisar'ın kuzeybatı köşesindedir. Arazisi 1864'te satın alınmış olan ilk bina 1868'te, ikinci bina ise 1879'da yapılmıştır. Ahmed Vefik Paşa hastanenin giderlerini karşılamak üzere, bir vakıf kurmuştur. İnegöl su şirketi, kentnin batısında yaptırılan depoların gelirleri ve tiyatronun bilet satışları vakfa aittir. Hisarın tepesinde kurulu olan hastane, Bursa'ya ovidan gelen bir yolcunun gördüğü ilk yapıdır.²⁶⁶ 1894 yılına tarihlenen arşiv belgelerinin ortaya koyduğu üzere, hastanenin yapımı için kullanılan arsa Ahmed Vefik Paşa'nın şahsi mülküdür.²⁶⁷ Ahmed Vefik Paşa Bursa'da 1879 yılında Fransız usulü bir tiyatro yaptırmış ve valiliği süresince 1882'ye kadar, tiyatro gösterilerinin sürmesini sağlamıştır. Tiyatro, hükümet konağının karşı tarafında, alçak bir demir parmaklığın ardındaydı.²⁶⁸

Hastane, hükümet konağı ve tiyatro gerek plan, gerekse üslup açısından Avrupa mimarlığının etkilerini yansıtmaktaydı. Tanzimat'ın getirdiği yerel yönetim organı belediyenin ilk binası ise bunlardan oldukça farklıydı. Mimarının da Türk olmasından dolayısıyla, Osmanlı motiflerinin etkisini taşıyan bu yapı, kentnin eski merkezinde, devletin XIV. yüzyıla ait anıtlarından Orhan Gazi Cami'nin hemen yanında inşa edilmiştir. Yerel yönetimin simgesi olan belediye, vilayet idaresinin simgesi hükümet konağı ile başkent

---

²⁶⁴ Dostoğlu (2009), s.20

²⁶⁵ Saint-Laurent (1996), s.84-86

²⁶⁶ Saint-Laurent (1996) s.92

²⁶⁷ *B.O.A.*, Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemî 205/59, 07 Şabân 1311/13 Şubat 1894, *B.O.A.*, Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemî, 348/11, 28 Şabân 1312/24 Şubat 1894.

²⁶⁸ Saint-Laurent (1996), s.94

önemli mimari eserlerinden olan Ulu Cami'nin arasında, ana caddenin yakınındaydı.²⁶⁹ 1884 yılında Bursa belediye binası kenti ziyaret eden Avusturya ve Macaristan Veliht Prensi Arşidük Rudolph ve Prens Stephan için tahsis edilmiştir. Bu doğrultuda çeşitli tamiratlar da yapılmış ve toplam 180.000 kuruş harcanmasına müsaade edilmiştir.²⁷⁰

Resim-17: Bursa Belediye Dairesi²⁷¹

XIX. yüzyıl öncesinde Bursa kentinin sokakları sadece insanların ve binek hayvanlarının geçebileceği genişlikteydi. Yollar sık sık çıkmazlarla son bulmaktaydı. XIX. yüzyıldan itibaren kent içi ulaşımında atlı arabaların kullanılmaya başlanması yolların genişletilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bursa'da ilk yol düzenleme çalışmaları, Sultan Abdülaziz'in 1861'deki ziyareti dolayısıyla yapıldı, Kaplıca-Çekirge yolu genişletilerek doğuya doğru Kütahya yoluna kadar uzatıldı. Daha sonraki süreçte özellikle, Ahmed Vefik Paşa'nın valilik görevi sırasında, Deveciler Mezarlığının ortasından geçen Gemlik Caddesi açıldı, Çekirge'yi Bursa kent merkezine bağlayan yol tamamlandı. Kent genelinde ana sokaklar genişletilip, çıkmaz sokaklar kaldırılmaya çalışıldı. Vali Nazif Paşa döneminde

²⁶⁹ Saint-Laurent (1996), s.94-96

²⁷⁰ B.O.A., İrade Hâriciye, 292/18426, 25 Cemâziye'l-evvel 1301/23 Mart 1884, B.O.A., Dâhiliye Nezâreti Mektübî Kalemi., 1608/25, 19 Receb 1306/21 Mart 1889.

²⁷¹ *Salnâme-i Vilâyet-i Hüdavendigâr*, 1927, 35.defaa, s.8

(1883-1885), ise, Uludağ-Mudanya yolları genişletilerek, Geçit Köprüsü inşa edildi. Yeni açılan yollar ile kent içi ulaşım kolaylaştırıldı.²⁷²

4.4.Edirne'nin Tarihsel Gelişim Süreci

Edirne, Balkan Yarımadası'nın güneydoğu uzantısını teşkil eden Trakya kesiminde, Tunca ile Arda Nehirlerinin Meriç'e ulaştığı bölgenin yakınında bulunmaktadır. Tunca Nehri'nin Meriç ile buluşmadan önce meydana getirdiği kavis içinde yer alan kentin hemen hemen tam ortasına düşen tepelik kesimi denizden 75 m. yüksekliktedir. Bu yükseklik kentin doğusunda daha da artarak 95-100 m. civarına ulaşır. Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan yol üzerinde bulunması kentin kuruluşundan itibaren önemli bir konuma sahip olmasını sağlamıştır.²⁷³

Edirne kentindeki ilk yerleşimin, açık bir pazar yerinin hemen ortaya çıktığı genellikle kabul edilen bir kanıdır. En eski yerleşim, Trak kabilelerinden Odrisler'ce Meriç Nehri'nin Tunca ile birleştiği yerde kurulmuştur. Makedonyalılar bu bölgeyi Orestler'in bir kolonisi haline getirmişler, kente *Orestia*, varoşlarına ise *Gonnoi* ismini vermişlerdir. Ayrıca bazı kaynaklarda burası *Odrisya*, *Orestas*, *Uscudama* isimleriyle anılmaktadır. Edirne kentinin çekirdeğinin oluşması, Roma İmparatoru Hadrianus dönemine rastlamaktadır. Edirne kentinin ikinci kurucusu da kabul edilen Hadrianus'dan dolayı kentin adı *Hadrianopolis* olmuştur.²⁷⁴ Kaynaklarda Hadrianopolis adı yaygın olarak yer alırken diğer taraftan Orestia ismi de unutulmamış ve kullanılmaya devam edilmiştir. İslam dünyasındaki coğrafya eserlerinde *Edrenos* ve *Edreneboli* şeklinde adlandırılan kent için, Osmanlı kaynaklarında *Edrene* adı benimsenmiş, uzun süre bu kullanıma devam edilmiş ve muhtemelen XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren bugünkü söyleniş şeklini almıştır.²⁷⁵

Edirne'nin ikinci kurucusu olarak da kabul edilen Roma İmparatoru Hadrianus, kentin gelişmesi için epey uğraş vermiştir. İmparator, hükümdarlık döneminde kentin güvenliği için burada bir *Castrium*²⁷⁶ yapılmıştır. (M.S.123-124) Edirne, Roma İmparatorluğu döneminde kent güvenliğini oluşturması ile beraber başpiskoposluk merkezi olmuştur. Haçlı seferleri döneminde Castrium olarak adlandırılan Edirne Kalesi önemini korumuş ve bir durak yeri

²⁷² Abacı (2007), s.178-179

²⁷³ Tayyib Gökbilgin, 'Edirne', *İslam Ansiklopedisi.*, c.X, İstanbul, 1994. s.425

²⁷⁴ Gökbilgin (1994), s.425

²⁷⁵ Feridun Emecen, 'Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri Edirne', *Edirne: Serhattaki Payitaht*, S.6, İstanbul, 1998. s.50

²⁷⁶ Castrium; tek sıralı kalın taş yapıli savunma kalesi niteliğindedir, aynı zamanda Ortaçağ başlarına kadar ordugâh ve garnizon olarak işlevini devam ettirmiştir. Onur (1990), s.64

vazifesini görmüştür. Bundan dolayı kent, Bizans ve Haçlılar arasında bir çekişme konusu olmuştur. XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde *Thema* adı altında garnizon-vilayet olarak kabul edilen Edirne, aynı zamanda Balkan Yarımadası'nın önemli bir ticaret merkezi durumuna gelmiştir. Aynı dönemde Bizans topraklarına akınlar yapan Avarlar, Bulgarlar ve Peçenek saldırılarından kaçan yöre halkı Edirne'ye sığınmıştır. Bizans İmparatorluğu, bu saldırıları karşı Anadolu'daki Türkmenlerden yardım istemiş ve Türkler, Umur Bey komutasında Avrupa topraklarına geçmeye başlamışlardır.²⁷⁷

İlk Türk gruplarıyla XIV. yüzyılın başlarında tanışan Edirne, 1361 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Edirne'nin Osmanlı yönetimine girmesi, Balkanlar ve Avrupa'da ses getirmiş olmasıyla beraber İstanbul'un fethini de kolaylaştıran unsurlardan biri olmuştur. Rumeli'ye yapılacak seferler için bir üs haline gelen kent, alındığı tarihten İstanbul'un fethine kadar geçen sürede Osmanlı Devleti'ne payitahtlık yapmıştır. Edirne, XV. yüzyılda fiziki gelişmesini sürdürdüğü gibi, eski bir sınır kenti olarak hanedana ait meşruiyet gösterilerinin de merkezi haline gelmiştir. XVI. yüzyılda her bakımdan hızla gelişen ve yoğun imar faaliyetlerine sahne olan kente pek çok mimari eser kazandırılmıştır. XVII. yüzyılda, özellikle I. Ahmed, II. Osman ve IV. Mehmed başta olmak üzere, birçok hanedan mensubu kenti, çoğu zaman daimi bir ikametgâh olarak kullanmıştır. Bundan dolayı kentte büyük bir canlılık yaşanmış, kent büyüyerek gelişmeye devam etmiştir. IV. Mehmed'in saltanatı zamanında gerçek anlamda siyasi bir merkez olan Edirne, Balkan cephesine yakınlığı nedeniyle de yöneticilerce tercih edilmiştir. XVIII. yüzyıl ortalarında meydana gelen iki büyük afet kentte ciddi tahribata yol açmıştır. 1745 yılındaki yangın ve 1751 yılındaki deprem, kentte pek çok binanın yıkılmasına ve tahrip olmasına neden olmuştur. XIX. yüzyıla bu sıkıntılar içinde giren kent, bu yüzyıl içerisinde iki defa Rus işgaline uğrayacak ve askeri bir üs olma görevini üstlenecektir.²⁷⁸

Edirne, Osmanlı topraklarına katılmasıyla beraber idari bir merkez olma özelliği kazanmıştır. Bundan dolayı padişahların ikamet etmesi için çeşitli saraylar yapılmıştır. Bu saraylar aynı zamanda kent idaresinin de yürütüldüğü yerler olmuşlardır. Osmanlılar döneminde Edirne'de ilk saray, I. Murat tarafından 1365 yılında, günümüzdeki Muradiye Küçükpazar Caddesi ile Kırılgaç bayırı arasındaki Kavak Meydanı'nda yapılmıştır. Bu saray hakkında tarihi kaynaklardaki bilgiler oldukça azdır. II. Murat döneminde yeni bir saray

---

²⁷⁷ Onur, *a.g.e.*, s.64

²⁷⁸ Mustafa Özer, "Edirne Yeni Saray'ın Avadis Benliyan Tarafından Hazırlanan 1905 Tarihli Vaziyet Planı Hakkında Düşünceler", *14. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi, Kongrede Sunulan Bildiriler*, Paris, 2013.

yapımına başlanmış, Fatih Sultan Mehmed' döneminde sarayın inşası bitince, Kavak Meydanı'ndaki ilk saraya Saray-ı Atik, yani Eski Saray denilmiştir. Yeni Saray, kentin kuzey yönünde ve Tunca Nehri'nin batısında 3.000.000 metrekarenin üzerinde bir düzlükte kurulmuştur. Daha sonra tahta geçen pek çok padişah, saraya yeni yapılar ekleyerek genişletmişlerdir. Saray içerisine pek çok kasır (köşk) yaptırılmıştır. Padişahlar dönem dönem bu sarayda ikamet etmişlerdir.²⁷⁹ Ayrıca kentte sadrazamların ikamet ettikleri büyük konaklar da bulunmaktadır. Tanzimat öncesi dönemde kent idaresi için görevlendirilen valiler, daha önceki dönemde sadrazamların oturdukları konaklarda ikamet etmişlerdir. Bundan dolayı bu konaklara "paşakapısı" ismi verilmiştir²⁸⁰.

4.5.Osmanlı'da Yönetim Anlayışında Değişim: Edirne Hükümet Konağı

1808 tarihli bir arşiv belgesi valilerin ikamet ettiği Edirne Paşakapısı'nın hangi birimlerden oluştuğuna dair önemli bilgiler vermektedir. Buna göre; Edirne Paşakapısında divan toplantıları için kullanılan büyük bir oda, defterhane, Mehterhane, Kethüda Bey dairesi ile Reisülküttab dairesi bulunmakta, ayrıca vezir dairelerini korumakla görevli muhafız Delilbaşı'na ve Ulaklara ait odalar yer almaktadır. Adı geçen bu birimler, söz konusu konağı eskiden sadrazamların kullanmış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca konağın birimlerinden olan harem, belgede "Harem-i Sadâret-penahi Dairesi" olarak adlandırılması aynı yargıyı kuvvetle desteklemektedir. 1808 tarihli bu belgeye göre, konağın tamiri için 82.519 kuruşun ayrılmış olması ise, yapının sonraki yıllarda da kullanılmak istendiğini gösterir.

Edirne Paşakapısı'nın hangi idari birimlerden oluştuğunu ortaya koyan bir başka arşiv belgesi ise, 16 Aralık 1828 tarihinde konakta çıkan yangın ile ilgilidir. Gece saat 4 civarında, Kethüda Kapıcıbaşı ve Kâtip Efendinin ikamet ettiği odada çıkan yangın kısa süre içerisinde başka yerlere de sıçramış, görevliler halkla birlikte yangını söndürmeye çalışsalar da kuvvetli rüzgârdan dolayı başarılı olunamamıştır. Konak içerisindeki harem ve cephanelik büyük zarar görse de gösterilen çaba ile yangının asker koğuşlarına, defterhane ve ahıra sıçramasına mani olunabilmiştir²⁸¹ Edirne'deki yerel yönetimin merkezi olan konağın harap olmasıyla yeni bir konağın inşası zorunlu olarak gündeme gelmiş, bu doğrultuda çalışmalara hemen başlanmıştır. Konağın inşası için hazırlanan planda paşakapısının içinde bir tabur asker alabilecek bir kışla ile beraber, binbaşı ve zabıt odaları, asker için koğuşlar, bir de hamam

²⁷⁹ Ratıp Kazancıgil, *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*, İstanbul 1999. s.7-8

²⁸⁰ Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Edirne 2011. s.340

²⁸¹ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, 595/291671, 8 Cemâziye'l-âhir 1244/16 Aralık 1828.

bulunması uygun görülmüştür. Ayrıca kapı dâhilinde bir tabur askerin talimlerini yapabilmesi için uygun büyüklükte bir de meydan olacaktır.²⁸² Edirne’de yeniden yaptırılacak olan paşakapısının, bina planı için padişahın onay alınmıştır. Paşakapısı içinde, bir tabur süvari ve bir tabur piyade olmak üzere Asakir-i Mansure-i Muhammediye askerleri için yeni koğuşlar inşası da plana sonradan dâhil edilmiştir. Paşakapısı’nda mevcut olan meydan bu askerlerin talimi için yetersiz olacağından eski hamam ve diğer birkaç yer yıktırılarak, alan genişletilmeye çalışılmış, ayrıca inşa edilecek yapının sağlam ve dayanıklı olmasına dikkat edilmesi özellikle belirtilmiştir. Yapının inşa bedeli 500 kıyye akçe olarak hesaplanmıştır.²⁸³ Yeni konak için, 2 Temmuz 1829 tarihli bir belgede bina eminin tayininden bahsedilmekte, inşaat için keşif yapılırken gereksiz masraflardan kaçınılması istenmektedir. Yeniden yapılması kararlaştırılan paşakapısı, 1831’de Edirne’ye vali olarak gelen Ağa Hüseyin Paşa zamanında tamamlanmıştır. 1858 yılında çıkan yangına kadar kullanılmaya devam edilerek, Edirne’ye atanan valiler burada ikamet etmişlerdir.²⁸⁴

17 Mart 1840 tarihli bir arşiv belgesi yeni konağın toplam 80 odadan oluştuğunu göstermektedir. Nafiz Paşa’nın valiliği döneminde, paşakapısı içerisinde kendilerine yer verilmeyen hakim, müftü ve meclis azaları merkeze durumu bildiren bir yazı göndermişlerdir. Bu yazıda konağın seksen odadan oluştuğunu, Nafiz Paşa’nın mahiyetinin ise 40 kişiden ibaret olduğu belirtilmiştir. Nafiz Paşa hâkim, müftü ve meclis azalarını konağa kabul etmemiş, bu sebeple, paşakapısı ve mahkemeye uzak bir yerde konak kiralamak zorunda kalmışlardır. Bu olumsuzlukların giderilmesi için, paşakapısı dahilinde kendilerine 25 oda verilmesini istemişlerdir.²⁸⁵

1847 tarihli bir başka arşiv belgesi ise, Edirne Paşakapısı dahilindeki duvarların yıkılıp, tamir edilmeleri ile ilgilidir. Padişahın yakın zamanda gerçekleşecek ziyaretinden dolayı, paşakapısının çeşitli yerlerinin onarımdan geçirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca paşakapısının sokak duvarları üzerindeki koğuş odalarına ihtiyaç duyulmadığı belirtilmiş, bu koğuşların yıkılıp mevcut duvarların yükseltilmesi istenmiştir. Böylece yangınlar için de

²⁸² B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, 593/29046, 19 Şabân 1244/ 24 Şubat 1829.

²⁸³ B.O.A., Hatt-ı Hümayûn, 1011/42456A, 23 Ramazân 1244/29 Mart 1829.

²⁸⁴ Peremeci (2011), s.343

²⁸⁵ B.O.A., Cevdet Dâhiliye, 323/7, 13, Muharrem 1256/17 Mart 1840.

önlem alınmış olacaktır.²⁸⁶ Paşakapısının içindeki eski defterhanenin hapisaneye çevrilmesi yine aynı dönemde gerçekleşmiştir.²⁸⁷

Edirne Paşakapısı 1857 yılına kadar çeşitli tamiratlardan geçerek kullanılmaya devam etmiştir. 7 Ocak 1849 tarihinde merkeze gönderilen bir yazıda, Esat Paşa zamanında yapılmış olan koğuşların bir kısmının harap olduğu, tamir için 15.400 kuruş tutarında bir meblağa ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.²⁸⁸ 1850 yılında paşakapısı içindeki hamam ve hapisane²⁸⁹, 1852 yılında ise Edirne’de görevli olan meclis memurlarının paşakapısı içindeki odaları tamir edilmiş, toplam 12.700 kuruş harcanmıştır.²⁹⁰

13 Kasım 1857 tarihli bir belgeden, paşakapısının yine yangına maruz kaldığı ve kullanılamaz hale geldiği anlaşılmaktadır. Bu belgede paşakapısının artık hükümet konağı olarak adlandırılmış olması önemlidir.²⁹¹ Yapılan tahkikat sonucu yangının bir suikast sonucu çıktığı anlaşılmıştır. Konak içindeki çalışanlar ile kent sakinleri yangını söndürmeye çalışsalar da başarılı olamamışlar, sabah ışıklarına kadar devam eden yangın yüzünden birkaç kişi pencerelerden atlamış, sekiz kişi yangında hayatını kaybetmiştir. Ayrıca bazı önemli evrakların kâgir mahzen yerinde kalem odalarında bulunmasından dolayı yok olduğu belirtilmiştir.²⁹² Yangın esnasında Edirne Valisi olan Muammer Paşa İstanbul’a çağırılmış, onun yerine geçici olarak Mustafa Paşa tayin olmuştur. Muammer Paşa ve ailesinin kişisel eşyalarının da yandığı belirtilerek, perişan oldukları ifade edilmektedir.²⁹³

Yanan konak yerine, yeni bir hükümet konağı yapılmasına yönelik ilk arşiv belgesi 28 Ekim 1861 tarihlidir. Bu belgede Edirne’nin eski ve önemli bir Osmanlı kenti olduğu belirtilmiş, bundan dolayı memurların ve kâtiplerin kiralık yerlerde ikamet etmelerinin uygun olmadığı ifade edilmiştir. Bu durum aynı zamanda devletin itibarını zedeleyen bir görüntü yarattığından bir an önce yeni konağın inşasına başlanması istenmiştir. 250.000 kuruş masrafla yarı kâgir bir bina yapılması planlanmıştır.²⁹⁴ Edirne kentinin Balkanlar ve oradan da Avrupa’ya geçiş noktasında önemli bir istikamet üzerinde bulunması, kente pek çok

²⁸⁶ B.O.A., Meclis-i Vâlâ Riyâset Belgeleri, 47/44, 15 Rebîü’l-âhir 1263/2 Nisan 1847.

²⁸⁷ B.O.A., İrâde Meclis-i Vâlâ 95/1974, 16 Cemâziye’l-evvel 1263/02 Mayıs 1847., B.O.A., Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ, 5/29, 01 Cemâziye’l-âhir 1263/17 Mayıs 1847.

²⁸⁸ B.O.A., Meclis-i Vâlâ Riyâset Belgeleri, 63/64, 12 Safer 1265/07 Ocak 1849.

²⁸⁹ B.O.A., Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri, 23/6, 08 Ramazân 1266/10 Temmuz 1850.

²⁹⁰ B.O.A., Meclis-i Vâlâ Riyâset Belgeleri 329/48, 15 Şabân 1267/15 Haziran 1851., B.O.A., İrâde Meclis-i Vâlâ., 218/7306, 27 Şevvâl 1267/25 Ağustos 1851.

²⁹¹ B.O.A., Sadâret Mektûbî Kalemi Umûm Vilâyet Evrakı, 297/26, 25 Rebîü’l-evvel 1274/13 Kasım 1857.

²⁹² B.O.A., Sadâret Mektûbî Kalemi Umûm Vilâyet Evrakı, 309/1, 01 Receb 1274/03 Mart 1858.

²⁹³ B.O.A., Sadâret Mektûbî Kalemi Umûm Vilâyet Evrakı, 326/80, 15 Şabân 1275/20 Mart 1859.

²⁹⁴ B.O.A., Sadâret Mektûbî Kalemi Umûm Vilâyet Evrakı, 511/8, 23 Rebîü’l-âhir 1278/28 Ekim 1861.

yabancının ziyaret etmesi anlamına gelmektedir. Hükümet konağının bulunmaması, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler karşısında itibarını zedelemektedir. Bu sebeple, hükümet konağı inşasına hızla gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁹⁵

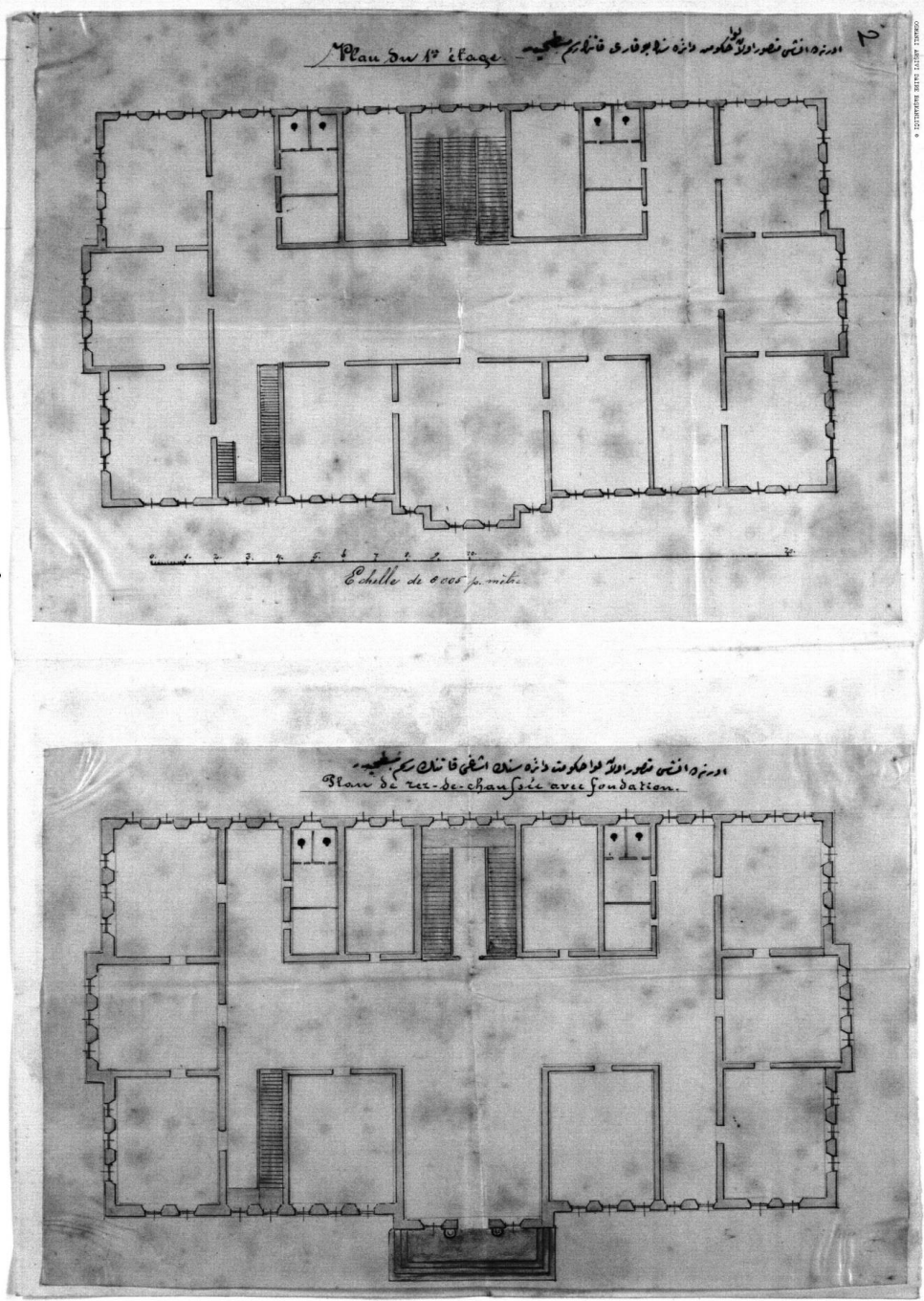
H. 1309 tarihli Edirne Vilayet Salnamesinde hükümet konağı fiziksel yapısından ve içerdiği idari birimlerden ayrıntılı olarak bahsedilmektedir. Buna göre, Edirne Hükümet Konağı, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın valiliği döneminde iki katlı kâgir bir yapı olarak inşa edilmiştir. Konak, 39 oda, büyük ve küçük olmak üzere iki salon, bir mescit, bir avlu ve bir harem dairesinden oluşmaktadır. Edirne vilayet yönetimi için hükümet konağında, valiye ait 5 oda, emlak komisyonuna ait 3 oda, defterdarlık, sandık ve muhasebe için 5 oda, vilayet ve evrak kalemine ait 3 oda bulunmaktadır. Ayrıca, maarif müdüriyeti, tercüman ve meclis kalemine 3 oda, defter-i hakani ve tahrir vergi müdüriyeti kalemlerine 5 oda, evkaf muhasebe kalemi, nüfus nezareti kalemi, orman ser-müfettişliği, mühendisler ve maarif kalemi, ziraat bankası şubesi için 7 oda, tahsisat komisyonu için ise 3 oda tahsis olunmuştur.²⁹⁶ Bu odaların tek bir binada toplanmasından da anlaşılacağı üzere vilayet idaresi tek bir merkezden yönetilmeye çalışılmıştır. İdari birimlerin pek çoğu mecburi bir durum görülmediği sürece aynı mekanda bir kompleks içinde bulunmuştur. Görüldüğü üzere sivil bürokrasi merkezden kentlere kadar ulaşmış, devlet reformlar doğrultusunda yeni açılan birimler ile daha merkeziyetçi bir yönetim yapısına geçilmiştir.

---

²⁹⁵ B.O.A., İrade Dâhiliye, 480/32263, 21 Rebü'l-âhir 1861/26 Ekim 1861.

²⁹⁶ Edirne Vilayet Salnamesi, sene 1309.

I.M.VL.00582

Plan-2: Edirne Sancak İdaresi İçin Yapılan Ek Binanın Planı²⁹⁷

24 Ağustos 1865 tarihli bir arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere, Edirne Hükümet Konağı dâhilinde bulunan asakir-i zaptiye ile beraber nüfus memurları için ayrılmış olan daireler yıkılmasına ve toplam 36.000 kuruş masrafla yeni bir zaptiye koğuşu yapılmasına karar verilmiştir. Yeni daire yapılanaya kadar görevlilerin başka yerlerde ikamet edilmesi

²⁹⁷ B.O.A., İrâde Meclis-i Valâ, 582/26144, 05 Şabân 1284/02 Aralık 1867.

istenmiştir.²⁹⁸ 2 Aralık 1867 yılındaki bir başka belgede ise hükümet konağının mevcut yerel yönetim birimleri için yetersiz kaldığından bahsedilmektedir. Hükümet konağının karşısındaki üç bina aylık 1150 kuruşa kiralanarak bazı daireler buraya nakledilmiştir. Ayrıca belediyenin bir handa ikamet etmesi, defter-i hakani memurların ise, çeşitli yerlerde vazifelerini yapması konağın genişletilmesi ihtiyacını daha da arttırmıştır. Bunun için harcanacak meblağın karşılanması amacıyla Edirne'nin kazası olan Cısr-i Mustafa Paşa'daki bir beylik çayırı müzayedeye konmuştur. Müzayededen gelen para ile konak genişletilmiş, inşaat için eski sarayın taşları kullanılmıştır.²⁹⁹ 1867 yılındaki bir belgede ise, Edirne Hükümet Konağı'nın yanına inşa edilecek merkez liva dairesi için kent surlarından işe yarayan taşların kullanılacağı, aynı zamanda mahkumların çalıştırılarak tasarruf edileceği ifade edilmiştir. Bu yapının inşasının toplam 99.000 kuruşa mal olacağı tahmin edilmiştir.³⁰⁰

4.6.Edirne Hükümet Konağı Çevre Yapıları

Tanzimat ile başlayan reformların uygulanması için Edirne önemli bir kent konumundadır. Avrupa ile olan ilişkilerde stratejik bir konumda olan Edirne'de dönemin yönetim anlayışına uygun imar faaliyetleri ve çeşitli altyapı hizmetleri gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle altyapı hizmetlerinin sunulması için belediyenin kurulması önemli bir gelişmedir. Kuruluşundan itibaren hükümet konağı içinde hizmet veren belediye için 1899 yılında yeni bir bina inşa edilmesi planlanmıştır.³⁰¹ 1901 yılında Edirne belediye binasının yapımı tamamlanmış, inşaat sırasında özel gayretleri görülen Belediye Reisi Dilaver Bey nişan ile ödüllendirilmiştir.³⁰²

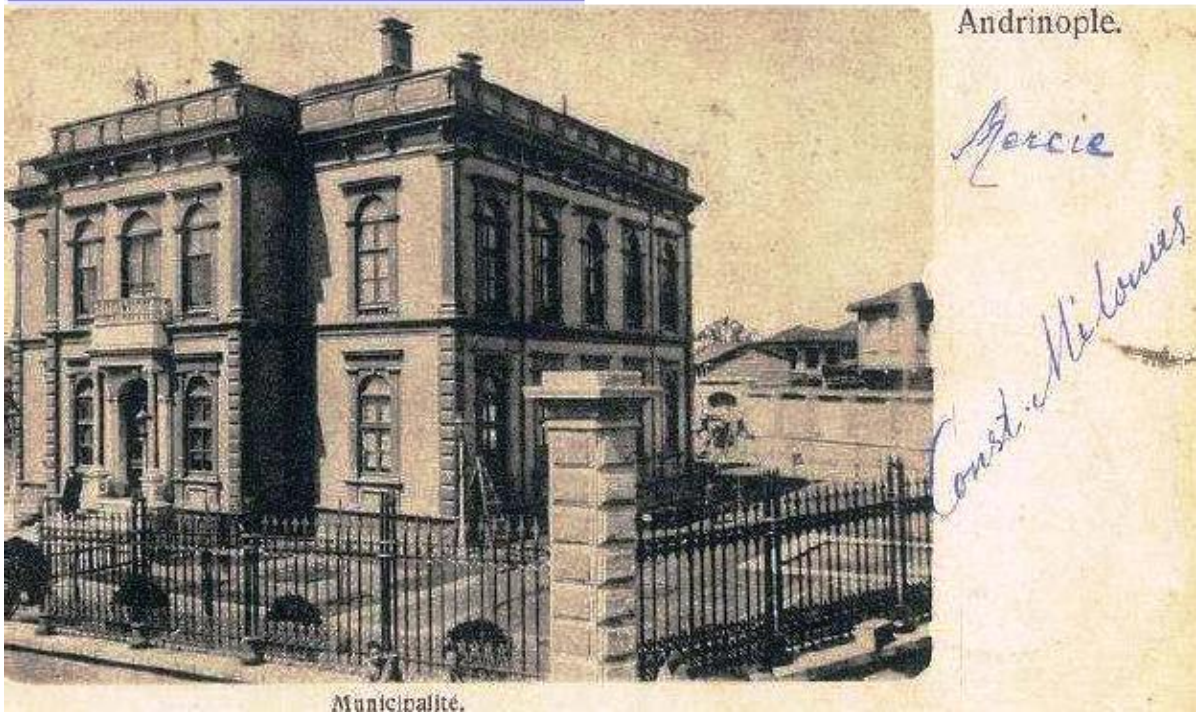
²⁹⁸ B.O.A., Meclis-i Vâlâ Riyâset Belgeleri, 1016/56, 1 Rebü'l-âhir 1282/24 Ağustos 1865.

²⁹⁹ B.O.A., İrâde Meclis-i Vâlâ, 582/26144, 05 Şabân 1284/02 Aralık 1867.

³⁰⁰ B.O.A., Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri, 395/84, 12 Şabân 1284/09 Aralık 1867.

³⁰¹ B.O.A., Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi, 2274/67, 19 Receb 1317/23 Kasım 1899.

³⁰² B.O.A., Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi, 2503/8, 8 Rebü'l-evvel 1319/25 Haziran 1901.

Resim-18: Edirne Belediye Dairesi (Bir Kartpostal)

Eski menzilcilik teşkilatı kalktıktan sonra, Edirne'nin ilk postanesi, Lari Camisi yanında yer alan binada açılmış, bu yapı sonraki dönemde posta hanı olarak adlandırılmıştır. Edirne'yi İstanbul'a bağlayan ilk telgraf hattı ise, Rüstem Bekir Paşa'nın valiliği sırasında (1854) kurulmuştur. Edirne'de Tekke Kapı civarında bir bina inşa edilmiş ve buraya telgrafhane yerleştirilmiştir. Edirne telgrafhanesi 1866 yılında, önemli bir ticaret merkezi olan Hacı Alamüddin Han'ına taşınmış, 1890 yılında Hacı İzzet Paşa'nın valiliği döneminde ise, hükümet konağına alınmıştır.³⁰³ Ayrıca 15 Ocak 1896 tarihinde Edirne vilayetinde Demirtaş İstasyonu'ndada bir telgrafhane inşa edilmesi planlanmış, bunun için 12.815 kuruşun yeterli olacağı tahmin edilmiştir.³⁰⁴ İlerleyen senelerde yeni merkezler açılarak telgrafhane sayısı giderek artmıştır. 30 Ağustos 1922 tarihli bir belge, Edirne ve civarında açılmış olan telgraf merkezlerini göstermektedir. Buna göre, Edirne'ye bağlı olan Uzunköprü, Aynoz, Çorlu, Tekfurdağı, Malkara, Keşan, Hayrabolu Çatalca, Çerkezköy, Saray, Vize, Meriç, Kırkkilise, Havsa, Babaeski ve Lüleburgaz gibi yerlerde telgrafhaneler bulunmaktadır.³⁰⁵

³⁰³ Peremeci (2011), s.345

³⁰⁴ B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 307/54678, 29 Receb 1313/15 Ocak 1896.

³⁰⁵ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 1166/25, 07 Muharrem 1341/30 Ağustos 1922., B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Belgeleri, 1167/3, 07 Muharrem 1341/30 Ağustos 1922.

V. BÖLÜM

HÜKÜMET KONA KLARI VE DEVLET-TOPLUM İLİŞKİLERİNDE DEĞİŞİM

Osmanlı Devleti'nde yönetimin temelini üç ana kaynak oluşturmaktaydı. Bunlar İslam hukuku, eski Türk devlet anlayışı ve fethedilen yerlerdeki yerel uygulamalarıdır. Devlet yapısını oluşturan bu öğelerin tamamı halkın refah içerisinde yaşaması amacını taşımaktaydı. Bu nedenle devlet, farklı uyruk ve dinlere mensup olan halk arasında mümkün olduğu kadar eşit ve adaletli bir ortam yaratmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda ülkedeki asayişin sağlanabilmesi için çeşitli kanunlar düzenlenmiştir. İslam hukuku çerçevesinde düzenlenen bu kanunlar zaman içerisinde Osmanlı devlet anlayışına göre şekillenmiştir.

Devlet teşkilatının başında padişah bulunmaktaydı. Padişah mutlak bir otorite idi ve gücünü İslam hukukuna dayalı kanunlardan almaktaydı. Kanun yapma ayrıcalığı geleneksel olarak padişahındı. Padişahlar bu ayrıcalıklarını sık sık kullanmaktaydılar.³⁰⁶ Devletin yönetimi merkezi de doğal olarak padişahın ikamet ettikleri saraylar olmaktadır. Osmanlı devlet teşkilatının merkezinde saray teşkilatı bulunmaktaydı. Başta padişah olmak üzere diğer devlet görevlileri halkın temel ihtiyaçlarını dikkate almakla yükümlüdür. Özellikle Divan ve çeşitli meclisler halkın ihtiyaç ve taleplerini dikkate alacak bir anlayışla kurulmuş, faaliyetlerini o şekilde yürütmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından bu yana halkın istek ve şikayetlerine büyük önem verilmiştir. Halkın dilek ve şikayetleri doğrudan padişaha ulaştırılmaktaydı. Padişahlar halkın taleplerini dinlemeye büyük önem göstermişlerdir. Halk padişah ile bizzat görüşme fırsatının çok sık yakalayamamış olsa da başka araçlar vesileyle karşılaşma mümkün olabiliyordu. Mesela Cuma ve bayram namazları, av törenleri, İstanbul ve çevresindeki mesireler, şenlikler, saray ve kasırlara gerçekleştirilen ziyaretler bunlar arasındadır.³⁰⁷

XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı padişahının taht şehri olması dolayısıyla devletin yönetim merkezi olan İstanbul'da çeşitli eğlenceler yapılmıştır. Culus, veladet, evlilik ve zafer şenliklerinde yapılan ve genel itibarıyla "donanma" ismi verilen şenlikler, halk ile devletin bütünleşmesinin görüldüğü yerler arasındadır. Çünkü bu törenlere katılım fazladır. Bu tip özel günlerde toplar atılır, tellallar bağrılır, kent baştanbaşa süslenir, yollara taklar dikilir, minareler arasına mahyalar asılır, meydanlara çadırlar kurularak havai fişekler atılır, akrobatlar, cambazlar, kuklacılar gösteriler yapar, fener alayları düzenlenir, büyük ziyafetler

³⁰⁶ Davison (2005), s.10.

³⁰⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı Padişahı", *Anadolu Üniversitesi, S.B.F. Dergisi*, Ankara, 1958.

verilir, askerler ve muhtaçlara paralar dağıtılırdı.³⁰⁸ Padişah algısı merkezde kendini bu şekilde ifade etmekteydi.

Bilindiği gibi devlet idaresi Tanzimat öncesi dönemde, taşrada kendini çeşitli şekilde göstermiştir. Özellikle, idari anlamda kadı sorumluluğunda olan kentlerde esnaf örgütleri, mahalli teşkilatlar ve vakıflar halkın devlet ile karşılaştığı organizasyonlar olmuştur. Kent içerisindeki bu yapılanmalar kadı vasıtasıyla devlete karşı bazı sorumluluklar taşırlardı. Osmanlı Devleti'nde kentsel yerleşmelerin kendi tüketimleri için tarımsal olmayan üretim örgütleri vardı. Bu örgütler yalnızca kente değil, kent çevresindeki bölgeye de hizmet ediyorlardı. Kentte üretime katılanların hepsi mensup oldukları sanayi dallarında, ekonomik, mali, idari ve sosyal fonksiyonları bulunan bir teşkilatın üyesiydiler. Osmanlı kentlerinin hepsine yaygın ve kuvvetli bir esnaf teşkilatı vardı. Bu teşkilat gerçekte XII. yüzyılda başlayan Ahi hareketlerinin bir devamı idi, fakat XVI. yüzyılda, Osmanlı merkezi otoritesi altında zayıflamış, kuruluş dönemindeki kuvvetli ve bağımsız karakterini yitirmiştir.³⁰⁹ Ayrıca esnaf teşkilatlarının yanı sıra oluşturulan çeşitli mahalle teşkilatları da devlet-toplum ilişkisi içinde değerlendirilebilir. Bu teşkilatların üyeleri genelde cami, tekke ve zaviyelerde bir araya gelmekteydi.

Toplumdaki dayanışmayı ve yardımlaşmayı ifade eden vakıflar bir müessese olarak Osmanlı Devleti'nde toplumun birbiri ile ilişki kurabildiği önemli kurumlara arasındadır. Osmanlı Devleti, başta padişah olmak üzere hanedan mensuplarının yaptırdığı vakıfların yanı sıra devletin çeşitli kademelerinde bulunan görevliler ve halkta maddi durumu iyi olanlar tarafından birçok insan da vakıflar kurmuştur. Ayrıca saraya mensup kadınlarda vakıf yaptırmıştır. 1809-1917 yılları arasında kurulmuş olan 72 tane vakıftan 45 tanesini kadınlar tesis ettirmiştir.³¹⁰ Vakıflar bünyelerinde cami, hastane, külliye, çeşme, okul gibi çeşitli birimleri barındırırlar. Böylelikle kent içerisinde bir çekim merkezi konumuna gelir. Yani bir diğer deyişle halkın birbirleri ile iletişime geçtiği, sosyalleştiği yerler olarak kabul edilir. Aynı zamanda sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağladığı gibi halkın ihtiyaçlarını karşılamada da önemli yer tutmuştur.

Tanzimat Fermanı ile beraber, idare üzerindeki değişikliklerden devlet-toplum ilişkisine uzanan geniş bir yelpazeyi içine alan reform sürecine girilmiştir. Bu dönemdeki en somut değişiklik yeni oluşan bürokrasi ile beraber idareci figürünün değişikliği şeklinde

---

³⁰⁸ Dikme (2012), 2012. s.294

³⁰⁹ Ergenç (1996), s.413-414

³¹⁰ Dikme (2012), s.295

belirtilebilir. Bu idareci figürü ile beraber çok daha sıkı bir merkezi hükümet kurulmaya gayret edilmiştir. Bu doğrultuda kararlar alınmıştır. Merkeziyetçi hükümet, zamanla uzmanlaşan ve kalabalıklaşan bir bürokrasiye, toplumun üstündeki güçlü kontrol nedeniyle hızlı gelişen bir bürokratik kayıt sistemine sahiptir.

Resim-19: Konya Hükümet Meydanında Kanûn-ı Esasi'nin İlan Günü³¹¹

Modern devletin güçlenen erki karşısında; tarihin akışı içinde bir bölgenin veya şehrin mali-idari alanda özerklik elde edip bunu güçlendirmesiyle yerel yönetim denen hukuki varlık ortaya çıkmıştır. Çağdaş yerel yönetim ve demokrasi ancak geniş bir alanda ve toplumun bütün kurumları üzerinde kontrol fonksiyonunu yürüten bir merkezi idarenin varlığı karşısında söz konusudur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde yerel yönetim anlayışının gelişmesini, devletin içerisinde güçlü bir merkezileşme hareketinin de başlangıcı olarak düşünülen Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile ilişkilendirilebilir. Tanzimat fermanıyla pek çok alanda görülen değişiklikler, yönetim alanındaki düzenlemeleri de içine alır. Ferman ile

³¹¹ Resimli Kitab, c.I, S.6, Mart 1325/Mart 1909.

başlayan değişim, yerel yönetimlerin düzenlenmesi için çıkarılan nizamnameler ile büyük bir ivme kazanmıştır. Ancak Osmanlı şehri örgütlenmeyi, şehre özgü ortak davranış kalıpları oluşturmayı ve şehre hizmet vermeyi Tanzimat'tan sonra öğrenmiş değildir. Tanzimat ile başlayan süreç yerel yönetimlerin sistematik bir şekilde gelişmesine yardımcı olmuştur.³¹²

Tanzimat reformlarının ilk uygulama sahası doğal olarak payitaht İstanbul'du. Burada kazanılan tecrübeler taşrada yapılacak reformlar için önemli bir fırsattı. Buna verilebilecek en açık örnek belediyelerin kurulmasıdır. Tanzimat öncesi dönemdeki geleneksel kent anlayışı, radikal bir reform olan belediye teşkilatının oluşturulmasıyla zayıflamaya başlamıştır. Modern anlamda bir belediyeçilik anlayışı oluşmamış olsa dahi kentlerin merkezi idare tarafından daha kolay yönetilmesi açısından etkin bir faktör olarak kabul edilebilir.

Osmanlı kentlerinde değişmekte olan yapı ve beliren yeni gereksinimler en kısa zamanda modern belediye örgütlerinin kurulmasını gerektiriyordu. Kent yönetimindeki her yeniliğin ilk uygulandığı yer olan başkent İstanbul, taşra kentleri için her zaman bir model niteliği taşımıştır. İlk belediye denemeleri de bundan dolayı İstanbul'da yapılmıştır. Ancak bu denemelerin başarısız sonuçlar vermesi, taşra kentlerinde belediyelerin kurulmasında etkili olmuş, belediyeler daha ileri tarihlerde açılmaya başlamıştır. Belediyelerin taşrada nispeten geç tarihte kurulmasının nedeni sadece İstanbul'daki başarısızlık değildir. Aynı zamanda parasal ve örgütsel güçlükler yaşanması da bu duruma etkili olmuştur. Ancak XIX. yüzyılın sonlarında doğru pek çok kentte belediyeler kendilerini göstermeyi başarmıştır. Taşra kentlerinde kurulan belediyelerde, belediye reisleri genelde yerel eşraf içinden çıkmıştır. Ayrıca kent içerisinde çoğunlukta olan Müslümanlar, bir karar organı olan belediye meclislerinde yeterince üye bulunduramamışlardır. Bunun en önemli nedeni, yılda en az 100 kuruş vergi verme gerekliliğinin üyeliğe seçilme koşulları arasında bulunmasıdır.³¹³

Yönetimsel yapıda ortaya çıkan nitel ve nicel değişimin koşutu kentlerin mekânsal yapılarında da yeni öğeler ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri yönetici merkez olgusudur. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren oluşmaya başlayan yönetici merkez olgusunun odak noktası hükümet konaklarıdır.³¹⁴ Osmanlı Devleti'nde yüzyıl başlarından itibaren inşa edilmiş olan bu konaklar kent imar planlarında yeni ve önemli bir değişikliğe sebep olmuştur. Osmanlı topraklarında hemen hemen tüm kentlerde, hatta daha küçük idare merkezlerinde de inşası

---

³¹² Ortaylı (2000), s.1.

³¹³ Aktüre (1985), s.894.

³¹⁴ Aktüre,1985,s.896.

yapılmaya başlanmıştır. Halk ise artık bizzat merkeze bağlı bu idari teşkilatlanmanın oluşturmuş olduğu yapılara, yakın yerlerde ikamet etmeye başlamıştır.

Tanzimat döneminde taşra idaresinin yeni baştan örgütlendiğinin somut kanıtı olan hükümet konakları XIX. yüzyıl sonlarına doğru artık küçük kasabaların bile önemli binalarıdır. Üstelik son dönemlerde vilayet salnamelerinde hükümet konaklarının resimlerine sıkça rastlanması devletin bu yapılarla gurur duyduğunu göstermektedir.³¹⁵ Kaldı ki bu binalar Tanzimat düşüncesinin merkezîyetçiliğini vurgulamanın yanında devletin İmparatorluğun her köşesine ulaştığını göstermek amaçlıdır. Eyalet ve sancak merkezlerindeki hükümet konaklarının kaza merkezlerindeki kıyasla daha büyük ve gösterişli olması bu yüzdendir. Hatta bazı kentler arasında dahi konakların gösterişi bakımından keskin farklar vardır. Özellikle Avrupa ile bağlantılı yollar arasında bulunan Balkan kentleri ile Anadolu içerisindeki bazı kentlerde mimari açıdan büyüklük farkı göze çarpar. Bu farkın ortaya çıkmasında Osmanlı kent imajının Avrupalı ziyaretçiler karşısında zedelenmemesi unsuru önemli rol oynar. Örneklem kentlerimizden olan Edirne’de bu bağlamda değerlendirilebilir. Kent içerisinde konak pek çok Anadolu ve Ortadoğu kentlerinde bulunan binalardan daha büyük ve gösterişli bir yapıya sahiptir. Bunun dışından daha birçok farklı etken konakların inşasında etkili olmuştur. Ancak temel unsur merkezi otoritenin taşrada da kendisini göstermesi amacındadır.

Hükümet konakları, Tanzimat ile gelişen bürokratik yapının gelişimini takip edebilme adına da önem arz eder. Hükümet konağı içerisindeki birimlerin oluşmasında Tanzimat ile beraber ülke yönetimindeki önemi daha da artan Babıali örnek alınmıştır diyebiliriz. Babıali, bilindiği gibi sadaret makamı olarak biçimlenmiştir. XIX. yüzyıl başlarında pek çok odadan oluşmaktaydı. İçinde defterdarlık binası da dâhil olmak üzere pek çok idari birimi barındırmaktaydı.³¹⁶ Bu idari merkez, taşra yönetimini siyasi anlamda etkilediği gibi fiziksel mekân özellikleriyle de hükümet konakları için belirleyici olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde hükümet binaları siyasi gündemlerin ifadesi içinde kullanılmıştır. Tanzimat sonrası dönüşümlerle biçimlenen, yeniden tanımlanmış varlığı devletin en ücra köşelerinde dahi açılmıştır. Kent imajında yarattığı etkinin yanı sıra bu binalar modernleşme ve merkezileşmeye uygun olarak düzenlenmiş ve yeni sivil bürokrasiyi içinde barındırmaya başlamıştır. Reformlar tam uygulanamamış olsa da merkezi otorite fikri hükümet binalarının

³¹⁵ Hakan Kaynar, “Siyasal İktidar ve Şehir: 19. Yüzyıl Osmanlı Şehirleri’ndeki Mekânsal Değişimler Üzerine”, *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S.10, İstanbul, 2000. s.148.

³¹⁶ Zafer Toprak, “Babıali”, *Dünden Bugüne İstanbul*, Ankara, 1993. s.519

mimarisiyle taşra kentlerinde kendini göstermiştir. Benzer yapıların farklı kentlerde tekrarı da halk arasındaki devlet imgesinin oluşmasında önemli bir etkidir. Buldukları kentlerde büyüklük ve önemine bakılmaksızın dikkat çekici yerlerde konumlanmış bu binalarda büyük mimari iddialar ve çok çeşitli ifadeler görülür.³¹⁷

XIX. yüzyıl ile birlikte Osmanlı Devleti'nin sembolik öğelerin en önemlilerinden biri olan hükümet konakları ve etrafında oluşan meydanlarda pek çok tören, merasim, kutlama gösteri gibi halkı bir araya getiren faaliyetler yaşanmaya başlamıştır. Zeynep Çelik, resmi törenleri ifade ederken eski dönemlerden beri simgesel alanlarına sahip çıkarak otorite kurar ve otoriteyi vurgular demektedir. Ayrıca XIX. yüzyılın ulus ve imparatorluk inşa girişimleri bu törenleri yeni bir olguya çevirdiğini de belirtmektedir. Resmi törenler, dini açıdan önemli günler, resmi ziyaretler, anıt açılışları, cülus törenleri, veladet günleri gibi devlet açısından önemli olayları kapsamaktaydı. Bu törenlere, konuşmalar, geçici yapılar, askeri geçitler, bayraklar, armalar ve müzik törenleri dâhil edilmiş, hepsi birleşerek siyasi merkezi ifade eden bir ortam yaratılmıştır. Törenlerin çeşitli fırsatlarla tekrarlanması emperyal mesajı güçlendirmiş, törenden bahseden yayınlar bu mesajın daha geniş bir kamuoyuna taşınmasını sağlamıştır. Kamusal binalar etkileyici simetrik kütleleri, eksellere dayanan tasarımları, mimari benzemeleri ve simgesel çağrışımlarıyla törenlere mükemmel bir arka plan oluşturdu. Ayrıca çoğu kez yeni açılmış meydanları tanımlarlardı ki bunlar da geniş ve düz yollarla tamamlanıp geçit törenlerine elverişli kılınırdı.³¹⁸

Tanzimat ile başlayan reformlar ile kentlerde çarpıcı değişiklikler yaşanmaktaydı. Bu değişiklikler sadece kentlerin görüntüsünü değiştirmekle kalmamıştır. Osmanlı halkı da reformlar ile beraber zihin dünyasında değişiklik yaşamaya başlamıştır. Halktaki bu değişiklik devlet-toplum ilişkisine yeni boyutlar kazandırmıştır. Miting, gösteri, protesto, nümayiş, grev, boykot gibi kavramlar Osmanlı halkı içerisinde kendisine yer bulmuştur. Tanzimat ile başlayan bu toplumsal hareketler özellikle 1908 yılında Meşrutiyet'in ilan edilmesi sonrasında, halkın kendi istekleri veya yönlendirilmeleri sonucunda sayıca artmıştır. Seçimler, iktisadi boykotlar, grevler, işgaller, doğrudan eylemler, yürüyüşler, mitingler, bayramlar, gösteriler, cemiyetlerin faaliyetleri, gençlik örgütlerinin toplu faaliyetleri, kitlesel spor etkinlikleri insanların gündelik hayatlarında yer bulmuştur.³¹⁹ Toplumsal hareketlerin

---

³¹⁷ Zeynep Çelik, *İmparatorluk, Mimari ve Kent Osmanlı Fransız Karşılaşmaları (1830-1914)*, İstanbul, 2012., s.251-252

³¹⁸ Çelik (2012), s.296-297

³¹⁹ Doğan Çetinkaya, "1908 Devriminde Kamusal Alan ve Kitle Siyasetinde Dönüşüm", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no:308, İstanbul, 2008. s.133

yükselmesi ile gösterilerin artması ve çeşitlenmesi, kent içerisinde bulunan meydanları da tasarlanan mekânlar haline getirmiştir. Özellikle II. Meşrutiyetten sonra aylarca süren bir toplumsal seferberliğin ortaya çıkması ile insanların meydanlara doldurup hürriyet isteklerini dile getirmeleri değişen zihniyetin etkili bir göstergesidir. Yeni iktidarın idealleri olan hürriyet, eşitlik, adalet, kardeşlik gibi kavramlar kentlerdeki meydanlara isim olarak verilmeye başlamıştır. Bu duruma örnek olarak Trabzon Hürriyet Meydanını gösterebiliriz. Ayrıca Konya'daki Hükümet Konağı Meydanı olarak anılan meydan, hürriyetin burada mitinglerle karşılanmasıyla "Hürriyet Meydanı" adını almıştır.

Örnekleme kentlerimizi içerisinde de çeşitli zamanlarda bazı gösteri, nümayiş ve mitingler düzenlenmiştir. 11 Ramazan 1319 (22 Aralık 1901) tarihinde Edirne'de yaşanan bir öldürme hadisesi üzerine halkın komiserlik önünde nümayiş yaptıklarına dair bilgiler mevcuttur.³²⁰ 29 Şaban 1331 (3 Ağustos 1913) tarihli bir başka belge ise, Edirne'de yapılan miting hakkında bilgi vermektedir.³²¹ Keza, 13 Ramazan 1337 (12 Haziran 1919) tarihli bir arşiv belgesinde Yunanistan'ın kurtuluş yıldönümüne tesadüf eden günde Edirne'de bazı nümayişlerin yapıldığı, bunun sonucunda çeşitli olayların çıktığı kaydedilmiştir.³²² 26 Şaban 1338 (15 Mayıs 1920) tarihli bir arşiv vesikasında Doğu Trakya'nın Osmanlı hâkimiyetinden çıkmaması doğrultusunda Edirne'de yapılan mitingden bahsedilmektedir.³²³ Aynı şekilde Girit işgali sırasında Ankara'da bir miting düzenlenmiştir. Konya'nın işgali sonrasında da kent içerisinde çeşitli mitingler düzenlenmek istenilmiştir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

---

³²⁰ B.O.A., Yıldız Sadâret Husûsî Maruzât Evrakı, 423/22, 11 Ramazân 1319/22 Aralık 1901.

³²¹ B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 4202/315140, 29 Şabân 1331/3 Ağustos 1913.

³²² B.O.A., Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Asayiş Kalemi, 12/10, 13 Ramazân 1337/12 Haziran 1919.

³²³ B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 4633/347443, 26 Şabân 1338/15 Mayıs 1920.

۳۱ مارت حادثہ سی اوزرینہ مشروطیتک محافظہ سی ایچون بروسہدہ اجماع ایدن کوالیلر
Troupe des volontaires à Brousse

Resim-20: 31 Mart Hadisesi Üzerine Meşrutiyetin Muhafazası İçin Bursa'da Toplanan Gönüllüler³²⁴

³²⁴ Resimli Kitab, c.II, s.10, 10 Temmuz 1325/23 Temmuz 1909.

SONUÇ

Tanzimat öncesi dönemde, Osmanlı kent yönetimi belli başlı kurallara bağlı bulunmaktadır. Bu kuralların uygulayıcısı olarak beylerbeyi (sancakbeyi) ve kadılar kent içerisinde yerlerini almışlardır. Merkezden gönderilen bu iki yönetici kent içerisindeki yürütme ve yargı işleri ile beraber bayındırlık, imar ve belediye gibi çeşitli görevleri de üstlenmişlerdir. Bu işleyiş Osmanlı Devleti'ndeki en büyük eyaletten, en küçük idari birimlere kadar eksiksiz bir şekilde yerine getirilmeye çalışılmıştır. Örneklem kentlerimiz olan Bursa, Edirne, Ankara ve Konya kentleri Klasik dönemde birer vilayet merkezi konumundadır. Bundan dolayı kent yönetimlerinde etkili birer figür olarak karşımıza sancakbeyi ve kadılar çıkmaktadır. Sancakbeyi ve kadılar kentlere tayin oldukları zaman kendilerine bir ev kiralamakta, kiraladıkları bu evlerden de kent yönetimini idare etmeye çalışmaktadır. Kentlerin dönüşüm sürecinde inşa edilen hükümet konaklarının yönetim merkezi olmasına kadar işleyiş bu şekilde devam etmiştir.

Osmanlı kentlerini belirleyen en önemli unsurlardan biri de hisarlardır. Halk ve kent yöneticileri Klasik Dönemde hisar denilen bölgede varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak ilerleyen yıllarda nüfus artışının da etkisi ile kent yerleşimleri sur dışına taşmışlardır. Hisarlar, devlete ait önemli belgelerin, halktan toplanan paraların ve tüccarların kıymetli mallarını muhafaza ettikleri yerlerdir. Ayrıca hazine ve zindan gibi yapıları da bünyesinde bulundurmıştır. Tüm bu işlevsel özelliklerinden dolayı hisarlar Osmanlı kentlerinin karakteristik bir yapısı olarak karşımıza çıkmıştır. Ankara ve Bursa kentlerinde hisar yönetim merkezi olmasından dolayı önemli bir yere sahiptir. Edirne kentinde ise yönetim merkezi olarak, kent içerisine yaptırılmış olan saraylar kullanılmıştır.

Kentlerdeki sosyal hareketliliği sağlayan en önemli mekan çarşıdır denilebilir. Bundan dolayı Klasik Dönem Osmanlı kentlerinde çarşı ayrı bir öneme sahip olmuştur. Kentlerde yaşayan insanların kamusal yaşamının geçtiği yerlerden biri olan çarşı genel olarak kent merkezlerinde bulunmuşlardır. Çarşı sisteminin merkezini bedesten ve Ulucami oluşturmuştur. Bu yapıların çevresinde kurulmasına özen gösterilmiştir. Kent yaşamındaki hareketliliğin simgesi olan çarşılar, sadece ticaret yapılan bir yer değildir. Aynı zamanda üretim yapılan ve birçok sosyal tesisi de içinde bulunduran bir mekan durumunda olmuşlardır. Bunların dışında kent dışarısına kurulan pazar yerleri de Klasik Dönem kent yaşantısında önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı kent hayatında önemli yer tutan han, hamam, imaret gibi yapıların çarşıya yakın yerlerde bulunması dikkat çekici bir husustur. Tanzimat öncesi

dönemde Osmanlı kent yaşantısını etkileyen bir diğer önemli unsur ise külliyelerdir. Bünyesinde cami, medrese, hamam, aşevi gibi birimleri bulunduran külliyeler Klasik Dönem Osmanlı kent organizasyonunda önemli bir yere sahiptir. Barındırdıkları farklı birimlerle birer kompleks görünümündedirler. İlk önceleri sultanlar ve devletin ileri gelenleri tarafından yaptırılan külliyeler, etraflarında çoğalan yerleşkeler ile mahalle merkezi durumuna gelmişler ve kentlerin gelişmesinde oldukça önemli bir yer tutmuşlardır. Osmanlı kentlerinin karakteristik özelliklerini belirleyen tüm bu unsurlar, Tanzimat'ın kent reformları ile beraber büyük değişikliklere uğramıştır.

Tanzimat ile başlayan reformlar doğrultusunda Osmanlı kentlerinde de değişimler yaşanmıştır. Kentlerdeki değişim idari yapıda da kendini göstermiştir. Bunun en önemli göstergelerinden biri de yeni oluşan hükümet konağı binalarıdır. Bu binalar daha önce “paşakapısı” ve “vali konağı” olarak isimlendirilmiştir. XIX. yüzyılın ortalarından sonra merkeziyetçilik kavramının da etkisi ile kentlerde ve önemli yerleşim merkezlerinde hükümet konağı olarak ortaya çıkmıştır. İlerleyen süreçte Osmanlı Devleti'nin en ücra yerleşim birimlerinde dahi görülmüştür. Daha önce kadıların ve kent idarecilerinin ikamet ettikleri konaklar, kentlerdeki değişim ile beraber valilerin yönetsel işleri yürüttükleri devlet yapıları haline gelmişlerdir. Bu konakların bazı durumlarda kiralanmış olduğu, bazı durumlarda ise satın alındığı bilinmektedir. Merkezi hükümetin kentlerdeki varlığını hissettirmesi açısından mihenk taşı olan bu binalar her zaman ayrı bir öneme sahip olmuştur. Bu sebeple hükümet konağı bulunmayan yerleşim birimlerinde bu binaların yapılması için izin verilmiştir. Hükümet konağı mevcut olan ama aynı zamanda binanın yıpranmış olduğu yerlerde ise çeşitli tamiratların yapılması kararları alınmıştır. Hükümet konaklarının yapım ve tamir süreçleri için merkezden izin alma zorunluluğu vardır. Bundan dolayı inşaat ve en küçük bir tamirat için dahi padişah iradesi gerekmektedir. Böylelikle merkezi iktidar kentlerdeki kamu yapılaşmasını ilk safhalarından itibaren takip etmeye başlamış, ilerleyen süreçte de denetleme mekanizmasını ortaya koymuştur.

Ankara kentinde Tanzimat öncesi dönemde kent yönetimini sağlamak için kullanılan ayrı bir bina bulunmamaktaydı. Kente gelen idareciler, ikamet ettikleri konakları aynı zamanda idare merkezi olarak kullanmışlardır. 1824 yılında Seyit Mehmed Alim Efendi'nin Tülice mahallesindeki Hacı Abdi Paşa Konağı ismi verilen yapı, vali konağı olarak kullanılmak üzere satın alınmıştır. Böylelikle yıllar boyunca kiralanmış olan konaklar yerine kenti idare edebilecek sabit bir ikamet yerine kavuşulmuştur. Ankara'daki hükümet konağının yapımına dair ilk yazışmalar ise 1892 yılını göstermektedir. Bu dönemde Ankara'da bulunan

hükümet konağının harap olması, yeni bir hükümet konağının yapılmasını elzem kılmıştır. Bunun sonucu olarak 1897 yılında Ankara Hükümet Konağı'nın inşası tamamlanmıştır. Çeşitli tamir ve restorasyon çalışmaları geçirerek günümüze kadar kullanımına devam edilmiştir.

XIX. yüzyıla kadar gelinen süreçte Konya kenti, merkezinde bulunan eski saray ve konaklardan yönetilmiştir. Yüzyıl başlarında yönetici merkezi değişmiş, kentin dışında bulunan Çimenlik adı verilen yerde yapılan vali konağından idaresi sağlanmıştır. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında yönetici merkezi yeniden kent merkezine taşınmıştır. Bu doğrultuda 1889 yılında yeni bir hükümet konağı yapılmış, çeşitli tamirlerden geçerek günümüze kadar kullanımına devam edilmiştir.

Bursa kenti Osmanlı Devleti'nin ilk payitahtlarından biri olması nedeniyle gelişmiş bir kent yerleşimine sahiptir. XIX. yüzyıla kadar kent idare merkezi paşa kapısı olarak karşımıza çıkmakta, bu dönemden sonra ise vali konağı ismini almaktadır. 1855 yılında kentte yaşanan büyük bir depremle beraber mevcut vali konağı da büyük bir zarar görmüştür. Bu doğrultuda yeni bir hükümet konağı yapımına başlanma ihtiyacı duyulmuştur. Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa valiliği sürecinde 1863 yılından sora, yeni bir hükümet konağının yapımına başlanmıştır. 1914 yılına kadar kent yönetimi bu konaktan idare edilmiştir.

Edirne kenti de Bursa'ya benzer özellikler göstermektedir. Kentte yönetim merkezi olan eski sadrazam sarayı paşa kapısı olarak isimlendirilmiş, daha sonra aynı yapı hükümet konağı olarak karşımıza çıkmaktadır. XIX. yüzyıl başlarında hala bu yapının kullanıldığını bilmekteyiz. 1828 tarihinde, kentin idare merkezi olan bu binanın yandığı görülmektedir. 1829 yılında yeni bir hükümet konağının yapımı tamamlanmış, 1858 yılında çıkan bir yangınla bina tahrip olana kadar burada kalınmıştır. Yeni bir hükümet konağı yapımına ihtiyaç duyulmuş, bu doğrultuda 1861 yılında hükümet konağı inşası tamamlanmıştır.

Kentlerin yönetim merkezi durumunda bulunan hükümet konakları, aynı zamanda kent idaresini kolaylaştıran birimleri de etrafına toplamışlardır. Tanzimat reformlarının etkisi ile yapı değişikliğine uğrayan birimler arasında postaneler, telgrafhaneler, polis teşkilatı, belediye ve benzeri teşkilatlar vardır. Bu birimler genel olarak hükümet konakları etraflarında toplanmışlar, bu durum ise yeni bir kamu sitesinin oluşumuna neden olmuştur. Yeni oluşan kamu sitesi, kentlerin daha kolay idare edilmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Hükümet konağı merkezli kamu sitesi, kent halkının devlet ile iletişime geçtiği yeni bir organizasyon olmuştur. XIX. yüzyıl ile başlayan halk hareketlerinden olan protestolar, mitingler, boykotlar,

nümayişler ve çeşitli halk hareketleri kentlerde hükümet konakları çevresinde bulunan meydanlarda yapılmıştır. Halkın zihnindeki devlet imgesinin oluşmasındaki en önemli unsur hükümet konaklarıdır. Bundan dolayı kendi seslerini merkeze hükümet konağı ekseninde yaptıkları kitle hareketleri ile duyurma çabasına girmişlerdir.

Hükümet konaklarının mimari yapısı ise, Tanzimat'ın idari yapılarının çoğunluğunda olduğu gibi ampir üslup ve neo-klasik bir yapıya sahiptir. Hükümet konakları bina olarak pek çok kentte birbirlerine benzerlik göstermişlerdir. Genellikle kagir bir yapıya sahip olan binalar, iki katlıdır. Valinin kendisinin de ikamet etmesinden dolayı özellikle ilk dönemlerde konaklar içerisinde harem bulunmuştur. Konak içerisinde bulunan odalar, kent yönetimini sağlamada katkısı olan çeşitli odalara ayrılmıştır. Böylelikle kent yönetimi tek bir merkezden idare edilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi -B.O.A.)

Bâb-ı âli Evrak Odası

157/11716, 01 Şabân 1310 / 18 Şubat 1893.

678/50798, 12 Rebû'l-evvel 1313 / 13 Eylül 1894.

489/36652, 06 Receb 1312 / 07 Ekim 1894.

497/37224, 16 Rebû'l-âhir 1313 / 17 Ekim 1894.

509/38150, 05 Cemâziye'l-evvel 1312 / 04 Kasım 1894.

543/40705, 03 Receb 1312 / 31 Aralık 1894.

7307/54678, 29 Receb 1313 / 15 Ocak 1896.

790/59205, 25 Zi'l-hicce 1313 / 07 Haziran 1896.

908/68047, 12 Ramazân 1314 / 14 Şubat 1897.

1001/75011, 02 Rebû'l-âhir 1315 / 31 Ağustos 1897.

1013/75901, 25 Rebû'l-âhir 1315 / 23 Eylül 1897.

2008/150590, 27 Zi'l-ka'de 1320 / 25 Şubat 1903.

2960/221962, 26 Şevvâl 1324 / 13 Aralık 1906.

3088/231588, 18 Cemâziye'l-evvel 1325 / 29 Haziran 1907.

4633/347443, 26 Şabân 1338 / 15 Mayıs 1920.

Cevdet Dâhiliye

320/15954, 29 Muharrem 1223 / 27 Mart 1808.

323/7, 13 Muharrem 1256 / 17 Mart 1840.

Cevdet Mâliye

539/22155, 27 Şevvâl 1245 / 21 Nisan 1830.

Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti

22/19, 20 Cemâziye'l-evvel 1330 / 07 Mayıs 1912.

3/58, 24 Rebû'l-âhir 1331 / 02 Nisan 1913.

551/31, 10 Rebû'l-âhir 1332 / 08 Mart 1914.

24/31, 5 Muharrem 1336 / 21 Ekim 1917.

20/54, 15 Rebû'l-âhir 1336 / 28 Ocak 1918.

18/3, 12 Rebû'l-evvel 1329 / 13 Mart 1921.

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Asayiş Kalemi

12/10, 13 Ramazân 1337 / 12 Haziran 1919.

Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi

1332/76, 24 Ramazân 1297 / 30 Ağustos 1880.

1375/83, 05 Safer 1304 / 03 Kasım 1886.

1475/11, 21 Rebû'l-evvel 1305 / 06 Ocak 1888.

1608/25, 19 Receb 1306 / 21 Mart 1889.

1643/80, 30 Zi'l-ka'de 1306 / 28 Temmuz 1889.

1654/83, 09 Muharrem 1307 / 05 Eylül 1889.

1665/31, 13 Safer 1307 / 09 Ekim 1889.

1674/94, 23 Rebû'l-evvel 1307 / 17 Kasım 1889.

2274/67, 19 Receb 1317 / 23 Kasım 1899.

1706/122, 18 Receb 1307 / 10 Mart 1890.

1710/82, 02 Şabân 1307 / 24 Mart 1890.

1773/91, 07 Rebû'l-evvel 1308 / 21 Ekim 1890.

1785/84, 14 Rebû'l-âhir 1308 / 23 Şubat 1891.

1827/45, 30 Şabân 1308 / 10 Nisan 1891.

1893/62, 22 Rebû'l-âhir 1309 / 25 Kasım 1891.

1982/92 10 Muharrem 1310 / 04 Ağustos 1892.

2043/89, 29 Cemâziye'l-âhir 1310 / 18 Ocak 1893.

205/59, 07 Şabân 1311 / 13 Şubat 1894.

206/17, 08 Şabân 1311 / 14 Şubat 1894.

348/11, 28 Şabân 1312 / 24 Şubat 1894.

263/81, 19 Muharrem 1312 / 23 Temmuz 1894.

74/2, 26 Şevvâl 1312 / 22 Nisan 1895.

2503/8, 08 Rebû'l-evvel 1319 / 25 Haziran 1901.

1001/9, 22 Cemâziye'l-âhir 1323 / 24 Ağustos 1905.

Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Mu'âmelât Komisyonu

14/38, 06 Cemâziye'l-evvel 1315 / 03 Ekim 1897.

Harita

2005 AD9 DN4471, Bursa, 1900.

Hatt-ı Hümâyûn

595/291671, 08 Cemâziye'l-âhir 1244 / 16 Aralık 1828.

593/29046, 19 Şabân 1244 / 24 Şubat 1829.

1011/42456A, 23 Ramazân 1244 / 29 Mart 1829.

600/29347, 29 Zi'l-hicce 1244 / 02 Temmuz 1829.

Îrâde Dâhiliye

175/9425, 14 Receb 1264 / 16 Haziran 1848.

480/32263, 21 Rebû'l-âhir 1861 / 26 Ekim 1861.

659/45844, 17 Ramazan 1289, 18 Kasım 1872.

1278/100577, 12 Zi'l-ka'de 1309 / 8 Haziran 1892.

İrâde Hâriciye

292/18426, 25 Cemâziye'l-evvel 1301 / 23 Mart 1884.

İrâde Meclis-i Mahsûs

8/350, 16 Rebû'l-âhir 1273 / 14 Aralık 1856.

İrâde Meclis-i Vâlâ

95/1974, 16 Cemâziye'l-evvel 1263 / 02 Mayıs 1847.

218/7306, 27 Şevvâl 1267 / 25 Ağustos 1851.

443/19703, 30 Receb 1277 / 11 Şubat 1861.

582/26144, 05 Şaban 1284 / 02 Aralık 1867.

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri

47/44, 15 Rebû'l-âhir 1263 / 02 Nisan 1847.

63/64, 12 Safer 1265 / 07 Ocak 1849.

329/48, 15 Şabân 1267 / 15 Haziran 1851.

577/10, 10 Rebû'l-evvel 1275 / 18 Ekim 1858.

580/77, 28 Cemâziye'l-evvel 1275 / 03 Ocak 1859.

660/25, 13 Cemâziye'l-âhir 1280 / 25 Kasım 1863.

1016/56, 01 Rebû'l-âhir 1282 / 24 Ağustos 1865.

790/60 03 Ramazân 1283 / 09 Ocak 1867.

1054/40, 16 Şabân 1284 / 13 Aralık 1867.

İrâde Şûrâ-yı Devlet

73/4308, 18 Cemâziye'l-evvel 1302 / 05 Mart 1885.

100/5996, 02 Şevvâl 1307 / 22 Mayıs 1890.

Sadâret Âmedî Kalemi Belgeleri

27/6, 08 Safer 1267 / 13 Aralık 1850.

Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ

5/29, 01 Cemâziye'l-âhir 1263-17 Mayıs 1847.

Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri

23/6, 08 Ramazân 1266 / 10 Temmuz 1850.

290/94, 17 Şabân 1280 / 27 Ocak 1864.

395/84, 12 Şabân 1284 / 09 Aralık 1867.

Sadâret Mektûbî Kalemi Umûm Vilâyet Evrakı

297/26, 25 Rebû'l-evvel 1274 / 13 Kasım 1857.

309/1, 01 Receb 1274 / 03 Mart 1858.

326/80, 15 Şabân 1275 / 20 Mart 1859.

511/8, 23 Rebû'l-âhir 1278 / 28 Ekim 1861.

Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

1335/14, 28 Rebû'l-âhir 1300 / 08 Mart 1883.

1338/7, 17 Şabân 1301 / 12 Haziran 1884.

303/33, 20 Şevvâl 1303 / 22 Temmuz 1886.

1332/25, 15 Şabân 1305 / 27 Nisan 1888.

1703/35, 08 Zi'l-ka'de 1307 / 26 Haziran 1890.

1709/14, 08 Zi'l-ka'de 1307 / 26 Haziran 1890.

1713/13, 08 Zi'l-ka'de 1307 / 26 Haziran 1890.

1341/35, 11 Safer 1311 / 24 Ağustos 1893.

2604/17, 18 Safer 1311 / 31 Ağustos 1893.

2607/32, 18 Safer 1311 / 31 Ağustos 1893.

1342/17, 08 Zi'l-hicce 1894 / 12 Haziran 1894.

1133/6, 05 Rebû'l-âhir 1321 / 01 Temmuz 1903.

1141/14, 05 Rebû'l-âhir 1321 / 01 Temmuz 1903.

1222/67, 20 Zi'l-ka'de 1323/06 Ocak 1906.

1222/67, 09 Safer 1326 / 13 Mart 1908.

1167/3, 07 Muharrem 1341 / 30 Ağustos 1922.

1166/25, 07 Muharrem 1341 / 30 Ağustos 1922.

Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı

423/22, 11 Ramazân 1319 / 22 Aralık 1901.

2.Basılı Kaynaklar

Abacı, Zeynep (2007), “Bursa’nın Kent Dokusundaki Değişim (18.-19. Yüzyıllar)”, ed. C. Çiftçi, *Bursa’nın Kentsel ve Mimari Gelişimi*, Gaye Kitabevi, Bursa.

Ağaldağ, Sebahattin (2003), “Eski Konya Savunması (Surlar ve Kapılar)”, *İpekyolu*, Cilt.III, Konya. s.107-110

Akandere, Osman (2003), “Konya Vilayet Salnamelerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Sancağı’nın İdari ve Mülki Yapısı”, ed. Y. Küçükdağ, *Osmanlı Döneminde Konya*, Konya Valiliği Yayınları, Konya.

Aktüre, Sevgi (1985), “Osmanlı Devletinde Taşra Kentlerinde Değişimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.IV, İletişim Yayınları, İstanbul. s.894-896

Akyıldız, Ali (1995), “Osmanlı Anadolu’sunda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın Hattı (1856-1866)”, haz. E. İhsanoğlu-M. Kaçar, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul.

Ankara Büyükşehir Belediyesi (2012), *Bir Zamanlar Ankara*, Ankara.

Avcı, Yasemin (2004), *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Avcı, Yasemin (2010), *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli (1839-1908)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Aydın, Suavi, *Küçük Asya’nın Bin Yüzü*, Dost Kitabevi, Ankara, 2005.

Bayartan, Mehmet (2005), “Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı.13. s.89

Baykara, Tuncer (2002), “Konya”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt.XXVI, İstanbul. s.182-183

Baykara, Tuncer (2003), “Anadolu Selçukluları Döneminde Konya”, *Tarih ve Kültür Başkenti Konya*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya. s.20

Beyazıt, Yasemin (2013), “Kadıasker Ruznamçelerinde Tipoloji ve Yeterlik”, *Prof. Dr. Özer Ergenç’e Armağan*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul. s.102

Bıyıklı, Mustafa-Bakırtaş, İbrahim (2012), “Şam İhtisab Vergisi Bağlamında Osmanlı Egemenliğinin Zayıflama Süreci (1829-1831)”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 19. s.26

Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans, *Plan manuscrit d'Andrinople*,

Biröl, Gaye (2007), “Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Oteli Üzerine Bir Değerlendirme”, *Arkitekt Dergisi*, Sayı.514. s.2-5

Cerasi, Maurice (2006), *Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, çev. A. Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Cezar, Mustafa (1985), *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Çadırcı, Musa (1991), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Çadırcı, Musa (2011), *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, İmge Kitabevi, Ankara.

Çelik, Zeynep (2012), *İmparatorluk, Mimari ve Kent Osmanlı Fransız Karşılaşmaları (1830-1914)*, çev. Z. Kılıç, Garanti Kültür A.Ş., İstanbul.

Çetinkaya, Doğan (2008), “1908 Devriminde Kamusal Alan ve Kitle Siyasetinde Dönüşüm”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Numara:308, İstanbul. s.133

Darkot, Besim (1978), “Ankara”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt.I, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul. s.413-443

Davison H. Roderic (2005), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876*, çev. O. Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Denel, Serim (2000), “19. Yüzyılda Ankara'nın Kentsel Formu ve Konut Dokusundaki Farklılaşmalar”, ed. A. T. Yavuz, *Tarih İçinde Ankara*, T.B.M.M. Basımevi, Ankara.

Dikme, Hüseyin (2012), “Osmanlı'da Halkla İlişkiler: Sultan Abdülaziz Dönemi Örneği,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt.V, Sayı.21. s.294-295

Dostoğlu, Neslihan (2009), “Modernleşme Döneminde Bursa'daki Kentsel Gelişme”, ed. C. Çiftçi, *Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa Sempozyum Kitabı*, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa.

Duran, Remzi vd. (2006), “Konya'da Geç Dönem Osmanlı Yapıları”, *Yeni İpekyolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı IX*. s.253-263

Emecen, Feridun (1998), “Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri Edirne”, ed. E. N. İşli, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Engin Özendes (1999), *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne: Geçmişten Fotoğraflar*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

Erdoğan, Emine (2005), “Tahrir Defterine Göre Ankara Şehri Yerleşimleri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt. VI, Sayı.1. s.254

Erdoğan, Elmas-Kuter, Nazan (2010), “Edirne Kenti Kültür Varlıklarının Kent Estetiği Açısından Değerlendirilmesi”, *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*. s.139

Ergenç, Özer (1995), *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara.

Ergenç, Özer (1996), “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri”, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, İstanbul. s.412-413

Ergenç, Özer (2006), *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi Yönetimi Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ergin, Osman Nuri (1995), *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, haz. C. Özdemir, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Eryılmaz, Bilal (2002), “Türk Belediyeciliğinde Demokrasi Geleneği”, *Türkler*, Cilt.XIII, Ankara. s.1323

Eryılmaz, Bilal (2010), *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul.

Eryılmaz, Şükran (1995), “Ankara PTT Müzesi”, haz. E. İhsanoğlu-M. Kaçar, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul.

Erzen, Afif (2010), *İlkçağda Ankara*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Feyzioğlu, Hamiyet Sezer,- Kılıç, Selda (2005), “Tanzimat Arifesinde Kadılık ve Naiplik Kurumu”, *Ankara Üniversitesi Dergisi*, Sayı.9. s.32

Galanti, Avram (2005), *Ankara Tarihi I-II*, Çağlar Yayınları, Ankara.

Georgeon, François (1996), “Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yılında Ankara’nın Gelişimi”, ed.P. Dumont-F. Georgeon, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, çev. A. Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Gökbilgin, Tayyib (1994), “Edirne”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt.X, İstanbul. s.425

Gültekin, Rukiye Eser (2000), *Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Günay, Nilüfer Alkan (2009), “Modernleşme Dönemi Bursa’ında Ulaşımındaki Gelişmeler”, ed. C. Çiftçi, *Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa Sempozyum Kitabı*, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa.

Gündoğdu, Hamza (1992), *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Günergun, Feza (1995), “Osmanlı Devleti’nde Buharlı Tramvay İşletme Teşebbüsleri”, haz. E. İhsanoğlu-M. Kaçar, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul.

Habermas, Jürgen (2010), *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, çev. M. Sancar-T. Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.

Halıcioğlu, Neslihan (2003), *Salnamelere Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Edirne Vilayeti*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (1995), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Teknoloji Çağını Yakalama Gayretleri”, haz. E. İhsanoğlu-M. Kaçar, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul.

İnalcık, Halil (1958), “Osmanlı Padişahı”, *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi*, Ankara.

İnalcık, Halil (1992), Bursa, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt. VI, İstanbul. s.445-446

İnalcık, Halil (2003), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. R. Çelik, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İnalcık, Halil (2007), “Kent Kentli ve Tarih”, *Bursa’nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı*, Gaye Kitabevi, Bursa.

Kaçar, Mustafa (1995), “Osmanlı Telgraf İşletmesi”, haz. E. İhsanoğlu-M. Kaçar, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul.

Kandes, Vasileios (2009), *Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa*, Gaye Kitabevi, İstanbul.

Kaplanoğlu, Raif (2006), *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Bursa (1876-1926)*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kaygalak, Sevilay (2008), *Kapitalizmin Taşrası XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Bursa’da Toplumsal Süreçler ve Mekansal Değişim*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kaynar, Hakan (2000), “Siyasal İktidar ve Şehir: 19. Yüzyıl Osmanlı Şehirleri’ndeki Mekansal Değişimler Üzerine”, *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı.10, İstanbul. s.148

Kazancıgil, Ratıp (1999), *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*, Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul.

Kazıcı, Ziya (2011), *İslam Kültürü ve Medeniyet*, Kayıhan Yayıncılık, İstanbul.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1964), *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya.

Lewis, Bernard (2007), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Muşmal, Hüseyin (2008), “1867 Konya Çarşısı Yangını ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme Denemesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. XXXII, No:1, s.132-151

Onur, Oral (1990), “Edirne Kent Planı’nın Geçirdiği Evrelere Kısa Bir Bakış”, *Mimarlık*, Cilt. XXVIII, Sayı. 240, İstanbul. s.43-64

Onur, Oral (2004), *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Edirne Yönetim Şekli ve Edirne Valileri*, Edirne Valiliği, Edirne.

Onur, Oral (2006), *XVI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Belgelerle Edirne*, Ege Basım ve Reklam Sanatları Ltd. Şti. İstanbul.

Ortaylı, İlber (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Özcan, Koray (2004), “Anadolu’da Toprak-İnsan İlişkileri Üzerinde Bir Araştırma Selçuklu Çağında Konya Kent Peyzajı”, *Yeni İpekyolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı VII*, Konya. s.84

Özcan, Koray, (2005), *Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya.

Özdemir, Rıfat (1986), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara. s.45-100

Özer, Mustafa (2013), “Edirne Yeni Saray’ın Avadis Benliyan Tarafından Hazırlanan 1905 Tarihli Vaziyet Planı Hakkında Düşünceler”, *14. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi, Kongrede Sunulan Bildiriler*, Paris.

Öztürk, Said (2003), “Osmanlı Döneminde Konya Ekonomisine Dair Tespitler”, *Osmanlı Döneminde Konya*, Konya. s.93

Peremeci, Osman Nuri (2011), *Edirne Tarihi*, Bellek Yayınları, Edirne.

Resimli Kitab

Saint-Laurent, Beatrice (1996), “Bir Tiyatro Amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa’nın Yeniden Biçimlenmesi”, ed.P. Dumont-F. Georgeon, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, çev. A. Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Sâlname-i Vilâyet-i Ankara, 1320/1902-1903. 15.defaa

Sâlname-i Vilayeti Edirne, 1309/1891.

Sâlname-i Vilâyet-i Hüdavendigâr (Bursa) 1325/1909-1910. 34.defaa.

Sâlname-i Vilâyet-i Hüdavendigâr (Bursa) 1927. 35.defaa.

Sargın, Güven Arif (2002), “Kamu Kent ve Polytika”, der. G.A. Sargın, *Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler Ankara’nın Kamusal Yüzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul. s.9

Servet-i Fünun

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2010), *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Sungur, Mutullah (2002), “XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi”, *Türkler*, C.13, Ankara. s.1357-1365

Şafakçı, Hamit (2013), “Kadı Paşa Sarayı”, *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.9. s.103-110

Şahinalp, Mehmet-Sait-Günel, Veysi (2010), “Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi”, *Milli Folklor*, S.93. s.149

Tanman, Mehmet Baha, “Sinan’ın Mimarisi İmaretler” *Mimarbaşı Koca Sinan’ın Yaşadığı Çağ ve Eserler*, C.I, İstanbul, 1988. s. 334-335

Taş, Hülya (2006), *XVII. Yüzyılda Ankara*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Tekeli, İlhan (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kentsel Dönüşüm”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.4, İletişim Yayınları, İstanbul. s.881-883

Tekeli, İlhan (1987), “Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri”, *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı*, İki Nokta Yayınları, İstanbul. s.163

Tekeli, İlhan (1991), *Kent Planlaması Konuşmaları*, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.

Topal, Kadir (2004), ‘Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir?’, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.1, İzmir.

Toprak, Zafer (1993), “Babiali”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara. s.519

Tournefort, Joseph, *Relation d’un Voyage du Levant fait par Ordre du Roy: Contenant L’histoire Ancienne et Moderne de Plusieurs Isles de l’Archipel, de Constantinople, des Cotes de la Mer Noire, de l’Armenie, de la Georgie, des Frontieres de Perse et de l’Asie Mineure*, Cilt.II, Paris, 1717.

Tunçer, Mehmet (2001), *Ankara Şehir Merkezi Gelişimi (14.-20. YY)*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara.

Tunçer Mehmet, , *Tarihsel Çevre Koruma Politikaları*, Konya, 2004.

Unan, Fahri (2003), *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Uysal, Mehmet (2004), “Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Konya Kenti Ticaret Mekânları”, *Yeni İpekyolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı VII*, Konya.

Uysal, Mehmet (2010), “Tarihsel Süreçte Geleneksel Konya Çarşısı İçin Bir Mekânsal Analiz”, *Milli Folklor*, Sayı.86. s.151

Ünal, Mehmet Ali (2011), *Paradigma Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

Ürekli, Bayram (2002), “Konya Beylerbeyi Sarayı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.7. s.161-187

Yazıcı, Nesimi (1995), “Posta Nezaretinin Kuruluşu”, haz. E. İhsanoğlu-M. Kaçar, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul.

Yazıcı, Nurcan (2008), “Trabzon Örneğinde Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hükümet Konağı Binaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. I, Sayı. 5. s.946

Yenal, Engin (1996), *Bir Masaldı Bursa*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Yerasimos, Stephanos (1996), “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, ed. P. Dumont-F. Georgeon, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, çev. A. Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, Sercan (1996), *Kentsel & Mekânsal Yapı Çözülmesi: Kent Oluşum Kuramları ve Kent Çözümlemesinde Temel Dizgeler- Edirne Kent Kurgusu*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara. s.132

Yolalıcı, Emin (2002), “Osmanlılarda Çağdaş Belediyecilik”, *Türkler*, C.XIII, Ankara. s.1338-1351

Atûfetlü Efendim Hâzretleri

Memâlik-i Hâzret-i Padişâhînin ıslahât-ı muktezasına her türlü inâyet-i âlîyye ve müsâade-i seniyye-i şâyân buyrulmakda olduğundan yine bundan böyle dâhi kaffe-i memâlike tamîm sûretinde lâzım gelen şeylerin iktizâsına bakılmak üzere nizâmâtının sur-ı icrâiyyesi için bir numune gösterilmesi münâsib olacağına ve Bursa Devlet-i Âlîyye-i Osmanî'nin ibtidâ payitahtı olmuş mevâki-i mes'udeden bulunması cihetiyle işbu usûl-ı cedide numûnesine te'mînen oradan bidâen mübâşeret olunarak elviye-i mülhâkasından maada nefsi Bursa ile hâvi olduğu sekiz on kadar kazâyâ mutahassır tutulduğu hâlde az-vakit zarfında asâr-ı fiiliyesi müşâhede olunacağına binâen muvaffakiyet-vâye-i hâzret-i şahânedeleride sâ'ir mahâllerde dahi ana göre teşebbüs olunmak ve işbu gelecek Mart ibtidâsından Bursaca ve mümkün olur ise Edirnece dahi icrââtına başlanmak üzere şimdiden umûr-ı milliye ve mülkiye ve zabtiyesinin emr-i idâresi ve tahkikât-ı ve deâvi divanlarının sur-ı teşkîliyesi bila-teraf mütalaa olunmak için ve dâ'ire-i sadârette bir komisyon teşkil olunarak bunun bi'l-tüffe-i teâlî bu makul şeylerde res-i sene-i i'tibâr olunan Mart ibtidâsına kadar yetiştirilmesi muvâfik mâslahat olunacağına dair Mâliye Nâzırı şevketlü Paşa hazretleriyle bi'l-tedrik(?) müzâkerât cereyân edip iktizâ ettikçe tersâne-i âmireden ve bâb-ı vâlâ-yı seraskeriyeden dahi birer münâsib zat celb olunmak üzere işbu komisyon â'zâ nâmına Meclis-i Âlîyye-i tanzimât â'zâsından şevketlü Sami Paşa hazretleriyle meclis-i vâlâ-yı â'zâsından saadetlü Mümtaz Efendi ve Subhi Bey efendi ve Ahmed Vefik Efendi hazretinin tâ'yini ve mâliye nâzırı mu'avinlerinden dahi Nâzır müşârü'n-ileyh hâzretlerini intihâb edeceği bir zâtın yine komisyon â'zâsından olarak bulundurulması suretinin münâsib gibi tahzîr kılınmış ise de ol-bâbda her ne vechîle emr ü fermân isâbet-i beyân hâzret-i şeref-sünûh müte'allik ve şeref-vârid buyrulur ise mantûk-ı celîlenin iktizâsına ibtidâr olunacağı beyanıyla tezkire-i senâver-i terkim kılındı efendim. Fi 26 Ca sene 72.

Mârûz-ı Çâker-i Kemineleridir ki

Ziver-i ... ihtirâm olan işbu tezkere-i sâmi-i sadâret-penâhîleri manzûr-ı şevket-vakûr hâzret-i padişâhî buyrulmuş ve istindakı âlî-i asafaneleri vechîle husûsât-ı muharrerde bila-tarik müsâlaa olunmak için reside-i mezkûrede bir komisyon teşkîl olunarak iktizâ edileceği tersâne-i âmireden ve bâb-ı vâlâ-yı seraskeriyeden dahi birer münâsib zât celb olunmak üzere işbu komisyon â'zâ nâmına müşâr-ileyh hazretinin tâ'yini ve Mâliye Nezâreti me'mûrlarından dahi nâzır müşârü'n-ileyh hazretlerinin intihâb edeceği bir zâtın yine komisyon â'zâsından olarak bulundurulması müte'allik ve şeref-sâdir buyrulan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne muktezâ-yı münifinden bulunmuş olmağla ol-bâbda emr ü fermân hâzret-i veliyyü'l-emrindir. Fi 27 Ca sene 72.

Bursa'da kâ'in hükümet konağı dört sene mukaddem kazâen mûhterik olduğundan bir tarafında vâki redif miralaylarına mahsûs olub fevkani ve tahtani yedi sekiz bab odadan ibâret bulunan bir dâ'irecikte bir müdde-i zarûri heyetçe durulmuş ise de mesele-i sabıkanın bertaraf olarak redif zabitanın âvdet eylemeleriyle dâ'ire-i mezkûrenin zabitan-ı mumâ-ileyhime ve bunlar ile beraber tâhrir-i emlâk ve nüfûs me'mûrlarına lüzûm olduğundan hükümetçe oranın terk edilmesi tabiat-ı maslahat icâbından görülmesiyle vukû bulan arz ve i'şâr üzerine şayan buyrulan müsâade-i seniyye mûcibince dâ'ire-i mezkûreden ziyâde birkaç odayı havi bulunan Yılani Mustafa Bey Konağı muvakkaten isticâr olunarak heyet-i hükümetçe oraya nakl olunmuş olub ancak bunun dahi hükümet konağı olacak suretle vûsati ve habishâne yapılacak mahâli olmaması cihetleriyle derûnuna layıkıyla sığışlamadığından başka habishâne dahi mûhterik olan hükümet konağında kalmış ve bu cihetle zabtiye zabitan ve neferâtıyla dahi tabii habishâne dâ'iresinde ikâmet ettirilmekte olduğu misüllü meclis-i tahkik-i eyâlet dahi habishâneye yakın bulunmak için çâresiz redif dâ'iresinde bırakılmış olmasından naşi he'yet-i hükümet yine müteferrikadan kurtulamamış ve konak-ı mezkûr arsası ise enzar-ı nasta ber-cây-ı hayf ve esef bulunmuş olub halbuki Bursa şehri selâtin-i pişin Al-i Osman Hâzretine muttali-i ve Hüdavendigâr Eyaleti'nin merkez ve mercii ve bi'l-husûs bi'l-irâde-i seniyye-i hâzreti mülkdarı te'sîs buyrulan ıslâhatın numune-i hayriyesi bir memleket-i cesim olarak keyfiyet-i müteelemadan görmüş olduğu rahne ve hasar muvaffakiyet gaye-i cenâb-ı şahânedan refte refte zail olmakta bulunduğu hâlde bunların merkez-i icrâât-ı fi'iliyesi olan hükümet mahalinin bir arsa-i hâliye olarak nazar-ı esefle bırakılması bu husûsuyla me'mûrînin şimdiki isticâr olunan konağa bi'l-zarûri sığışamayarak müteferrik bulunmuş ve bu cihetle mesalih-i cesime-i eyâletin temsilinde envai suûbet ve külfetin hâsıl olmuş nezd-i âlî fehâmet-penâhîlerinde dahi tecviz buyrulacağı ise de mesâlih-i eyâletin şu teferrûk ile hâsıl olan suûbatda kurtarılması farizadan görülmesi her ve tâhrir-i emlâk ve nüfûs sermayesiyle arâzi-i emiriyeden pekçok mektûmât ve mehlûkât meydana çıkarak cenâb-ı mirîye haylice varidât-ı cedîde hâsıl olacağı mütalâa kılınması husûsunda bir menlehi-teala evvel ilkbaharda inşâsına bed olunmak ve levâzımâtın şimdiden tedarik ve istihzârına bırakılmak üzere evvel-emirde icrâ-yı keşf ile husûlü veçhiyle keşf defteri ve mazbatasının tanzim ve takdimi husûsuna müsâade-i celîle-i veliyyü'l-niamileri sezavar buyrulması niyâzına cesaret verecek takdim-i mazbata-i bendeganede ibridâr kılınan ol-bâbda ve herhâlde emr ü fermân hâzreti menleh'l-emrindir. Fi 10 Cemâziye'l-âhir sene 75.

Edirne Hükümet Konağı'nın inşası.

عطفیتم
 اقدم
 حفلی

اورنه ده بولسا نه مکتوب قوناغلك مفدا محرمه اولسه جبهه دلايه عطفم حضرتنا و قورمورلری کراخانز دره اقامتا بئکده دربرناه برناه بک غوره خانه کراسی
 و بیلکه و بوهال نظر خاصه واجانبه حرکت کونکرده اولدیغینه و بارم کاکیر کله رده برناه کافیه انسه ایچ یوز ایچ بیک غوره مفرقه وجوده کل کلفیه خصیت
 لازم نیک اعصه افاده نه دان اورنه و بسن ایتو قوجو حقیق نیک وار و اولام بظلم قریانا نظیرا حضرتنا بارشده جملهم اجمده عهد و تقیم اولدی اورنه
 قیرم بئتمیم اولوب ملامیم و کت سنک ایدو کراخانز لر بونسه موفقه سادعالا هلمیم بضمه و دیلکم اولام خانه اجباری ازوقه ایچیم بونسه بانه ملام
 خارغینیا سوری هلم بضمه سانه درصانت و اهونیه رفقه ضام انسنه ذقنی تقیم هلم اوزره و انسا الیه حضرتنا مازونیت اعصه ختمه جلیله سیریه
 معلومات اعصه حضرتنا هلم امرو زمانه جناب ماکانه تعاضه و تقیم در بر جلیله سیریه اکاکوره حرکت هلم بضمه باینده نیک سادی تقیم قدی اقدم

۱۲۷۱
 ۱۲

م

مورنه
 زود دست بولم دلايه بونزه سیریه
 و ورتی
 دوزادناه دایه قومه بئتمه ادرنی ۱۸۶۱ دنی ساریه ضمیمه مازونیه اعصه ختمه جلیله سیریه
 عیلام سجدوه معلومانه اعطای منعه در تقیم در بر جلیله سیریه ایچیم بونسه بانه ملام
 ادرنه قورن رفقه به صوبتای اصفایزه اعاده دین بونکرده ان حله ایدیک اورنه مازونیه مازونیه

۱۲۷۱
 ۱۲

۱-DH 480/32263

2

Atûfetlü Efendim Hâzretleri

Edirne'de bulunan hükûmet konağının mukaddema mûhterik olması cihetle vülât-ı azâm hâzeratı kâlemi me'mûrları kirahânelerde ikâmet etmekte ve beher mah birkaç bin guruş hâne kirası verilmekte ve bu ha'l nazâr-ı halk ve ecânibde çirkin görünmekte olduğundan ve yarım kârgir olarak bir dâ'ire-i kâfiye inşâ'sı iki yüz elli bin guruş masrafla vücûda geleceğinden ruhsât-ı lazimenin i'tâ'sı ifâdesine dâ'ir Edirne vâlisi übbehtlû devletlû Paşa hazretlerinin vârid olan bir kıt'a tahrirâtı manzûr-ı âli-i hâzreti padişâhî buyrulmak için ârz ve tâkdim olundu Edirne şehri kâdim bir şehri cesîm olub me'mûriyet ve ketebesinin öyle kirahânelerde bulunması muvâfık-ı şan-ı âlî olamayacağından verilmekte olan hâne icârı az vakit içinde birçok şeye balığ hasâr-ı hâzineyi müeddî olacağından metânet ve resânet ve ehveniyetine dikkatle hitâm-ı inşâ'sında defteri tâkdim olunmak üzere vâli-i müşârü'n-ileyh hâzretlerine me'zûniyet i'tâ'sıyla hâzine-i celîleye şedîdden ma'lûmât i'tâ'sı hakkında her ne cihetle emr û fermân cenâb-ı malûkane müteallik ve şeref-sudûr buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyânıyla tezkere-i senâveri terkîm kılındı efendim. Fi 21 R sene 1378

Marûz-ı Çâkeri Keminelidir ki

Ziver-i dest-i tekrîm olan iş bu tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhileriyle marû'l-beyân tahrirât manzûr-ı meâl-i cenâb-ı padişâhî buyrulması ve zikr olunan dâ'ire için istizân olduğuna cihetle vâli-i müşârü'n-ileyh hâzretlerine me'zûniyet i'tâ'sıyla hâzine-i celîleye şimdiden ma'lûmât i'tâ'sı muteallik ve şeref-sudûr buyrulan emr-i irâde-i seniyye-i hâzreti mülûkâne muktezâ-yı münifinden olarak tahrirât-ı merkûme savb-ı sâmi-i asafhânelerine iâde ve te'yîd kılınmış olmağla olbâbda emr û fermân hâzret-i menlehü'l-emrindir. Fi 22 R sene 1278

Konya Hükümet Konağı'nın keşfinin yapılması.

مرکز دولت حکومت قوناق حرمه اش و مؤرخه موجوده یا استغناء مان دیگر این بولگی حرمه
 مؤرخه برکنج محله برشدیله ارج بوضوت محاذیر و مکلائے و رعیت مصالحه تاخره مستزم ایدینه
 حکومت زان سن بایم مارکیه اوچه اوزره مصارف انشائیه تقض مبالغت قوه تجاریه اوج ملکه ره
 در دست مزید اولد و ظاهره اهرجید باطنیج طابیرنه فروضی قابل اولدیله ارضی امیر اهاکیم مجیدیه
 دولت و لایق بوض دور جید حدقلزیده و نفس مرکز ولایت و شهرک داخل و خارج بولدیجه غنچه
 و ضلای این و عرصه برلازیده نسجه اولمعه اوزره انشائی استبداد زان دولت جمیع لرزیده و رد اولد
 قریب و مصروف مضطر و تائیدی حادی کلائے تصرفه لر اوزرینه سوزی دولت داخله زان سنه در دست مزید
 خطبه ناک بر صورتی نفا ارسا سوی عالیجری ^{قنایه مضطره} ~~قنایه مضطره~~ ~~قنایه مضطره~~ اولدیجه ~~قنایه مضطره~~ ~~قنایه مضطره~~ ~~قنایه مضطره~~
 ایدولج بیاه اوج یول و ظاهره و ضرایع اولدیجه بلدیله مکومات نه مقوله سیدور و بدل محضری نه در
 دیوزره طاب داریدر بالاطرف نتیجه اولدیجه برقطعه زمین تکمیل ارسا وقت اولدیجه
 قوناق زوئدی لوی اید اوره حکومه کفایت ارج جات مزیدره یایدیلجه اوزره کشفن بالاجرا
 و قریبه رسم مطون کوندرطی و حکومت قوناقی یایی قید مؤرخه حکومت اوجوه مناسبی
 پنجاییله اداره مصای اولدی خصوصاً صوب عالیجری ^{الکریله} اشراری در صیانه ایطکیه اولدیله ایضای مصفا
 هفت برهی باب

Konya Vilayet-i Celîlesi'ne

Merkez Vilayet Hükümet Konağı'nın muhterik olması ve memurin-i mevcûdeye istiâba kafi diğer ebniye bulunmaması cihetle memurin parakende mahallere birleştirilmiş ise de bu suret-i mûhazir ve müşkilât ve tesbit mahallece taazzurât müstermim olacağından hükümet dâ'iresine yarım kargir olmak üzere mesarîf-ı inşâîyesine takriz meblağın Konya Sancağıyla elviye-i mülhakada derdest müzayede olan ve zahire ihracıyla bi'l-müzâyede fûruhtı kabl olabilen araz-i emiriye-i hâliye müeccilesinden Darende Vilayeti'nde bulunan devair-i belediye sandıklarından ve nefis-i merkez-i vilayetde ve şehrin dâhil ve haricinde bulunabilecek atik ve hâli ebniye ve arsa bedelâtından tesviye olmak üzere inşâatı istizanına dair vilayet-i celîlelerinden vârid olan tahrirât ve melfuf mazbata ve te'kidi havi gelen telgrafnâmeler üzerine Şurâ-yı Devlet ve Dahiliye Dâ'iresinden bir suret-i leffen irsâl suy-ı âlîleri kılınan mazbatada derdest-i müzâyede idüğü beyân olunan yerler ve zahire ihraç olacağı bildirilen mektumât ne makûle şeylerdir ve bedel-i muhammineleri nedir ve bunlara talib var mıdır bi'l-etrâf tedkîk olunarak bir kıt'a defterin tanzim ve irsâli ve inşâ olunacak konağın zevâid-i külli ile idâre-i hükümete kifayet edecek mertebede yaptırılmak üzere keşfinin bi'l-icrâ defteriyle resm-i musattahının gönderilmesi ve hükümet konağı yapıncaya kadar memûrîn-i hükümet için münâsib mahâl isticârıyla idâre-i maslahat olunması husûsunun savb-ı âlîlerine işârı der-meyan edilmeye ol-vechile i'fâ-yı muktezasına himmet buyrulması bâbında.

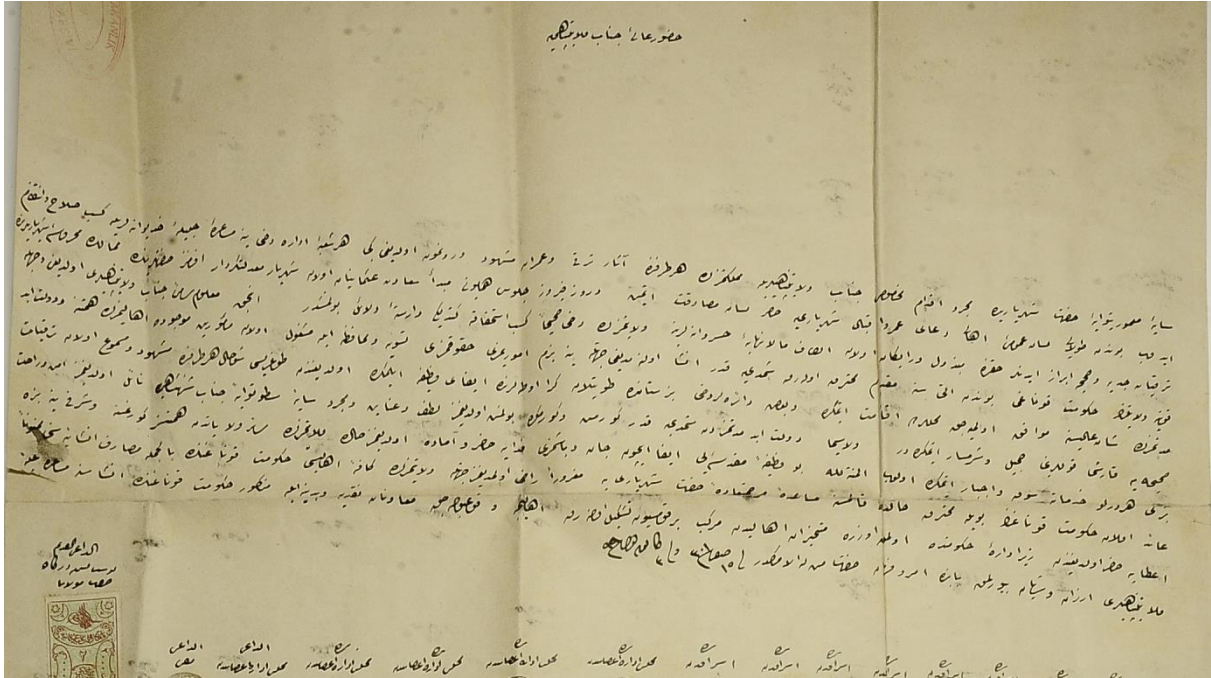

Dâhiliye Nezâret-i Celflesi Cânib-i âlîsine

Geçende akd olunan meclis-i belediye tarafından i'tâ kılınan lâyhânın bir fikrâsında Ankara'da müceddeden bir bâb dâire-i belediye ile ittisâlinde belediye nâmına bir bâb kıraathâne ve bir bâb eczâhâne-i umûmi ve bir lokanta ve bu meyânda birkaç da dükkân inşâ olunmak üzere şehrin memerr ve mu'teber mahallinde an altı bin guruşa iki kıt'a arsa mübayaa olunduğu ve inşâat-ı mezkûrenin led-el-keşf elli altı bin sekiz yüz kırk beş guruşa vücûda geleceği tahakkuk ederek şu hesapça arsasıyla beraber mecmû'-i mesârifinin yetmiş iki bin sekiz yüz kırk beş guruşa bâliğ olacağı anlaşıl原因 olarak meblağ-ı mezbûra karşı dâire-i mezkûr için hem senevî verilmekde olan iki bin dört yüz guruş icârdan vâreste olacağı ve hem de yaptırılacak dekâkîn vesâire icâratından bu nisbetle vâridât ahzıyla belediyenin istifâde edeceği beyânıyla icrâ-yı iktizâsı hitâbe ve inbâ ve bir kıt'a keşifnâme ve haritası dahi i'tâ olunmaktan nâşi keyfiyyet led'el-tezekkür ber-minvâl-i ma'rûz müceddeden bir bâb belediye ile inşâsı halinde dâire-i mezkûrenin her vechîle müstefid ve bu yüzden memleketin dahi şeref ve itibârı tezyîd edilmiş olacağı cihetle icrâ-yı icâbı münâsib ve şu kadar ki haritâ-i mezkûrede gösterildiği vechîle bu misüllü cemiyet-i belediyenin menâfi-i devlet ve memlekete aid mevâdın müzâkeresi için indü'l-icâb akd olunacak meclis-i umuminin ictimâ'ına mahsûs olmak üzere yalnız dâire-i mezkûrenin iki tarafında birerden iki vâsice odanın ilâvesi muhâsenâtı mûcib görünerek mezkûr keşifnâme ile haritâ leffen takdim-i huzur-ı âli-i nezâret-penâhileri kılınmış ve ebniye-i mezkûrenin metânet ve resânete ve kâide-i tasarrufiyeye kemâliyle dikkat edilmek üzere belediye ittisâlinde İslâm ve Hristiyân iki zâtın husûsi ve re'is ve â'zâ'yı sâirenin umûmî nezâreti tahtında olarak mezkûr dâire-i belediyenin maa-teferruât inşâsına mübâşeret olunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hâzret-i veliyyü'l-emrindir Fi 5 Nisan sene 1300

Konya'da Hükümet Konağı inşası.

Huzûr-ı Âlî-i Cenâb-ı Vilâyet-Penâhî'ye

Saye-i me'mûriyet-vaye-i hazret-i şehriyaride mücerred ikdâm-ı mahsûsi cenâb-ı vilâyet-penâhîleriyle memleketimizin her tarafında asar-ı terakki ve ümran-ı meşhûd varid numûne olduğu gibi her şûbe-i idâre dahi yine müsaâde-i celîle-i hidivaneleriyle kesb-i salâh ve intizâm edilib bundan dolayı lisân-ı umûmi ahâli duâ-yı ömr ü ikbâl-i şehriyâriye hâsr-ı lisân-ı musadakat etmiş ve rûz-ı firûz-ı cülûs-ı hümâyûn mebde'-i saadet-i Osmaniyat olan şehriyâr-ı ma'delet-kerdâr efendimiz hazretlerinin memalik-i mahrûse-i şehriyarilerinde terekkiyât-ı ciddiye ve sahihce ibrâz edenler hakkında mebzûl ve raygan olan el-taf-ı hidivânelerine vilâyetimizde dahi sahihen kesb-i istimkâka kendi gibi darest-i delâil bulunmuştur ancak ma'lûm-ı sâmi-i cenâb-ı vilâyet-penâhîleri olduğu vechîle Konya Vilâyetinin hükümet konağı bundan altı sene mukaddem mühterik olarak şimdiye kadar inşâ olunamadığı cihetle yine bizim umûrumuzu hukûkumuzu tesviye ve muhafaza ile meşgûl olan me'mûrîn-i mevcûde ahâlimizde himmetine ve devlet-i ebed müddetimizin şân-ı âlisine muvâfik olmayacak mahâllerde ikâmet etmekte ve bâ'zı dâ'ireler dahi bezistanda tutulan kira odalarında i'fâ-yı vazife eylemekte olduklarından doğrusu şu hâl her tarafta meşhûd ve mesmû' olan terâkkiyât-ı sahiheye karşı kullarını hecl ve şer-mesar eylemektedir ve lasimma(?) devlet-i ebed müddetimizden şimdiye kadar görmüş ve görmekte bulunmuş olduğumuz lütûf ve iâniyet ve mücerred-i saye-i satvet-vaye-i cenâb-ı şehin-şâhide nâil olduğumuz emniyet ve rahat bize her türlü hidmât sevk ve icbâr etmekte olup elminetüllah bu vazife-i mukaddese-i i'fâ için can ve başımızı fedâyâ hâzır ve amâde olduğumuz hâlde vilâyetimizin sâ'ir vilâyetden hâmiyetsiz(?) görünmesine ve şerefi yine bize a'ît olan hükümet konağının böyle mühterik hâlde kalmasına müsâade-i merhâmet-ade-i saffet-i şehriyâriye ma'rûren razı olmadığına cihetle vilâyetimizin kaffe-i ahâlisi hükümet konağının bi'l-cümle mesârıfı inşâyesini memnûen i'tâyı hâzır olduğundan zîr-i idâre-i hükümette olmak üzere münhaberân(?) ahaliden mürekkeb bir komisyon teşkîl olunarak ahalice vekil bulunacak mu'âvenet-i nakdiye ve bedeniye ile mezkûr hükümet konağının inşâsına sâmi-i âlîyye-i vilâyet-penâhîleri erzân ve şâyân buyrulmak bâbında emr ü fermân hâzret-i menlehü'l-emrindir. Fi 15 Safer sene 301 ve fi 3 Kânûn-i evvel sene 99.

Ankara Hükümet Konağının inşasına dair.

مابه‌تعمیریه بمسکتابت جلیله سنه
انقره حکومت قونانی غایت خطاب وضعه الیوم مأموریه بنده لریک جگد کلری اضطراب شول طور صوصه سابقه
عمرانویه جناب جرابانیده شندوزک ققیریل هر با- اجیدر کللمکه اولرقلری مثللو شندوزک انقره صر کم کشانده
بک چونه اجنبی کله کلن مرهوسلر فنده افام اولمسه و مرکز ولایتیه بولر بر حکومت قونانی کونفر ازر هر چه عریسک
اولر قعی بدیدا- بولغسه اولر قینده سنه حالیه ایله او صیوز بی نسی اموالنه لوقولیمه چه سینه سابقه اموال بقابانیده قصل
ایله مأمورین استعجابه کافی و مرکز ولایتیه لایحه صورتده بر حکومت قونانی انشا اولمسه و موجود اولاره حکومت قونانک
انقش رضی استعمال ایملک اولره التیوز بیک غرضک حرفه مساعدت حکمت عاشر جناب جرابانینک شرف
نوع و صدور بولر جناب المصلحه نترهم ایلم فرماله [۲۷] ماسکونج
انقره ولایت
والیه عابدیه

Mabeyn Hümâyûn Baş-kitâbet Celîlesi'ne

Ankara'da hükümet konağı gayet harab ve ziyân olub memûrîn-bendelerinin çıktıkları ihtirâb şöyle dursun saye-i umur envaen cenâb-ı cihan-banında şimendüferin takririyle her bar ecnebilerin kalmakta oldukları misüllü şimendüferin Ankara'da resmi güşâdında pekçok ecnebi geleceği için mühendisler tarafından ifâde olunmuş ve merkez vilayetde bu yollar hükümet konağı kargir izhâr cihetle gayri-münâsib olacağı bildirir bulunmuş olacağından sene-i hâliye ile üç yüz yedi senesi emvaline dokunmayarak seniyye-i sabıka emvali bakiyesinden tahsil eylemek memûrîni istiâbına kain ve merkez vilayete layık sûretde bir hükümet konağı inşâ olunmak ve mevcûd olan hükümet konağının Ankara'da dahi istimâl edilmek üzere altı yüz bin gurûş sarfına müsaâde-i hükümet-i âlîyye-i cenâb-ı cihan-banın şeref-sünûh ve sudur buyrulması savb-ı istirhâm eylerim fermân. Fi 23 Şevval sene 308.
Ankara Vilayeti Valisi Abidin

Ankara'da müceddeden inşâsı mutasevver olan hükümet konağının ba'zı menfâ'atperest ashâb-ı emlâk sevkiyle mevkî'en ma'kûs ve havadan mahrum olan kal'a üstünde Kabakulluk nâm mahâlde inşâsı tasavvurunda bulunulduğu haber olduklarından ve mezkûr konağın orada inşâsı ile bin liradan mütecâviz masraf ihtiyârına mütevakıf olduğu gibi yol açılmak için dahi birçok akçe sarf edileceğinden ve memleket bağçesi ise mürtefi' ve istasyona nazır ve yeni açılan şose münâsebetiyle başkaca yol masrafı ihtiyacından vâreste olduğu cihetle oraya inşâsı yedi sekiz bin lira masrafla vücûda geleceğinden bahisle icrâ-yı icâbı hakkında ba'zı ifâde ve vârid olan mahzar leffen savb-ı devletlerine tesyâr kılınmış ve ahalinin istidâsı vechîle memleket bağçesinde inşasında bir günâ mahzûr var mıdır ve ol-bâbda ne kadar masraf ihtiyârı lâzım gelir buralarının i'şârına himem buyrulması bâbında şukka.

Hüdâvendigâr Vilâyet-i Âliyyesi'ne

Pek harab bir hâlde bulunan Bursa hükümet konağı ile derûnundaki habishâne ve tevkifhanenin müceddeden inşâsı için led-el-keşf otuz sekiz bin kûsûr liraya lüzûm görüldüğü anlaşıldığı ve hamiyet-mendan ahâli tarafında muavenet-i mümkünâne ifâ'sından geri durulmayacağı emsali delâletiyle malûm olmasına binâen iâne dercine ve levâzım-ı ibtidâiyenin tedarikine teşebbüs olunduğu vilâyet-i âliyeleri meclis-i idâresinden ba-mazbata izbâr kılınmasıyla sebk eden işâra cevâben vârid olan iki Ağustos sene üç yüz yirmi dört târihli ve bin üç yüz yetmiş beş numaralı tezkere-i sâmiyede letâfet-i mevkîa ve şehrin târihiyesi bir çok seyyahın ve züvvâr-ı mütebere-i ecnebiyye celbine bâdi olan Bursa şehrinin umran ve intizâmına ba-husus en evvel nazara çarparak olan hükümet konağı gibi mebâin-i emiriyenin şân-ı âli ve mevkî'in şeref ve husûsiyet-i ile münâsib bir sûreti mutazammın ve mükemmeliyette bulundurulmasına itina derece-i vücûtan olduğundan mezkûr hükümet konağının mevkî-i hâzırından daha şerefli ve etrafı nazârasına halel mebâniden hâli bir yer var ise orada olmadığı takdirde mahallince tensib olunan mevkî'de mesârif-ı inşâiyesi sâl-i hâl inşâat ve tâmirât tertibât-ı umûmiyyesinden tesviye edilmek ve tertibât-ı mezkûrenin âdem-i kifâyeti hâlinde hâzine-i celîlece karşılığının tedâriki sûretiyle inşâ olunmak üzere evvel emirde keşfini icrâ eden mimârdan daha müktedirleri vâsıtasıyla ve bulunamadığı halde ticâret ve nâfi'a nezâretiyle bi'l-muhâbere celb edilmesi lâzım gelen müstâid bir mimâr marifetiyle hâzıra-i mimâriye muvâfık ve şân-ı âliye hakkıyla lâyıq bir tarz-ı nevin-i ... olmak ve tevkifhâne ve habishânenin dahi Mürsel projeye ve icâbât-ı mevkîa ve sihiyyeye mutâbık bulunmak üzere resm ve planlarıyla evrâk-ı keşfiyesinin tersim ve tanzîmi ve keşfiyât-ı vâkıa neticesinde takriben tebeyyün edecek mesârif-ı inşâiyenin aliyyül-usûl mevkî'i münâkasaya vaz'ı ve icâb ederse gazetelerle de ilân olunarak takarrar edecek bedel mikdarının ve bunun için hamiyet-mendan ahali taraflarından hissiyât-ı fütüvvet-şîârâne ile bi'l-ihtiyâr i'tâ edilecek iânâtın bu misüllü iânelerin sebâtı hakkında mukaddema tebliğ edilmiş olan usul ve kâideye tevfiken derc ve cem'ıyla inşâat bedelinden tenzîli hakkında mikdârının işâr ve sâlifü'l-beyân plan ve resm-i musattih keşf ve münakasa evrâkının ma'an savb-ı utufilerine tebliği ve mâliye nezâret-i celîlesine de ma'lûmât i'tâ'sı tezekkür kılındığı şurâ-yı devlet mâliye dâiresinden ba-mazbata inbâ ve icâbı icrâ edildiği izbâr buyurulmuştur ber vech-i tezekkür muktezâsının i'fâsı hususuna himem.

ÖZGEÇMİŞ

02.10.1979 Denizli'nin merkez ilçesinde doğdu. İlkokulu Mareşal Fevzi Çakmak İlkokulu, ortaokulu Atatürk Ortaokulu, liseyi ise Denizli Lisesi'nde bitirdi. 2001 yılında Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü'ne giriş yaptı. 2007 yılında mezun oldu. 2008 yılında Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Tezsiz Yüksek Lisans bitirdi. 2009'da Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Programında lisansüstü eğitimine başladı.